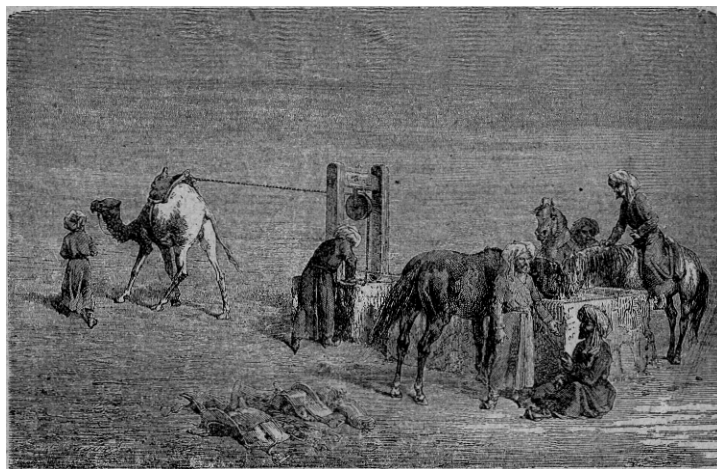

VÁMBÉRY ÁRMIN UTAZÁSAI ÁZSIÁBAN

AZ IFJUSÁG SZÁMÁRA ÁTDOLGOZTA
RADÓ VILMOS

VÁMBÉRY ÁRMINNAK A SZERZŐHÖZ INTÉZETT NYILT LEVELÉVEL.

MÁSODIK BŐVITETT KIADÁS.

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1905.

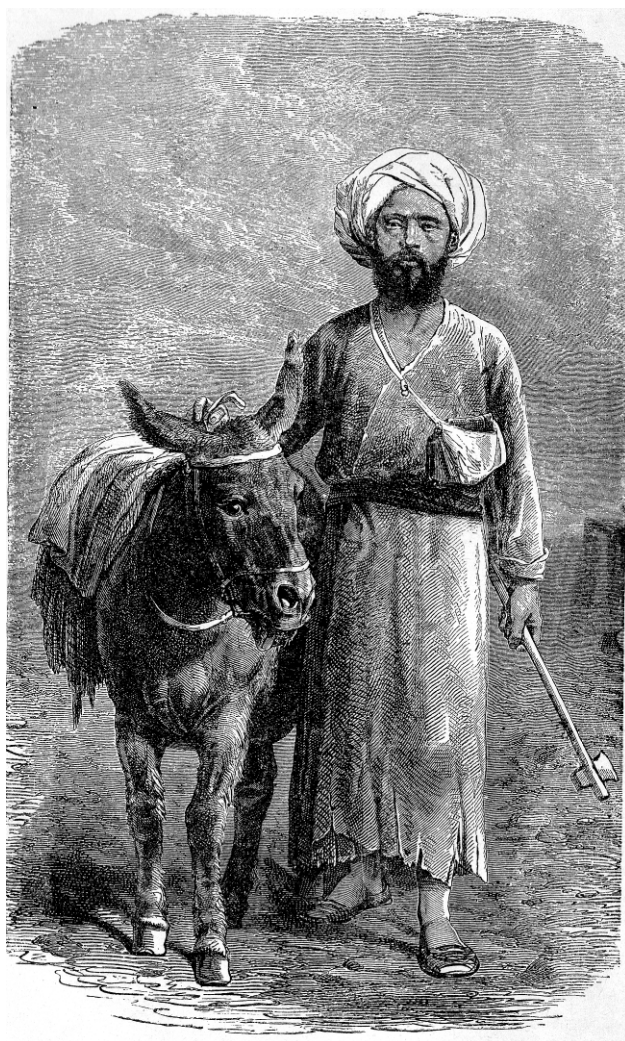
A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5292-69-9 (online)
MEK-11613

TARTALOM

Nyílt levél Radó Vilmos tanár úrhoz.

- I. A gyermekévek.
- II. Az első utazás. Konstantinápolyban.
- III. Trapecunttól Erzerumig.
- IV. Erzerumtól a perzsa határig.
- V. A perzsa határszéltől Tebrizig.
- VI. Tebrizben.
- VII. Zendsánban.
- VIII. Kazvintől Teheránig.
- IX. Teheránban.
- X. A Desti-Kuvir sópusztában.
- XI. Kum és Kasan.
- XII. Iszfahántól Cyrus állítólagos sírjáig.
- XIII. Persepolis.
- XIV. Siráz.
- XV. Földrengés Sirázban.
- XVI. Úti előkészületek.
- XVII. Teherántól a turkománok földjeig.
- XVIII. Gömüstepe.
- XIX. Gömüstepétől a sivatag széleig.
- XX. A sivatagban.
- XXI. Khiva felé.
- XXII. Khivában.
- XXIII. Khivától Bokharáig.
- XXIV. Bokharában.
- XXV. Szamarkandban.
- XXVI. Szamarkandtól Heratig.
- XXVII. Herátban és azon túl.
- XXVIII. Mesedtől Teheránig.
- XXIX. Vissza Európába.

Vámbéry mint dervis.

Nyílt levél Radó Vilmos tanár úrhoz.

(Mint előszó a második kiadáshoz.)

Tisztelt Tanár Úr!

Ön azt a kérdést intézte hozzám, meg vagyok-e avval a könyvvel elégedve, melyet Ön az én útleírásaimból a magyar ifjúság számára írt, s nincs-e benne valami kivetni valóm? Engedje meg ezt az alkalmat megragadnom annak a kijelentésére, hogy tulajdonképpen az Ön említett ifjúsági írata, amelyben az én úti élményeimet és kalandjaimat annyi tapintattal és ügyességgel tudta a fiatal olvasók felfogásához férköztetni, volt az, ami engem arra ösztönzött, hogy angol és más európai nyelvekben hasonló könyvet bocsássak közre. Ilyen egyebek közt az angol úgynevezett Boy's Edition, mely az egész föld kerekiségén elterjedt angol-szász faj gyermekei kezén forog ezernyi-ezer példányban. S hogy ezt az én igénytelen könyvemet erre a valóban meg nem érdemlett figyelemre méltatták, ezt sok tekintetben az Ön kezdeményezésének köszönhetem.

Szívemből örülök, hogy könyvének új kiadása válik szükségessé, mivel azt látom ebből, hogy az én fiatal hazámfiái gyönyörűséget találnak korábbi éveim vándorútjainak a leírásában s hogy ifiúi szellemöket ép oly mértékben foglalkoztatja a nagyvilág idegen erkölcsével és szokásaival, mint amily mértékben érdekli őket az én élményeimnek bizarr volta. S ez rendjén van így. A világutak messze látókörében tágul leginkább az egyén szellemi szemeköre. A mi fiatalságunk szabadúljon idejekorán az előítéletek békítótól oly módon, hogy mennél sűrűbben tekintsen szét messze földön, idegen nemzetek közt.

Budapesten 1893. május havában.

Vámbéry Ármin.

Előszó a harmadik kiadáshoz.

A jelen harmadik kiadást az előbbihez képest csak annyiban változtattam, hogy a szöveget az *iskolai helyesírás* elvei szerint dolgoztam át.

Budapesten, 1905. január havában.

R. V.

I. A gyermekévek.

Születtem Duna-Szerdahelyen, Pozsonyvármegyében 1832-ben. Alig egypár hónapos koromban elvesztettem atyámat. Édes anyám nemsokára másodszor is férjhez ment, mivel árván maradt gyermekeit saját keze munkája után el nem tarthatta. De mostoha atyám, aki különben jólelkű ember volt s velünk, mostohákkal, szeretettel bánt, nem igen könnyítette meg anyámnak a család fenntartásának a gondjait. Ezután is az ő vállaira neheztedek azok; még súlyosabban néhány év múlva, mikor a család új sarjadékokkal szaporodott, úgy hogy a nélkülözés és inség mindennapos volt nálunk. Öt éves voltam, mikor iskolába adtak, és csakhamar kedveltje lettem derék tanítónak, aki ki nem fogyott szorgalmam és észbeli tehetségem dicséretéből. Kivált emlékező tehetségemet nem győzte eleget magasztalni s akárhányszor elszavaltatott vélem könyv nélkül ámuló iskolalátogatók előtt oly meg nem értett latin verseket, amiket előbb egyszer-kétszer elolvastam volt. Bal lábam születésemtől fogva nyomorék volt s három éves korom óta mankón jártam. Ez nekem nem annyira testi, mint inkább sok lelki fájdalmat okozott, mert gyöngédtelen gyermektársaim csúfot üztek belőlem e miatt. Csakhogy másfelől ez a testi fogyatkozásom kútforrása lett nagy kitartásomnak. Vagy hét esztendő lehettem, mikor egy ízben játszó pajtásaim csúfolódása annyira elkeserített, hogy zokogva mentem haza s a sírástól fuldokló hangon panaszoltam el édes anyámnak bajomat. S a drága szülő ölibe fogott, lecsókolta arcomról a meleg könnycseppeket s így szólt: »Ne sírj, kedves, jó gyermekem! Meglásd, mire nagyobb leszel, mind legyőzöd a te társaidat az akarat erejével.« E szavak, jól emlékszem, úgy hatottak reám, mint valami mennyei kinyilatkoztatás. Rendíthetetlenül bíztam anyámnak e jóslatában s oda se néztem többet tanuló társaim incselkedéseinek. S mivel a tanulásban máris túltettem rajtuk, egy pillanatig sem kételkedtem, hogy a kellő kitartással még testi erőben és ügyességben is fölülmúlok majd valamennyiét. De ez a reménységem nem valósult egyhamar. Tíz esztendő koromban még mindig ott cipeltem a bal hónom alatt a mankót, meglehet, inkább szokásból, semmint szükségből. Egyszer elmentem a temetőbe atyám sírjára. Ott hirtelen megvillant agyamban az a gondolat, hogy én ezentúl mankó nélkül fogok járni, s kaptam, ellöktem magamtól azt az utált támasztékot. Tettem is egypár lépést, azaz inkább féllábon sántikáltam s máris csak úgy ziháltam a szokatlan megerőltetéstől. Mód nélkül elsomorodtam. Házunk jó negyed órányira volt a temetőtől; éreztem, ódáig nem győzöm erővel. Már-már kezdtem oda cipekedni a mankóhoz, hogy, megtört szívvel bár, de megint ráfanyalodom. Egyszerre azonban szokatlan izgatottság vett rajtam erőt. A testi tehetetlenségnek az érzete s az az akaratom, hogy én nem leszek többé nyomorék, nem leszek társaim csihése, birokra keltek a lelkemben. Most eszembe jutottak édes anyám jóslatszerű szavai. Egy ugrással ott termettem a mankónál, ketté törtem s az egyik felét botnak használva tértem haza. Az akarat erő győzedelmeskedett.

Mikor az elemi iskolát elvégeztem, nagy gondot okozott anyámnak, hogy milyen életpályát válasszon számomra. Hogy a tanulásra kedvem is, meg tehetségem is volt, végtelenül szeretett volna belőlem ügyvédet vagy orvost csinálni. De lelkének e hő vágyáról szegénységünk miatt le kellett mondania. S mivel nagy testi erőt követelő mesterségre nem tartott alkalmasnak, egy női szabóhoz adott inasnak. Ámde ez nekem sehogysem volt ínyemre. Már néhány hét múlva odahagytam a szabó-műhelyt anyám tudta nélkül s elmentem egy falusi kocsmáros fia mellé magántanítónak. Itt a tanításon kívül egyéb munkát is kellett a ház körül végezni, mint pl. bort hozni a pincéből, csizmát tisztítani stb. Nyolc forinttal, egy évi keresettel a zsebemben elmentem, a tudnivágyástól ösztönözve, a Pozsony melletti Szent-Györgybe, ahol kegyes szívű emberektől támogatva elvégezhettem a gimnázium alsó osztályait. Itt ébredt fel bennem legelőször a vándorlási ösztön, mert egyszer csak kaptam magam, odahagytam Szent-

Györgyöt, ahol biztos ellátásom volt, és elmentem a szomszéd Pozsonyba. Ebben a városban a legnagyobb nélkülözésekkel küzdöttem. Napok hosszat száraz kenyéren éltem, sőt még ebből is csak szűken jutott. De minden iskolai év végén megragadtam a vándorbotot és sánta lábbal, üres zsebbel elindultam világgá. Így barangoltam be gyalog szerrel az Osztrák-Magyar-Monarchiát, felkerestem Budapestet, Bécset, Prágát és más nagyobb városokat. Ha az úton nagyon elfáradtam, egy tréfás megjegyzésemmel megnyertem az úton haladó valamelyik kocsisnak a tetszését, aki aztán felvett magához a kocsira s elvitt a legközelebbi helységig. Legtöbbször a helység papjához kopogtattam be, aki a latin nyelvben való jártasságomért megkedvelt és éjjelre szállást, a következő napra pedig útravalót adott. E vándorlások voltak a későbbi dervis-életemnek az előiskolája.

Az iskolai tárgyak tanulása mellett kiválólag útleírásokat olvastam és idegen nyelveket tanultam mesés gyorsasággal. Magyar anyanyelvemen kívül még gyermekkoromban megtanultam a németet és tótot; gimnazista koromban pedig magánszorgalom útján a francia, olasz, angol, dán és svéd nyelvet. A nyelvek tanulása után annyira belemerültem, hogy feléje sem mentem többé az iskolának. Egész nap az idegen irodalmak remekműveit szavaltam nagy hanggal.

Az útleírások közül különösen a keletiek ragadták meg figyelmemet és gyújtották fel képzeletemet, ugyannyira, hogy olthatatlan vágyam támadt a világrészt felkeresni. Csakhamar megértettem, hogy mindenekelőtt Ázsia főbb nyelveit kell birtokomba ejtenem. A szükséges könyveket hosszú utána járással meg tudtam ugyan szerezni, de ezzel még nem sokra mentem, mert nem volt, aki csak egyetlenegy magyarázatot vagy útbaigazítást is adott volna. De akaratom és kitartásom ezt a nehézséget is legyőzte. Hónapokig néztem, becéztem az idegen írást, míg végre kieszeltem a nyitját. Minden gondolatommal, minden vágyammal, minden törekvéssel a varázsfényben tündöklő Napkeleten függtem. Lelkem mindúntalan a messze Ázsia meséivel telt virányain merengett.

II.

Az első utazás. Konstantinápolyban.

Serdültebb koromban megint magántanító lettem, most már nagyobb készséggel, mint első ízben. Szabad időm minden percét ezután is önmagam kiképzésére fordítottam. Minden megtakarított fillér a könyvárúshoz vándorolt a híres ázsiai utazók egy-egy művéért. Minden egyes könyv, amelyet nagy mohón, nappallá tevén az éjjelt, elolvastam, jobban megérlelte lelkemben azt az elhatározást, hogy követem híres hazámfiának, Kőrösi Csoma Sándornak a példáját, bejárom Ázsia ismeretlen országait és megismerkedem népeivel.

Végre hön táplált vágyam valósításához fogtam. Elmentem Pestre s néhány ajánlattal báró Eötvös József elé léptem. Előadtam neki tervemet és kértem pártfogását. Eötvös, ki minden igazi tehetségnek, minden komoly, nagyra irányzott törekvésnek lelkes barátja volt, szívesen támogatott mindennel, ami tőle, magánembertől kitelt. Ellátott ruhával, egy kis pénzösszeggel és útijeggyel egy dunai gőzhajón egész a Fekete-tengerig. Így felszerelve nemsokára útra keltem.

Az Al-Duna jobb partja akkor még Törökország főuralma alatt állott. Ez kötötte le különösen figyelmemet. Minden turbános utas, aki hajónkra szállott, tanulmányom tárgya lett. Ha az igazhívő moszlim naplenyugtakor arccal kelet felé fordúlva letérdepelt, hogy ájtatosságát végezze, én lázas érdeklődéssel követtem minden mozdulatát; s ha aztán abban a világtól különvált helyzetében, amilyenbe csak mohammedán ember képes jutni, egy-egy arabs szót rebegett ajka, egész lelkem a fülembé gyűlt, hogy minden ígéjét felkapjam. A mohammedán utasok figyelmét ki nem kerülte, hogy én mekkora érdeklődéssel viseltetem irántuk. Ez az ötvenes évek végén volt, s akkortájt nagy volt a rokonszenv a török nemzetben a gyűlölt oroszoktól legyőzött magyarok iránt, akikről egyébként is az a hiedelem volt köztük elterjedve, hogy Mohammedet vallják fő-fő prófétájuknak. Amint tehát, nem tudom, kitől, a török utasok megtudták, hogy én magyar vagyok, legott szóba álltak velem s számtalan tanujelét adták jóindulatuknak. Így történt, hogy az Al-Dunán utaztamban leginkább néhány derék moszlimmal érintkeztem, társalogtam s rövid időn annyira birtokomba ejtettem a török szót, hogy Galacba érvén, már egy hazámfiának tolmácsul szolgáltam e nyelvben.

A szulinaí hegyektől vagy egy órányira volt, amint legelőször megpillantottam a tengert. Végtelen örömeiben csak úgy repesett a lelkem. A Fekete-tengeren hajónk utazó társasága már legnagyobb részt mohammedánokból állott. Volt köztük vagy húsz kegyes zarándok, akik Mekkába igyekeztek; ezek közt forgolódtam mindüntalan. Végre néhány napi, fölötte élvezetes tengeri utazás után feltárult ámuló szemeim előtt a Boszporus bűvös-bájos szépségében, igéző fénypompájában.

Huszonöt esztendő voltam, mikor 1860-ban a Török-birodalom fővárosába érkeztem, föld idegen emberek közé. Még csak annyi pénzem volt, amennyiért a kikötőből a partra szállítottak. Azt se tudtam, hová hajtsam le első éjszaka a fejem. De a fiatal kor gondtalanságával és bízva szerencsémbe, belevegyültem Konstantinápoly emberárjába, hónom alatt hordozván csekély cókómókomat. Szerencsémre, amint egyik utcán ácsorogva a török cégértáblákat olvastam, pörge kalapomról s az arról lelógó szalagról megismert magyarnak egy Konstantinápolyban lakó, Püspöki nevű magyar ember. Előbb olasz nyelven szólított meg, kérdezvén tőlem, hogy miféle nemzethez tartozom? Midőn megmondtam neki, hogy ki vagyok, örömeiben a nyakamba borult, össze-vissza csókolt és elvitt magával lakásába.

Püspöki itthon, Magyarországon mesterember volt. 1848-ban részt vett a szabadságharcban, és ennek lezajlása után menekülnie kellett hazulról. Törökországban előbb egy hadihajón vett

szolgálatot, később a krimiai hadjáratban markotányos volt, és mikor én vele találkoztam, a szakács mesterséget űzte. Szegény ember létére egy földszinti szűk szobácskában lakott, amelynek egész butorzata egy matrác volt. Ezt híven megosztotta velem, Püspöki nemsokára megismertetett több magyar bújdosóval, akik bevezettek az akkor már virágzó Magyar Egyesületbe, ahol szállást is kaptam. Ágyneműről ott természetesen szó sem volt, s midőn egy éjszaka a hidegtől dideregve az egyesület titkárától valami takarófélét kértem, ez egy nemzeti zászlót adott, melyet a bújdosók magukkal hoztak volt mint drága ereklyetárgyat. Ezzel betakaróztam és jóízűt aludtam alatta.

Első keresetem Konstantinápolyban az volt, hogy a dán királyi követség első titkárát tanítottam dán nyelvre. Később tanítója lettem egy fiatal bey-nek (úr), ki váratlanul nagy örökségbe jutott s most hamarosan meg akarta szerezni mindazt, amiről a gazdag sztambuli ifjakat meg lehet ismerni, egyebek közt a francia nyelvet is. De a tulajdonképeni keleti élet kellő közepébe csak akkor jutottam, midőn Huszein Daim pasa házába kerültem mint nevelő.

Daim pasa a török hadseregben neves generális volt; a krimiai hadjáratban fényes jeleit adta nagy bátorságának és hadvezéri tehetségének. A Besiktas szultáni palota közelében volt ritka pompával berendezett háza. Itt láttam és élveztem legelőször az igazi keleti fényt és kényelmet. Fiával, az én növendékemmel együtt, ketten egy külön lakosztályban laktunk. Még egy telivér háta paripa is állott rendelkezésemre. A pasa háznagya ősz-szakálú anatóliai ember volt; ez engem különös kegyébe fogadott. Atyai jóakarattal figyelmeztetett, valahányszor a keleti szokások ellen vétettem. Ő tanított, mint kell keresztbe tett lábakkal ülni, mint kell enni, köszönni, ásítani stb. Daim pasa éppen az időtájt, mikor én a házában nevelősködtem, titkos összeesküvést szított Abdul Medsid szultán ellen, akit meg akart fosztani trónjától. Ettől várták ő és társai a hanyatlóban lévő ottoman birodalom új életre ébredését. Ennek az úgynevezett Kuleili-összeesküvésnek legfanatikusabb tagja egy bagdadi molla (pap), Achmed efendi (állami és másféle tisztviselők címe) volt. Ez a krimiai hadjáratban mint ghazi (a vallásért viaskodó) harcolt abban a hadtestben, amelyet Daim pasa vezérelt volt. Mindig ott lehetett ezt a szikár, sötét tekintetű férfiút látni, ahol legrémítőbben dúlt a harc vihara, ahol legbővebb aratása volt a halálnak. De később is, mikor én vele megismerkedtem, szüntelenül fegyveresen járt-kelt, karddal az oldalán, lánszával a kezében, amit csak akkor tett le, ha imádkozott, napjában ötször. Külső megjelenésével épúgy - mindig mezítláb, hajadon fővel s bokáig érő hosszú kabátban járt - valamint egész magatartásával és szigorú jellemével az iszlám kezdetleges korára emlékeztetett. Ez a félelmetes molla volt Daim pasa legmeghittebb barátja, tanácsadója, lelkiismerete, mindene. Többet időzött a pasa házában, mint azon kívül. Kezdetben, úgy látszott, nem igen bízott bennem; mélyen fekvő, sötét szemeit fürkészve járatta végig rajtam, valahányszor találkoztunk. Én meg a félelemnek egy nemét éreztem Achmed efendi közelében. Lassanként azonban olvadni kezdett a bizalmatlanság jege. Hogy egypárszor beszédbe elegyedett velem, nemcsak hogy végkép eltűnt lelkéből a gyanakodás, hanem még irántam való őszinte barátságnak is helyt adott. Nemsokára megengedte, hogy meglátogassam abban a cellában, amely neki a szomszéd mecsetben lakásul volt rendelve. Itt fogadta és oktatta az ő tanítványait ez a nagy tudományú molla, ki az iszlám könyveit, valamint az arab és perzsa írókat majdnem mind betéve tudta. Örökké emlékezetes marad előttem amaz óráknak az élvezete, melyeket néhány mohammedán ifjú társaságában töltöttem, Achmed efendi tanításait hallgatván. Oktatásának tartalmával világot derített hallgatói elméjében, előadása lelkes módjával pedig feltüzelt szívének érzelmeit. Én úgy éreztem, mintha varázskulcsot juttatott volna birtokomba, amelynek segítségével megnyílt előttem a Kelet bűvös világa. Csakis Achmed efendi eszközölte, hogy európai emberből rövid időn ázsiai emberré lettem. Ezt elismerendő, meg hogy iránta való hódolatomnak is kifejezést adjak, megtartottam ázsiai vándorútjaimon mindvégig a Resid (a bátor értelmes) nevet, amellyel ő engem megtisztelt.

Egy másik férfiú, akitől szintén sokat tanultam, Khalmurad molla volt. Lelkesedéssel függtem ajkain, ha az Oxus-ról és Jaxartes-ről, Bokhará-ról és Szamarkand-ról beszélt. Ez országokat, valamint Arábia szent helyeit ő már mind bejárta volt két ízben is. Ritka elmeél és ravaszság volt e férfiú legfőbb jellemző vonása, mint a sokat utazott ázsiai embereké egyáltalán.

Daim pasa segítségével bejutottam Sztambul legelőkelőbb köreibe és megismerkedtem az Ottomán birodalom befolyásos államférfiaival. Ezek a török kormánytól kieszközöltek számomra ajánló leveleket Ázsia különböző hatalmasságaihoz. Az ajánlatokban csak mint az utazó Resid efendi szerepeltem; európai származásom teljesen el volt hallgatva. Aközben a hazámban sem feledkeztek meg rólam. A Török Szótár-ért, amelyet közre bocsátottam, s az Oszmánok Történeté-ért, amelyet a nyelvünkre lefordítottam, a magyar Tudományos Akadémia megválasztott levelező tagjának; ezen kívül megszavazott számomra ezer forintnyi utazási ösztöndíjat. Birtokában voltam tehát sokat ígérő ajánlatoknak, egy kis pénzösszegnek, s amint hittem, a nagy útra szükséges ismereteknek. 1862. évi május 15-én szálltam egy osztrák hajóra, amely Trapecuntba indult. Barátok és ismerősök nem kísértek el. Midőn gőzösünk az ázsiai part felé vette irányát, szívem összeszorult, szemembe könny tódult. Eltűnt az Arany Szarv, Konstantinápoly kikötője, el a páratlan szépségű Boszporusz, s már a távol kéklő köde borította az európai partokat. Én pedig még mindig a hajó fedélzetén állottam, arccal nyugat felé fordúlva, egyedül azon gondolatommal: vajjon látom-e még valaha Európát s az én szeretett hazámat?

III. Trapecunttól Erzerumig.

A trapecunti kikötőből ágyúdörgés, zeneszó és örömkialtások hangzottak felénk, midőn hajónk a parthoz közeledett. Csakhogy ez az ünnepies fogadás nem engem illetett, a leendő dervist, aki koldusbottal a kezemben indultam el, hogy a klasszikus Ázsia nagy részét bebarangoljam. A hódolat Emin Muhlisz pasának szólt, Trapecunt újonnan kinevezett kormányzójának, aki útitársunk volt Konstantinápolytól egész idáig. Nyilván tőle is, mint számtalan elődjétől, boldogabb állapotokat, megváltást remélt a nép. Azóta hihetőleg épügy csalatkozott benne is, mint valamennyi elődében.

Trapecunt, Mithridates hajdani székvárosa, a tengerről nézve igen barátságos színt mutat. Belseje is sokkal szebb, mint akárhány más török tengerparti városé. Muhlisz pasa, akivel még Konstantinápolyban megismerkedtem volt, felajánlotta vendégszeretetét ittlétem egész idejére. A parton készen tartott paripák egyikére ültem, kíséretéhez szegődtem s az ünnepies menettel együtt haladtam a kormányzó palotája felé. Csatatunk zsibongó, örvendező néptömeg közt haladt el. A pasa apró ezüstpénzt szórattott a nép közé. Volt is aztán érte tolatkodás, veszekedés és hangos hálálkodás.

Három napig tartózkodtam Trapecuntban. Ezt a rövid időt arra használtam, hogy a szükséges útravalókat megvegyem, lovat béreljek, egy szóval, hogy ellássam magam mindavval, amit Törökországon és Perzsián át teendő vándorlásomra szükségesnek tartottam. Úgy tökéltam el magam, hogy az efendi szerepet megörzöm egész Teheránig. De csak kiatib (író), szegény kiatib kívántam lenni, ki a hatóságok vendégszeretetéhez folyamodik. Összes úti-poggyászom egy khurdzin (tarsolyzsák) volt, benne egy pár ing, könyv, holmi apróságok, két szőnyeg, az egyik takarónak, a másik derekaljnak, egy kis üst, téaedény és csésze. Mindezt felrakták a bérelt paripára. A pasa váltig ajánlgatott két kavaszt kíséretül, nem annyira biztosság, mint az itt szokásos fényűzés szempontjából. De én megköszöntem a szíves ajánlatot és másodmaggammal, egy örmény szürüdzsivel (lótulajdonos és hajcsár) indultam el a török tengerparti városból május 21-én, a keleten elvonuló hegység felé vevén utamat.

A nap már jó magasan állott. Lassan léptetve haladtam a csinált úton, amely mintegy órájárásnyira elnyúlik, aztán egy mély völgytorkolatban vész el. Hadzsator, örmény kísérem, figyelmeztetett, hogy oda érvén, elvesztjük a tengert szemünk elől. A magaslat ormán meg is állottam egy kicsit, hogy búcsútekintetet vessek a tengerre, mely noha különben erősen háborog, ez időtájt csendes és nyugodt volt, akár a tó. A rám várakozó bajok és veszedelmek felől még csak sejtelem élt a lelkemben, sejtelem csupán, s már ez is elég volt, hogy a legmélyebben megillessen, midőn az Euxinus végtelenbe terjedő sötét hullámain merengett szemem. Trapecunt ott terült el lábaimnál. Világosan láttam az egész kikötőt, és midőn annak az osztrák hajónak, amelyen jöttem volt, az árboca csúcsán a zászlót láttam felém lebegni, mély búbanat fogta el egész valómat.

Az nap hat álló óráig lovagoltam egyfolytában. Keserves hat óra volt. A természet minden búbája mellett is nagy bágyadtságot éreztem tagjaiban. Lovon utazni, kivált eleinte, nehéz; de még sokkal nehezebb, ha az ember szürüdzsítől kénytelen paripát bérelni. Ezek az emberek rendszeren málhaszállításra használják állataikat s azért olyan dögösök, hogy a lovat egészen összetörik s amellet olyan lomhák, hogy ugyancsak van dolga a kéznek, lábának a hajtásban.

Köpri mellett egy khán-ba (vendégfogadó) szállottam. Nomád módra a földön kellett hálnom, de a nagy fáradtság miatt kerülte szememet az álom. Az egész fogadó csak úgy hemzsegett a lovaktól és öszvérhajcsároktól, akik közül az egyik állatait tisztogatta, a másik főzött, a

harmadik énekelt, a negyedik csevegett. Nekem úgy tetszett, mintha ezt az egész zajt csak azért csapnák, hogy az én álmomat elzavarják. Felemelkedtem fekvő helyemen és mély elborulással gondoltam a majd csak ezután következő fáradalmakra.

Rövidke alvás után örményem felkeltett. »Bey Efendi - szólt - úgy gondolom, kipihented már a tegnapi út fáradalmait. A mai út még sokkal rosszabb lesz. A trapecunti hegyeken nem lehet az embernek nyugton a nyeregben ülni; azért jobb lesz, ha addig, míg az idő fel nem melegszik, szép lassan felgyalogolsz amarra a magaslatra.« Fel is szöktem nyomban fekvőhelyemről és neki indultam a meredek hegyi ösvénynek. Nem győztem eleget csodálkozni, hogy tudnak a nagy teherrel megrakott barmok ide felkapaszkodni, ahová a gyalogszerrel járónak is keserves fáradságába kerül a feljutás. És mégis egész hosszú sorával találkoztam a megszakadásig terhelt öszvéreknek, melyek a perzsa hajcsárok éktelen kiáltásai közben jöttek lefelé. Valóban ritkítja a párját, mily ügyességgel haladnak az alig két arasznyi széles, síkos sziklaösvényen, amely mellett feneketlen mélység tátong. És mégis a ritkaságok közé tartozik - s az is csak télnek idején esik meg - hogy valamelyik öszvér a mélységbe zuhan. Legnagyobb különben a veszedelem olyankor, ha két menet szembe találkozik egymással. Ennek elkerülésére szolgálnak a nagy kolompok, amelyeknek szava messze elhallatszik és kitérésre inti a szembe jövőket.

A szakadatlanul meredek hegyi út négy óránál tovább tartott. Alig van rosszabb egész Ázsiában, s mégis ez az a kereskedelmi út, amely összeköti Örményországot, Perzsiát, sőt Közép-Ázsiát a Nyugattal. A barmok százezrei vonulnak át ezen az úton nyári időben, jövet megrakva Ázsia terményeivel, menet Európa gyártmányaival.

Efendi címemnek köszönhettem, hogy a második állomáson a meglehetősen megtelt khánban nyugalmas éji szállásra tudtam szert tenni. Mielőtt nyugodni tértem, Hadzsator tanácsára sósvízben áztatott ruhával borogattam a lovaglástól feltört testrészeket. Ennek ugyan erősen csípő hatása volt eleinte, de másnap a lovaglás mégsem vált már annyira terhemre.

Midőn május 23-án a harmadik állomásra jutottam, két örmény csatlakozott hozzám. Az egyik előbb franciául, aztán angolul kezdett velem beszélni. Tebrizi kerekedő volt, aki üzleti ügyekben több évet töltött vala Angolországban és most szülővárosába tért vissza. Nemsokára bizalmasak lettünk egymással, és társasága igen kellemes volt reám nézve, már csak azért is, mivel ő az utat, amelyen jó sokáig együtt kellett haladnunk, nagyon jól ismerte.

Harmadnapra azután, hogy elhagytuk a Khosab-Bunár hegységet, egy hegyről lementünkben egy sirázi karavánnal találkoztunk. Feltűnt az embereknek csúcsba nyúló magas süvegük. Vidáman lépdeltek szülőföldjük terményeivel megrakott öszvéreik mellett, és valóban nagy gyönyörűségemre szolgált hallani, hogy a karaván-vezető Hafiz dalait énekli, amelyeknek egyes szakaszait karban utána énekelte az őt követő fiatalság. Ezek voltak az első iráni (perzsa) szavak, amelyeket benszülöttek ajkairól hallottam. Beszédbe akartam velük elegyedni, de ők nem feleltek. Dalolva vonúltak felfelé a nehéz úton, mert - amint vezetőm felvilágosított - énekszó mellett haladnak legörömetesebb a barmok.

IV. Erzerumtól a perzsa határig.

Május hó 28-án érkeztem Erzerumba. Alig lép az ember ebbe a városba, máris megérti, hogy Ázsia belsejébe jutott. Itt már keleti módon vannak a házak építve, sárból vagy kőből emelt girbe-görbe, ügyetlen falak, inkább az udvarra, semmint az utcára néző ablakok, rejtett bejáratok s a mi egyéb még jellemzi a keleti házakat.

Erzerumban Cserkesz Huszein Daim basánál, a város térparancsnokánál, voltam szállva, aki még konstantinápolyi ismerősöm volt. Ott a fiát francia nyelvre és más európai tudományokra tanítottam. Mikor most elbeszéltem neki bokharai tervemet, nagyon meg volt lepve, s eleinte le akart beszélni, később azonban megígérte, hogy a turkesztán főváros néhány előkelő seikjéhez ajánlólevelekkel fog ellátni. Erzerum egyéb hivatalnokai közt is voltak sztambuli ismerőseim, kiket hivatalaikban fel is kerestem. A török tartományi hivatal Erzerumban felejtethetlen marad előttem. Már mindjárt az ajtó eltorlaszolva cipők, botok, fegyverek, szerteszét fekvő kutyák egész falkája által. Ennek megfelelnek aztán a belső helyiségek is. Egynehány rongyos, szennyes diványon ül egypár tisztviselő. Amott egy csoport asszony veszekedik, egy másik sarokban valami tréfálózó mulattatja a hivatalnokokat, egy másikban valaki hangosan káromkodva mondja el panaszait.

Erzerumban az ember minden lépten-nyomon meggyőződik a nép szegénységéről. A szenny, a szemét, a föld alatti lakások kiállhatatlanok. Különösen undorító az ételek szaga, melyeket tezek (marhaganéj, a magyar tözeg) mellett főznek.

Szinte megőrültem, mikor örmény útítársammal május 29-én alkonyat táján elhagytuk a várost. Körülbelül éjfél lehetett, midőn ebek hangos csaholása jelentette, hogy emberlakta helynek közelébe jutottunk. Én vágtattam előre árkon-bokron keresztül, egy-egy házból előpislogó világosság irányában. A helységben már mindenki aludt; de az általam használt effendi nyelvnek megvolt az a hatása, hogy nekem és útítársamnak sikerült lakást szereznem. A falut Kurudzsuksnak hívták s a hajlék, ahová bennünket a véletlen vetett, az ottani kizil vagy bíró háza volt. A lakások egyetlen egy hajlékből szoktak állani s ezekben együtt tartózkodik ember és állat. A jószág a tágas szoba két oldalán végig futó jászolhoz van kötve, az emberek pedig egy szaku-nak nevezett emelvényen vannak. Méltán mondhatni tehát, hogy az emberek itt istállóban laknak. Képzeltetni, mily kellemes dolog az éjszakát 40-50 bivaly, egypár borjú és lovak társaságában tölteni. Emellett ennek a pajtának egyetlen egy ablaka sem volt. Szegényesebb, nyomorultabb lakások, mint Erzerum környékén, talán egész Ázsiában nincsenek. Könnyű tehát elgondolni, mily örömet cseréli fel az utazó éjjeli szállásának dögleletes bűzét a tavaszi reggel illatos levegőjével.

3-4 órai lovaglás után a hegyfokon fekvő Haszankaléba értünk. E helység a vidéken lakó rabló kurdok támadásai ellen meg van erősítve. Mostanság ugyan nem merik már a községeket háborgatni, de kisebb karavánokkal vagy magános utasokkal még most is éreztetik rablási dühüket. Biztosság okáért mi is vittünk magunkkal két kavaszt. Nekem ugyan nem igen kellett tartanom a megtámadástól; de örmény útítársaim drága ékszereket hoztak magukkal Európából, s az ő érdekükben felhasználtam azt a fermánt, amelyet nekem, mint efendinek, az erzerumi kormányzó adott.

Az Araxes folyón átkelvény, elértünk nemsokára a tulajdonképeni Kurdisztán határához, melynek lakosai már Herodot korában is a leggonoszabb tolvajok és rablók hírében állottak. Az úton egy meredek sziklaorom tűnt szemünkbe s egyik vezetőnk elbeszélte, hogy annak a tetejében lakott hajdanta a híres Köroglu. Ez a mohammedán népköltés leghíresebb kalandora,

kinek csodaszerű hőstetteit dalokban regélik ünnepeken és csatákon az Oxus-parti törökök épúgy, mint az anatóliai a Földközi-tenger mellett, valamint a ruméliai a Duna habjainál.

Midőn egy keskeny hegyszoroson átvonultunk, örmény útitársaim megtöltötték fegyvereiket s így szóltak: »E helytől kezdve oszmanlival már nem igen találkozunk, itt csak kurdok és örmények laknak. A kurdokat csak úgy lehet féken tartani, ha az ember kérelem és ajánló levelek helyett jó fajta fegyverrel lép eléjük.«

Esek-Eliász nevű kurd faluból két kísérőt vettünk magunk mellé és virradatkor útnak indultunk. Borongós, komor reggel volt; a távoli hegyek ormait köd borította. A megrakott állatokat előre küldöttük, mi meg egy hegy aljában a téafőzéshez láttunk. A hideg, nedves reggeli órákban ez az ital különösen jól esik az embernek. Meg is ittunk egypár csészével, azután megint lóra ültünk, hogy teherhordó állatainkat utólérjük. Vagy egy félórai ügetés után meg is pillantottuk, amint a hegyháton csendesen odább vonultak. A nap sugarai szétszakították a ködfátyolt, s midőn a szép hegyvidéken végigtekintve gyönyörködtem, észrevettem, hogy az egyik kurd kísérőnk majd a málhavivökre, majd meg társára pillantván, különös nyugtalanságot árult el. »Mi az, mi az?« - kérdeztem. De ő felelet helyett abba az irányba mutatott, ahol örmény útitársaim szolgálai egypár öszvérhajcsárral együtt haladtak. Oda tekintünk, s ime, jobbról is, balról is fegyveres kurdok törnek elé, részint lóháton, részint gyalog s egyenesen nekirontanak a drága holmikkal megrakott barmoknak. »Rablók, rablók!« kiálták az örmények. Karabégoff, az Európában járt útitársam, gyorsan előrántja revolverét s előre rohan. Utána barátja; én pedig, bármennyire nógattam is paripámat, csak harmadiknak jelenhettem meg a helyszínen. Efendi méltóságom jeléül akkor még érclappal ellátott fezt viseltem. Alig pillantottak meg engem távolról a kurdok, midőn a megrémült csoporttól néhány lépésnyire hirtelen megálltak. »Mit akartok itt?« kérdeztem tőlük dörgő hangon. Egy félszemű aggasztán, ki paizst, dárdát, puskát és kardot viselt, lépett elő s így szólt: »Bey efendi, tegnap eltévedtek az ökreink s már egész éjszaka keressük. Nem láttad valahol az úton?«

»Hát így felfegyverkezve szokás ökröket keresni? - szoltam. - Szégyeld magad! Azért öszült meg a szakállad, hogy most a rablás és lopás szennyével bemocskold? Ha nem nézném vén korodat, tüstént magammal vinnélek a bajazidi kajmakamhoz, te szemtelen útonálló, te!«

Szavaim és kurd kísérőim felvilágosításai eléggé megértették a nyolc főből álló haramiacsapatot, hogy kikkel van dolguk. A perzsáktól és örményektől nem igen szoktak megijedni; de egy efendit, a szultán tisztjét megtámadni, ezt már nem tartják tanácsosnak. Így történt, hogy a rablók csakhamar szerteszét oszoltak, miután fentebbi szavaimat még egypár fenyegetéssel megtoldottam. Mi is odább vonultunk. Az örmények ki nem fogytak a hálálkodásból. Ha én velük nem vagyok - mondák - úgy a Londonból hozott drágaságok mind a kurdok ragadmányáivá lesznek. A jelenet alatt különösen egypár perzsa kereskedő halványult el, akik előtte való nap csatlakoztak volt hozzánk. Mikor aztán pihenőre tértünk, holmi édességeket hoztak nekem ajándékkul. Be kellett látnom, hogy efendi méltóságomnak van valami értéke a kurdok szemében.

Mikor este Molla Szuleiman nevű faluba érkeztünk, amelyet örmények laknak, házigazdánk kurd kísérőink láttára halkan suttogva így szólt nekem: »Szerencsésnek vallhatod magad, efendi, hogy semmi bajod nem történt. Kísérőid a leghírhedtebb rablók, és valakit eddigelé ők kísértek át a Dagar hegyen, azt még mindig veszedelem érte.« Az egész kaland még csak most lett világos előttem. Az a két kurd ember, akit magunk mellé vettünk, cinkostársak voltak a rablóknak, és ha barátom revolvere s az én efendi süvegem és beszédem hatást nem tesz, ezt a napot ugyancsak megkeserültük volna. Az ilyen dolgok különben ezen a vidéken nem tartoznak a ritkaságok közé. A nép és a tisztviselők jól tudják a gyakori rablásokat, ismerik is a rablókat, de azért kiki mégis csak a maga bátorságára van utalva.

Örmény házigazdánk, ki hitfeleit s engem is nagy előzékenységgel fogadott, pompás vacsorát készíttetett számunkra. A lelkész és a bíró is eljöttek tisztelegni, és nem volt se hossza se vége a

kurdokról szóló rablókalandoknak. A múlt ősszel 40 málhahordó állatból és 15 emberből álló karavánt - köztük egy angol is volt - támadott meg egy rablófőnök tizenketted magával. Mihelyest a kurdok szokott »lululú!« kiáltásukkal rájuk törtek, a perzsák és törökök nyomban kereket oldottak s a fosztogatókat szabadon hagyták duskálni a málhában. Egypár állatot már el is hajtottak, midőn az angol, ki előbb hideg nyugalommal nézte volt a rablók garázdálkodásait, észrevétlenül revolverével célba veszi a főnököt és szerencsés lövéssel földre teríti. Egy pillanatilag a rémület lebilincselve tartja a kurdokat; csakhamar azonban mindannyian az angolnak rohannak. Ez egy percre sem veszíti el lélekjelenlétét, lelövi a másodikat, harmadikat és harsány hangon kiáltja: »Ide ne jöjjetek, mert valamennyien a halál fiai vagytok!« Ez hatott. A kurdok egyenként mind elsompolyogtak. Később a megölt főnök családja panaszt emelt az angol ellen és vérdíjat követelt, azt állítván, hogy a főnök nem rabolni, hanem csak vadászni ment. És a törökök egészen komolyan vették a pert és talán el is ítélik a bátor angolt, ha konzúlja közbe nem veti magát. Ilyen rablóhistóriák elbeszélésével mulattattak bennünket majdnem éjfélig.

Szakadó záporban indultunk ismét másnap tovább és estére körülbelül tíz házból álló örmény faluban kellett meghálnunk, minthogy Diadint, vándorlásunk legközelebbi célját, már el nem érhattuk. E falu lakosai valóban sajtáságos életet élnek. Ember, barom, eledel, tüzelőszer mind egy fedél alatt van. Míg a lakosság egy része alszik, a másik része felhúzott fegyverekkel őrt áll a házak tetein. Kérdeztem egy pár embertől, miért nem kérnek segítséget az erzerumi kormányzótól? »A kormányzó - feleltek - maga a tolvajok feje. Nekünk csak az Isten s az ő földi helytartója, az orosz cár lehet segítségünkre.« S a szegény embereknek valóban igazuk volt.

Az Eufrát folyón átgázolván, nemsokára egy monostorhoz értünk, amelyben örmény barátok laktak. E barátokat az egész környék lakosai, keresztyének úgy, mint mohammedánok, nagyon tisztelik. Feltűnő jellemvonása a keleti népeknek, hogy a barátokat, varázslókat, jövendőmondókat minden valláskülömbőség nélkül nagy tiszteletben tartják. A rendkívüli, a rejtelmes hódolatra készíti a keleti embert, s míg a kurdok messze földön csatangolnak és pusztítanak, ezt a magánosan álló telepet mégis megkímélik.

Estefelé Diadin határhelységbe értünk. Midőn hosszabb kérdezősködés után a bíró házára akadtunk, hogy ott szállást szerezzünk éjtszakára, ime egy csűr szegletében egy amerikai papot látok ülni feleségével, testvérével és gyermekeivel. Urumiában (Perzsiában) tartózkodtak több esztendeig és most Filadelfiába igyekeztek vissza. Urumia és Filadelfia! Mekkora távolság! De a térítő társaság tagjai nem ismernek távolságot.

A kurd kiril (bíró) barátságosan fogadott és kérésemre, hogy fogadjon hajlékába az éjjelre, így felelt: »Légy üdvöz, efendi! De számodra szállást nem adhatok, ha csak egy katona-pasával nem akarod megosztani házamnak egyetlen üres osztályát.«

»Katona-pasa, vagy bárki a világon - válaszoltam - csak mutasd meg a helyet. Tíz órai lovaglás még az ördögöt is megszelidíti. Különben azt hiszem, jól megférünk mi majd egymással.«

A kurd, egy kis mécset tartva kezében, előre ment és egy kamraszerű helyiségbe vezetett. A katona-pasa egyik szögletben gubbaszkodott. Amint oda léptem hozzá, hogy magamat bemutassam, nagy meglepetésemre Kolmann tábornokot, más néven Fejzi basát, legkedvesebb barátomat, ismertem meg. »Ez aztán csodálatos találkozás!« - szólt, midőn ölelkezésünk után a tűz mellett egymással szemben helyet foglaltunk. Kolmann tábornok, a magyar emigráció egyik kiváló tagja, mindig a legmelegebb pártfogásban részesített, valamíg csak Törökországban tartózkodtam. Ismerte utazásom terveit és mód nélkül megörült, hogy itt Törökország határán, hol ő a kormány megbízásából végőrházak építésével foglalkozott, még egy szíves Istenhozzádot mondhatott. Késő éjjelig csevegve töltöttük az időt, s nekem nagyon nehezemre esett másnap reggel megválni mind hazámfiától, mind azon országtól, amelyhez az idő szerint magam is tartoztam.

V. A perzsa határszéltől Tebrizig.

Kizil-Dizének hívják az első falut perzsa földön. Ezt elhagyván, az Ararat aljához értünk. Az Ararat-hegye, amelynek csúcsranyúló ormát nyáron is hó födi, akkor még a felénél mélyebben téli mezét viselte. A környék lakosai mind azt állítják, hogy csúcsán még most is láthatni Noé bárkájának maradványait, és sok kegyes vertabet (pap) azzal dicsekszik, hogy saját szemükkel látták a szent hajó ereklyéit a hegyormon lévő tó kristálytiszta vizében. Mások meg forgácsokat hoznak elő a bárka maradványaiból és gyomorfájás, szembajok és egyéb nyavalyák ellen ajánlgatják. Jaj annak, aki kétségbe merné vonni, hogy az Araraton maig is megvan Noé bárkájának legalább is két gerendája s egypár árboca. Ázsiában való utazásomon még négy oly helyen voltam, melyekről a szent monda azt tartja, hogy ott akadt fenn Noé bárkája, és vagy négy oly helyen, hol az emberek a bibliai paradicsom nyomaira akadtak.

Mióta a török-perzsa határvonalat átléptük, a táj feltűnőleg szebbre változott, mintha csak a természet is támogatni akarná a perzsák fenhéjázását. Mondták is egyre perzsa útítársaim közül még azok is, kik a legszerényebbek és tartózkodók voltak: »Irán egészen más föld, mint a tied, efendi; figyelj csak, csodákat fogsz látni!« Leírhatatlan öröm ragyogott a perzsák arcán azon pillanattól kezdve, hogy a legelső perzsa falu szemünkbe ötlött, mert sokat kellett szenvedniök szegényeknek Erzerumtól idáig a sok örmény faluban. Szigorú síita törvényeik szerint nem csak maga a keresztyén tisztátlan, hanem minden, valamire a kezét teszi, s azért a jámbor síita inkább koplal, semhogy keresztyén érintette ételt egyék.

Ovadzsikban hálunk meg legelőször perzsa földön. Iránban célszerűnek találtam letenni az efendi méltóságról, mert itt, a síita felekezet hazájában, minden gyűlöletes, ami a szunnita hiten lévő törökökre vall, noha mind a két felekezet mohammedán vallású.

Június 5-én igen korán indultunk útnak, s minthogy az nap a nem egészen biztos karaajnéi hegységen kellett átmennünk, örmény útítársaim célszerűnek látták néhány fegyveres lovast venni fedezetül. Szerencsére azonban semmi bántódásunk nem történt. Karaajné-t még kora délután elértük s nagyon örültem, midőn az átelleses házból felénk hangzó zeneszót, fegyverdurrogást és örömkialtásokat hallottam. Épen lakodalmat ültek ott, és azon kérdésemre, hogy nem lesz-e a lakodalmas népek ellenére, ha oda nézek, házigazdám fia mindjárt oda vezetett. Mikor beléptünk, épen a vőfélyek nagy csoportja érkezett, hogy a menyasszonyt az apai háztól férjéhez vezessék. A ház elé érkezvén, jöttükről egypár lövéssel adtak jelt, azután a menyasszonyt vörös fátyollal betakarták, kivezték és a vőfélyek közül kettő lóra ültette. Noha bő, redős ruha nehezítette mozdulatait, mégis elég bátran ült a nyeregben. Most a menyasszonyt körülfogták az asszonyok és karban sajtáságos éneket mondtak, amelynek minden szaka ezen a refrain-en végződött: »A barát barát maradjon, az ellenség megvakúljon, ó Allah!« Végre megindult a menet a vőlegényes ház felé. Én is a kísérek közé vetültem, sőt az asztalnál előkelő hellyel kínáltak meg. Evés közben a vendégektől ajándékokat gyűjtöttek. A menyegzői ünnep mindenben megegyezett a turkománok nászszokásaival.

Mikor Karaajnéből a legközelebbi állomásra, Tsurukba vezető úton már vagy két órát haladtunk volt, a közeli hegység mélyedéséből különös csaholás és vonítás hangzott felénk. Épen egy magaslaton állottunk. A kis úti társaság egy lépést sem tett odább s perzsa kíséretünk a lövésre készen tartotta fegyverét, aggodalmas szemekkel tekintve a mély út torkolatára. A csaholás mind hangosabb lett s egyszerre egy gyönyörű szarvas csörtet elé, nyomában pedig két farkas. Ez a jelenet felvillamosította a vadászatkedvelő perzsákat. Kettő közülök előre ugrott és, noha sebesen futva haladtak előre, mégis egyikük oly ügyesen célzott, hogy a gyönyörű agancsú vad tüstént a földre rogyott. A durranástól a farkasok megijedtek és elszaladtak.

Amint azonban a csend megint visszatért, nyilván az éhségtől gyötörve, de meg a préda veszteségét sem tudván könnyű szívvel elviselni - ime, az egyik farkas, méltó csodálkozásunkra, ismét éléssompolygott. A vadászok egy darabig nyugodtan engedték közeledni s midőn a szarvastól már csak egypár lépésnyire volt, ő is halálos golyót kapott s ott terült el a szarvas mellett. Ez azután nagy örömet okozott a kis társaság minden tagjának. Leszállottunk, a szarvast lenyúztuk, szétboncoltuk s húsának a java részét megsütöttük ott nyomban nyárson, a többit pedig, valamint a farkast is ott hagytuk.

Koj-nak hívják ez első jelentékeny várost, amelyet a nyugatról jövő utas perzsa földön előtalál. Különösen a bazárja lepelt meg, melyben az élet megmaradt szűz eredetiségében, régi fényében, holott pl. a sztambuli bazár sokat veszített ősi voltából az európai befolyás következtében. A ki Koj-ban a délelőtti órákban látta a szűk, hűvös utcákon a járást-kelést, az eladók és vevők taglejtéseit, a különféle szöveteket, fegyvereket és élelmi szereket, a hullámozó tömeg viseletét: annak be kell vallania, hogy legalább a keleti jellemvonások tekintetében messze fölülmúlja a konstantinápolyi bazárt.

Az első tekintet valósággal elbűvölt és sokáig nem tudtam megválni e sajátságos látványtól; olyan nyüzsgés, olyan zaj, olyan pezsgő élet volt ez, amilyennel még eddig nem találkoztam. Midőn az egyik kúptetejű helyiségbe léptem, ahol mintegy harminc rézműves serényen vert egy-egy üstöt, alig tudtam hova lenni bámulatomban, látván, hogy e pokoli zaj közt valamely üresen maradt helyiségben két iskola volt elhelyezve. A tanító hosszú suhánggal felfegyverkezve - hihetőleg azért, hogy vele az utolsó sorban ülőket is elérhesse - ott ült a félhold alakban elhelyezett gyermekek közt. Egészen közel állottam az iskolai helyiséghez és feszülten hallgatóztam, de azért egy árva szót nem voltam képes megérteni, noha mind a tanító, mind a tanítványok torkuk szakadva kiabáltak. Meglátszott ez a mérges pulykához hasonló duzzadt piros arcukon és kifeszült ereiken. És mégis azt állítják, hogy a tanító tisztán észreveszi, ha a tanítványok a kóránban egy-egy arab szót rosszul hangsúlyoznak.

Még jobban meglepett azonban az a csinos kis karavanszeráj, amelybe bevonúltunk. Törökországban és Arábiában az utas mindenütt csak piszkos khánokra akad; de itt Perzsiában, hol régi idők óta sok gondot fordítanak a közlekedésre, a karavanszerájokban olyan vendéglőkre talál az ember, amelyek - persze keleti igényekről szólok - semmi kívánni valót nem hagynak. Ezek az épületek jobbára a bazárok kellő közepén vannak és rendesen szabályos négyszöget alkotnak, amelynek minden oldala bizonyos számú cellákra van osztva. Az egyetlen félkör alakú nyílás, mely ajtóul s ablakul is szolgál egyszersmind, az épület körül futó terraszszerű emelvényre szolgál. Alatta vannak az istállók, úgy hogy az utas, ki az első emeleten lakik, maga láthatja el lovát a földszinten. E terraszszerű legfőbb 4-6 láb magas, s a tulajdonképeni udvarra vezet, melynek közepén kút áll, gyakran virágos kertecskével bekerítve. E cellák enyhe, hűvös menedéket nyújtanak az utasnak nappal és biztosságot éjszakának idején. A kúpalakú bejárásban lakó dalundár (kapus) van megbízva a rend fenntartásával. Ez az idegennek rangját, kilétét már lováról és nyereg-szerszámáról megismeri és ehhez képest ad neki szállást. A lapos házfedélen éjjel örök állanak, kik egyhangú kiáltásukkal elriasztják a tolvajokat. Igen ritka eset, hogy valamely karavanszerájban lopás történjék.

Hogy a másnap kezdődő Kurban Bajram-ünnep (a böjt után következő örömhónap) utunk folytatásában ne akadályozzon, június 8-án estefelé elutaztunk Koj-ból és Szeid Hadzsi Aga faluban szállottunk meg, melynek lakosai csupa szeid-ek, azaz a próféta utódai. Ezek az urak, kik származásuk miatti rátartiságukban a legszemtelenebbek egész Perzsiában, kiváltképp az idegenekkel szemben oly követelők, hogy ember legyen a talpán, akit hosszútűréséből ki nem hoznak. Bármily gazdagok is, mégis úton-útfélen koldulnak. Nem is alamizsnát kérnek, hanem valóságos adót, amellyel nekik, mint az Iszlám feje utódjainak, mindenki tartozik. A szentség örve alatt főben járó vétségeket követnek el és a nép nem igen meri őket ezekért

kérdőre vonni. De a hatóság már kevésbé elnéző s amint hallottam, a tebrizi kormányzó, az egész világ szörnyűködésére, egy szeidet, ki rablást követett el, tűzhalálra ítelt. A mollák kifogást tettek, de a kormányzó azt mondta: »Ha igazi szeid, akkor úgy sem fog elégni,« s a bűnöst a lángok közé vettette.

VI. Tebrizben.

Tebriz ősrégi mogul város, melyet állítólag még a híres Harun el Rásid hitvese építtetett. De hajdani fényéből és pompájából, amelyről azt állították, hogy Ragez városával versenyez, ma már nem sokat lát az ember. Csak kereskedelme ma is ép oly virágzó, mint amilyennek hajdanta mondták. Már Koj-ban is meglepett az a nagyszerű élet a bazárban, de a tebrizihez képest csak miniatúr-képnek mondható. Itt százszorta oly nagy a zsivaj, a nyüzsgő sokadalom, a tolakodás. Többek ajánlatára az Emir-karavánszerájba szálltam, amelyre azonban csak egy órai keresés után akadtam. Meg nem szokván ezt az éktelen zajt és életveszedelmes tolakodást a sűrű tömegben és a megrakott számtalan öszvér közt, szüntelenül attól tartottam, hogy lovam legázol valakit. Ha visszagondolok rá, hogy a vadúl óbégató dervisek hogy szökdeltek előttem e roppant zűrzavarban, hogy hajigálták a levegőbe éles fejszéjüket, meg-megragadván azt nyelénél fogva: még most is valóságos csodának tartom, hogy jutottam el sértetlenül az Emir-karavánszerájig.

Örmény útitársaim szerény cellát rendeltek számomra s minthogy ők utazásuk célját immár elérték, azzal az ígérettel váltak meg tőlem, hogy másnap felkeresnek és szülővárosukban ők lesznek vezetőim. Ezután késő estig ott ültem szűk szobácskám ajtajában, egyrészt mivel el voltam fáradva, de meg azért is, hogy a körülöttem zsibongó életet bámulhassam. Híven az itteni szokáshoz, csakhamar egy kíváncsi csoport gyűlögött körém; az egyik kereskedőnek tartott és árúcikkeit ajánlgatta; a másik pénzváltónak nézett s azt kérdezte, vannak-e beváltani való imperiáljaim vagy kopékeim; a harmadik, ruházatomról ítélve, a teheráni követséghez tartozónak vélt és szolgálatait ajánlotta fel. Valóban fárasztó, amit az ilyen perzsa karavánszerájban az újonnan érkezettnek ki kell állnia.

Két egész hetet töltöttem Tebrizben, részint hogy a hosszú út fáradalmait kipihenjem, részint pedig, hogy a síta felekezet sajátosságait megfigyeljem. E tekintetben igazán sok újat és érdekességet tapasztaltam. Két évig éltem szakadatlanul szunnita körökben és megfigyeltem ezeknek életük módját, szokásait, természetét; most tehát az összehasonlítás módomban is volt, meg örömöm is telt benne.

Sokszor hallottam, hogy a síták az Iszlám protestánsai. De nagy volt csodálkozásom mindjárt a legelső nap, mikor minden lépten-nyomon sokkal vadabb fanatizmust, sokkal kirívóbb álszenteskedést találtam, mint Törökországban. Nagyon meglepett mindenekelőtt a perzsák tartózkodása és zárkózottsága az európaiakkal szemben. Törvényük azt rendeli, hogyha véletlenül egy európai ember ruhájának a csúcsa érinti a perzsa ember ruháját, ez rögtön nedzsizs, azaz tisztátalan lesz, és a perzsának haladéktalanul fürdőbe kell mennie. Hogy tisztaságukkal ilyen nagyra vannak, annál jobban feltűnt, mert mindjárt másnap a következő jelenetnek voltam szemtanúja. A karavánszeráj közepén, mint mindenütt, itt is vízmedence áll vallásos mosdások céljából. - S ime, míg az egyik perzsa a medence egyik felén szennyest mosta ki, a másik félig cserzett bőrt áztatott, a harmadik egy csecsemőt mosdatott: addig a másik felén emberek állottak, kik nagy áhítattal fogtak hozzá vallásos mosdásukhoz, sőt egy szomjazó ember leguggolt és a medence sötét-zöldes vizét nagy mohón szörpölgeté. Meg nem állhattam, hogy undoromnak kifejezést ne adjak. De az egyik perzsa hozzám fordult, tudatlannak mondott s azt kérdezte tőlem, ha nem tudom-e, hogy a Seriát (szent törvény) szerint a 120 itcénél nagyobb víztömeg vakká lesz, azaz nem válhat szennyessé, tisztátalanná.

Fanatizmusról szólván, lehetetlen egy csodálatraméltó dervist meg nem említenem. Épen akkor utazott Tebrizen keresztül és az egész bazárt bámulatba ejtette. Ez az ember teljesen meg volt győződve, hogy Mohammed halála után a khalifa méltósága nem Abubekrt, a

próféta sógorát, illetve, hanem a szerencsétlen Alit, Mohammed vejét. Azért már harminc évvel ezelőtt azt a fogadást tette, hogy beszélő szerveit egész életén át semmi egyébire nem használja, mint az Ali névnek a kiejtésére. Evvel jelét akarta adni, hogy ő az 1000 évvel ezelőtt meghalt khalifának a legbuzgóbb párthíve. Otthon feleségéhez, gyermekeihez, barátaihoz soha más szót nem mondott, mint: »Ali, Ali!« Ha ételre, italra vagy bármi más egyébire volt szüksége, megint csak: »Ali, Ali!« Ha a bazárban valamit venni vagy kéregetni akart, megint csak »Ali, Ali!« Ha valaki bántalmazta vagy megjutalmazta, megint csak az »Ali, Ali!« név hangzott ajkairól.

Az utolsó időben buzgóságában annyira ment, hogy lóháton ülve, mint az eszeveszett száguldott egész nap az utcákon fel s alá, botot dobált magasra a levegőbe és torkaszakadtából kiáltotta »Ali, Ali!« Ezt a dervist mindenki szentül tisztelte és mindenütt nagy kitüntetésekben részesítették. Egyszer egy városba érkezett, s a leggazdagabb ember gyönyörű lovat ajándékozott neki nyergestül, kantárostul. Rögtön rajta termett és szokott vad ordításával vágatott az utcákon keresztül. Öltözte majd tiszta fehér, majd zöld volt, és ruhájának megfelelt botja színe is. Mikor az Emir karavánszeráj elé érkezett, megállt és oly erővel kiáltotta Ali nevét abba az éktelen zivajba, hogy a nyakán és fején akkorára dagadtak az erek, mint a kötelek.

A Tebrizben töltött napok igen gyorsan és kellemesen teltek, mivel nem csupán ázsiaiakkal, hanem európai emberekkel is sokat érintkeztem. Ittlétem alatt nevezetes ünnepet ülték, amelyben sikerült részt vennem. Az újonnan kinevezett Veli Ahd (trónörökös) ünnepies felavatása teljesen feltárta előttem a keleti fényűzést és pompát. Muzaffar-ed-din Mirzát, a király kilenc éves fiát, kit az itteni szokás szerint még gyermekkorában neveztek ki trónörökösnek, éppen akkor öltöztették fel nyilvánosan a Khalattal, a királyi díszöltözettel. Talpon volt az egész város. Az ünnep több napig tartott s midőn első nap a sűrű néptömegtől környezett Ala konak (fejedelmi lak) kapuján a benső udvarba léptem, alig hagyott nyugodni a kíváncsiság. Milyen tarka vegyülék, mennyi piszok és mennyi nyomor! Ott ülték az ország nagyjai a kapuval szemközt lévő fedett teremben, közöttük a herceg és a hercegi háztartás főtisztjei. Valamennyinek az arcán kimondhatatlan komolyság honolt, a redős öltönyökbe burkolt testek maguktartása, a kezek fontos mozdulata, a fejek büszke hajtogatása - mind azt mutatta, hogy értenek az ünnepségek szerzéséhez. Az udvaron köröskörül két sor szerbász (katona) volt felállítva, szomorú alakok európai egyenruhában, fejükben a szokott perzsa bőrkucsma. Mintha csak vasvillával hányták volna rájuk a ruhát. Legfurcsább volt nyakravalójuk; az egyik elől, a másik hátul, a harmadik oldalt kötötte meg.

A kertnek egy egész oldalát cukorsüvegek és különféle perzsa cukorsütemények lepték el, amelyeket óriás fatálakban szokás felállítani, s amelyek nélkül Perzsiában ünnepet képzelni sem lehet.

Középen emelkedett a trón, amelyen a kilencesztendős, gyenge, halvány arcú herceg komoly méltósággal helyet foglalt, körülvéve gazdag kíséretétől. Mikor leült, hatalmas ágyúdörgés hangzott fel, a katonai zenekar harcias indulót fűjt, mire aztán megjelent a királyi követ a díszöltözettel, hogy nyilvánosan a hercegre terítse új méltósága jeléül. Ez megtörténvén, a követ elővette a sir-ü khorsid gyémánt rendjelt és a trónörökösnek a mellére tűzte, azután lerántott egy drága szőnyeget a királynak vászonra festett arcképéről. E pillanatban felállott az egész társaság. A herceg oda sietett s megcsókolta a képet, amelyet aztán tüstént újra betakartak szőnyeggel. Mikor a herceg a képcsókolástól ismét visszament előbbi helyére, megint kábító ágyúdörgés és zeneharsogás következett. Most egy főpap lépett elé, hogy áldást mondjon a hercegre, azután felolvasták fenszóval a királyi parancsot. Majd egy költő állott elő, ki a királyi herceggel szemben foglalván helyet, dicsőítésére egy kasidé-t (magasztaló ének) mondott el. Az előadás módja új volt előttem s még jobban meglepett, mint magának a költeménynek dagályos tartalma. Az ifjú herceget majd gyengéd rózsához, majd tündöklő naphoz

hasonlította, majd meg drága gyöngyhöz, melyet a királyi családból halásztak ki s most Irán koronájának legdrágább ékessége lett. Elnevezte azután hatalmas hősnek, ki egyetlen kard-csapással seregeket semmisít meg, kinek haragja lángjától folyók száradnak ki.

Mikor a trónörökös a terem háttérében összegyűlt nagyokhoz lépett, a szertelen nagyságú fatálakban lévő édességeket szétosztották a jelenvolt vendégek közt, sőt a szermester még mindenkinek különös köszönetet mondott szíves megjelenéseért, és ezzel az ünnep véget ért.

A Tebrizből Perzsia bensejébe vezető utak csak úgy hemzsegnek a karavánoktól és egyéb útitársaságoktól. Elég biztos lévén tehát az út, arra szántam el magam, hogy az ország fővárosáig magánosan folytatom utamat, egyedül egy csarvadar kíséretében, akitől majd lovat bérlek. Szereztem is a szerény árnak megfelelő szerény paripát, felrakattam a kevés czók-mókomat és búcsút vettem Tebriztől.

VII. Zendsánban.

Két nappal azután, hogy Tebrizből elutaztam, Turkmancsaj faluban töltöttem az éjjelt. Ez a helység arról a békekötésről nevezetes, mely az 1826-28. évi perzsa-orosz háborúnak vetett véget. Innét egész Mianeig semmi különös nem történt velem, kivéven azt a kis intermezzót, mely déli pihenésem alkalmával egy magános karavánszerájban esett meg rajtam. Már több helyen történt, hogy egy-egy síita, tőlem, ki mint szunnita jártam-keltem, valamely nuszkhá-t (talizmán) kért. Itt is bemutatta magát egy síita szeid és kérelmére én készségesen írtam neki egy szelet papírra néhány mondatot a kóránból. De ő evvel be nem érte, még egy pipa dohányt is kért tőlem abból az erős fajtából, amivel tebrizi barátaim elláttak volt. »Szeid - szóltam - én szívesen szolgállok, de te a gyenge kurdisztánihoz szoktál s attól tartok, hogy az én dohányom meg talál ártani.« De emberem nem hagyott alább kérelmével s én, mit volt mit tennem, teljesítettem kívánságát. De alig tett vagy húsz szippantást, máris hatalmas kábulás fogta el. Halálsápadt lett, hányni kezdett s kirohanva az udvarra, nagy óbégatás közt így kiáltott: »Segítség, segítség, síták! Megmérgezett a szunni, a szunni!« Én nyomban utána futottam. Már akkor ott feküdt a földön, s körülállotta egy kis sereg perzsa ember. Ha nem sikerül ékesszólásomnak ártatlanságomat bebizonyítani, úgy ott komoly baj érhetett volna.

Még néhány órányira voltam Zendsán városától, midőn egy perzsa ember csatlakozott hozzám, aki, külseje után ítélve, a tanultak osztályához tartozott. Nagyon meglepett, hogy efendinek szólított, noha azelőtt sohasem láttam. Beszédes volt, mint a perzsák általában, s félórai beszélgetésünk alatt százféle dolgot is előhozott. Elmondta egyebek közt, hogy ő orvos s épen most tér vissza a környéken lévő betegek látogatásából. Nemsokára jött a szolgálja is a leroskadásig megrakott öszvérrel. A természetben kiadott orvosi honoráriumot cipelte a szegény pára, aszalt gyümölcsöt, gabonát, stb. A beszédes Aeskulap az egész úton az ő csodagyógyításairól beszélt és nem győzött csodálkozni azon, hogy mernek frengik (európaiak) fellépni orvosokul Ali Ben Szina (Avicenna) hazájában. Váltig emlegette az ő amuleteit és talizmánjait, hogy űzött ki betegekből ördögöket, hogy adta vissza sok némának szavát, vaknak a látását, süketeknek hallását.

Mire a városba értünk, csak úgy zúgott a fejem az orvos sok beszédjétől. A karavánszerájhoz vezető úton különösen feltűntek a sok helyütt magas póznákra kitűzött fekete lobogók. A Moharrem hónap 10 első napja volt, mikor az egész Iszlám-világ mindenféle ünnepségtől megtartóztatja magát. De itt a síita-világban már egy hónappal előbb gyászba öltözik mindenki, bőjtöl, elégiák elmondásával és Taziék látogatásával foglalkozik. A fekete lobogók épen azt a helyet jelezték, ahol az előadásokat tartották. Akkor minden ajk egy híres énekesről beszélt, ki Ali Ekber szerepében tűnik ki s ki ma a kormányzó Tazié-jében fog fellépni. Alig érkeztem meg a karavánszerájba, nem volt forróbb óhajtásom, mint a Tazie-előadásra elmenni.

A tömeghez csatlakozván, nemsokára a kormányzó udvarába jutottam, melynek közepén vagy két méternyi magas négyszögletes emelvény állott, amely körül magas rudakon tigris- és párdúcborók, acél- és bőrpaizsok, fekete lobogók és csupasz kardok függtek, imitt-amott néhány lámpa is az esti előadás megvilágítására. Ez volt a tulajdonképeni színpad. S míg a tágas udvar bal felén a hölgyek foglaltak helyet, a jobb részén a férfiak gyülekeztek. Maga a kormányzó, ki a Taziét adatta, családjával együtt és környezve a város előkelő embereitől, az első emeletről nézte a színdarabot. Minden mély gyászba borúlt, mindenkinek az arca leírhatlanul komor és szomorú volt.

A Tazie Huszein tragikus történetét adja elő. Szükséges tehát ezt előbb rövideden elbeszél-
nem. Mohammed halála után a hívek két pártra szakadtak, mivel az senkit utódjául meg nem
nevezett. A nagyobbik része Abubekrt, a próféta legrégibb pályatársát, tartotta legméltóbbnak
az örökségre; a másik felekezet ellenben Alit, a próféta vejét akarta a trónra juttatni, támasz-
kodván Mohammed ama szavaira, hogy »valamint én úr vagyok, úgy Ali is úr«. De Ali pártja
megbukott. Abubekr után Oszmán következett, ez után pedig Omer. Ámde Ali hívei nem
mondtak le reményükről és több ízben tettek kísérletet, hogy őt a trónra juttassák. És csak-
ugyan, Omer halála után Ali lett khalifa. Csakhogy uralkodása nem tartott sokáig; ellenségei,
akiknek élén maga a próféta özvegye állott, orozva meggyilkolták. De nagy küzdelmei, sok
szenvedése és szomorú vége csak szaporították párthíveinek a számát, kik őt vértanuként
siratták s majdnem istenítették. Kilenc felesége volt, de ezek közül többnyire csak Fatimát, a
próféta legkedvesebb leányát emlegetik, ki neki két fiát szült: Haszánt és Huszeint. Az
örökösödési jogra Huszein tartott számot. Egyszer Mekkából Kufa városába akart utazni az
ottani lakosok meghívására, akik pártjára állottak volt. Vele voltak a Mekkából kivándorolt
hívei is. Egyszer a Tigris partján, a puszta közepén, rájuk törnek az ellenséges csapatok, me-
lyeket Jezíd küldött ellenük, és felkoncolják egytől-egyig. Ezt a katasztrófát a mai perzsáknál
számtalan gyászdal és az említett színi előadások tartják emlékezetben.

Mielőtt a Tazie kezdetét vette volna, egy rongyos és nyilván az ópium túlságos élvezetétől
kissé kábult dervis lép az emelvényre és elkiáltja magát: »Ja Mu menin!« (Ó, ti igazhivők!) - s
abban a pillanatban néma csend lőn. Most egy hosszan tartott imába fogott, melyben kiemelte
a síta nagyok jelességeit és hőstetteit, azután a szunniták bűneit és gonoszságait sorolta fel
túlzott kifejezésekben, s midőn néhány kiváló szunnita férfiú nevét említette, majdnem
örjöngő dühvel így kiáltott fel: »Testvéreim, vajjon nem kell-e ezeket elátkoznunk, nem kell-e
kárhozatot kiáltanunk rájuk? Én azt mondom, átok a három kutyára, a három bitorlóra:
Abubekrrre, Omárra és Oszmánra!« Itt megállott és várta szavainak a hatását. És az egész
sokaság »bisbad, bisbad (még több legyen, még több legyen!)« kiáltásokkal helyeselte átkait
és kárhoztatásait. A dervis pedig folytatván szónoklatát, megátkozta Ajesát, a próféta hitvesét,
Moaviét, Jezidet és a síizmus minden nevezetesebb ellenségét. Minden egyes névnél meg-
állapodott és a tömeg mindannyiszor hatalmas »bisbad«-ot dörgött. Azután a sah-ra mondott
dicsőítő beszédet, Perzsia mostani ulemáira és a kormányzóra. Ennek végeztével leszállott az
emelvényről s a közönség közé sietett, hogy tanusított buzgalmának jutalmát vegye. Ez volt a
prológus. Nemsokára ezután néhány bő ruhába burkolt alak jelent meg a színpadon, kik
részint karban, részint egyenkint elégiákat énekeltek, hogy a közönséget megindítsák és a
játékra előkészítsék. Most fellépett Imam Huszein. Úton van épen Kufa felé, a sivatag kellő
közepén; ott van vele családja és híveinek kisdud csapatja. Mindnyáját borzasztóan gyöttri a
szomjúság. Huszein az ő epedő családjának kínjait nyájas szavakkal törekszik enyhíteni.
Ezalatt a háttérben felemelkedik egy trón, rajta Huszein ellenfele, Jezid, ki nagy pompától
körülve páncélos híveinek a legkegyetlenebb parancsokat osztogatja Huszein és övéi ellen.
Ali Ekber, Huszein legkisebb gyermeke, meghatva szülei és testvérei kínjától, a Tigris
folyóhoz akar menni vizet meríteni, noha tudja, hogy mindenütt ellenség agyarkodik. Szülei
és szüleinek barátjai a leggyöngédebb kifejezésekkel, szeretettől és aggodalomtól lelkendező
hangon tartóztatják. A kiáltó anya rimánkodása, az atya esdeklése valóban megható volt és
Huszein kis csapatjának zokogását alig lehetett hallani a közönség óbégatásától. Kiváltképen
az asszonyok oly keservesen sírtak és jajgattak, hogy az elbájoló szépségű párbeszédből csak
imitt-amott hallottam egy-egy szót. Ali Ekber azonban nem tágt. Anyja elájul, de csakhamar
erőt vesz magán, fiát hősként akarja látni s imádkozik üdvéért. Maga az apa övezi fia derekára
a kardot, ki nyomban lóra pattan s egypárszor körülnyargalja az emelvényt. De most Jezid
csapatjának egyik hatalmas lovagja nyomába kél s a legdühösebb kifakadások között üldözi.
A küzdelem hevessé válik, a jelenet érdekessé, a feszültség mind nagyobbá. Végre a lovag
eléri a hős ifjút, csapás csapásra hull - végre Ali Ekber vére számtalan sebből ömlik. Keserves

jajveszéklés támad a kis csapatban, mely a küzdelmet visszatartott lélekzettel nézte. Ali Ekber összerogy, félholtan hozzák a színpadra. Midőn atyja, anyja és testvérei zokogva borulnak tátongó sebeire s beléjük balzsam helyett forró könnyeket csepegtetnek, a közönség jajveszéklése a tetőpontot éri el. Az asszonyok mellüket verik, mindenki, a gyász jeléül, port és szecskát hint a fejére s annyira odáig van az egész néző közönség, hogy nincs Európa-szerre az a tragikus művész, aki akkora hatást tudna a közönségben előidézni. Haldokló fiát látván, Huszein haragja lángra lobban. Ő is lóra ül, hogy fia halálát megbosszulja, de üldözőbe veszi őt Samr, Jezid csapatjának egyik lovagja, s földre teríti. S mikor az ő holttemét is behozzák, a néző közönség jajgatása nem ismer határt. Oda teszik Huszeint is fia mellé s beborítják fekete gyászkendővel. Ezután nagy mészárlás következik; a Huszein-család minden tagja meghal. Mind ott fekszik kiterítve a színpadon, s míg a kegyes nézők iszony és rémület miatt a színpadra sem mernek többé tekinteni, a színészek távoznak - s a tragédiának vége van.

A másik darab, mely ezután következett, azt a bibliai jelenetet tüntette fel, amint Ábrahám fel akarja áldozni fiát, Izsákot. Ezt is meglehetősen hűséggel adták elő. Miután az öreg pátriarka Isten parancsát végighallgatta, fogta gyermekét, ölelgette, csókolgatta, azután megkötözte s az oltárra tette. Most kivonja kardját, élet a gyermek meztelen nyakára teszi, s midőn már vágni akarna, megjelenik Isten angyala két báránnyal. Izsák felugrik az oltárról, helyette Ábrahám a két állatot öli meg, melyekből azután a színészek jó vacsorát készítenek maguknak. Különösen feltűnt nekem mind a két darabban, hogy a gyermekek milyen komolyságot és ügyességet tanúsítanak. Voltak köztük olyanok, akik alig voltak hat évesnél idősebbek, és kifogástalanul tudták könyv nélkül egypár száz versre menő szerepüket. Sőt mimikájukban s taglejtéseikben sem igen lehetett kivetni valót találni. Minden előadás énekelve történik s némely színészek, kivált a gyászos, mélabús részeket, oly megható szépen énekelték, hogy a legfinnyásabb fület, a legkövetelőbb műértelmet is kielégítették volna.

Ilyenek a Taziék tárgyai mind. A kiállítás tekintetében persze igen különbözők s attól függ, hogy kinek a költségén tartják az előadást. A legszebb Taziékat a teheráni udvarnál láttam, melyekre idegenek közül csak a török követséget szokták meghívni. Mint ennek vendége én is elmentem az előadásra s mondhatom, sohasem felejttem el azt a pompát, ami itt szemem előtt feltárult. A színészek mindannyian drága shawlokba voltak öltözve, fegyvereiket igazi gyémántok s egyéb drágakövek díszítették. A kardok markolatja színaranyból vagy ezüsből volt, és oly ámító hűséggel ábrázoltak, hogy az ember valósággal azt hitte, hogy Jezid maga ül előtte. Csak az az egy van a látszat, az elhíttetés nagy kárára, hogy a nőszerepeket is férfiak adják, mivel az iszlami törvény szigorúan tiltja a nőnek a nyilvános helyen való megjelenést.

VIII. Kazvintól Teheránig.

Utazásom legközelebbi célja Kazvin volt, egy ízben Irán fővárosa. Hajdani nagyságára azonban ma már semmi sem vall. A külvárosnak szépen ápolt gazdag kertjeit nézegetvén, elkéstem egy kicsit, s mire a karavanszerájba érkeztem, már öreg este volt. Csak épen a holmimat raktam le és siettem a szükséges élelmi szereket megvásárolni, de nagy csodálkozásomra a boltokat mindenütt zárva találtam. Egy félóránál tovább lőtottam-futottam, de mindenütt azt felelték más-más változatban: »Holnap Huszein halála napja van; a süták jó muzulmánok és sokkal jámborabbak, semhogy a mai napon, amelyen Huszein és a többi szentek annyit szenvedtek, üzletüket folytassák.« - Étlen kellett volna tehát egy napi fárasztó út után cellámba visszavonulnom. Nem maradt egyéb hátra, mint a kolduláshoz folyamodni. Ámde a perzsa oly szűken adakozik, hogy alamizsnájával az utas ember óriási étvágyát nem képes lecsillapítani. Másnap reggel mégis sikerült egy kereskedő-embertől nagy titokban kenyeret és főtt rizst vennem. Sietve visszamentem a karavanszerájba és rábírtam útitársamat az indulásra. De midőn a bazáron át a város kapuja felé haladtunk, egy gyászoló és vezeklő körmenet jött velünk szembe, aminők e napon régi szokás szerint egész Perzsiában úton-útfélen járnak-kelenek, hogy éktelen ordításukkal és barbár fanatizmusokkal a világot áhítatra buzdítsák. A körmenetben résztvevők vad rajongása minden képzeletet fölülmúl. Az egyik akkorákat ugrik, mint akinek az esze fogy, egy másik úgy veri a mellét, hogy ott nyomban vért kezd köpni, egy harmadik éles késsel vagdossa testét, hogy kiömlő vérével hasson a tömegre. Én a bazár egyik sarkában húztam meg magam s ott vártam az őrző csapat elvonulását, amelynek üvöltésétől az egész környék visszahangzott. Kisérőm elmondta, hogy Kazvin, a kegyes Kazvin - a mint ő nevezte - azzal tűnik ki minden más perzsa város fölött, hogy itt e napon Huszein iránti szeretetből mindig meghal legalább is két ember. Én készségesen el is hittem neki, mert a mi itt Muharrem tizedik napján történik, az élénken emlékeztet a hinduk öncsonkítására vallásos buzgalomból, vagy arra a jelenetre Egyiptomban, midőn a Bairam napján az emberek a mecset előtt hasra fekszenek, hogy a főpap kövér lova hadd gázolja el őket.

A nappali nagy meleg arra kényszerített, hogy utunkat - épen holdtölte volt - éjtszaka folytassuk. Csak az éjjeli nagy csendet találtam barátságatlannak, mert noha imitt-amott akadtunk is egyes utasokra vagy kisebb karavánokra, melyek Teheránból jöttek, mégis odafelé semmi útitársunk nem akadt s így egyedül kellett haladnunk. A harmadik éjtszaka volt, hogy Kazvinból elindultunk, midőn éjfél tájban egy tág síkon távoli beszéd, utóbb pedig mind jobban közeledő lódübörgés ütötte meg fületem. Fegyveremet a nyereg-kápára téve, előre hajoltam, hogy annál jobban láthassak és figyelhessek. Három lovas volt, kik fegyverüket magasan villogtatva, ránk készültek törni. Én fegyveremet lövésre készen tartottam s rájuk kiáltottam: »Félre az útból, mert különben lelőlek benneteket!« Az idegen dialektus hangja volt-e, vagy a perzsákétól eltérő öltözet, ami őket megrettenté, elég az hozzá, kereket oldottak, s bárha kisérőm az egész dolgot tréfára vélte, az esemény engem mégis meglehetősen nyugtalanított és másnap este igen jól éreztem magam abban a tudatban, hogy Teherán immár csak egy állomásnyira van tőlem.

Haider efendihez, Törökország akkori követjéhez Perzsiában, több ajánló-levelet hoztam magammal konstantinápolyi előkelő efendiktől és pasáktól. Úgy ajánlottak többnyire, mint afféle különködő embert, aki belefáradtam a paradicsomszerű Konstantinápoly nyugalmas életébe és most megyek Perzsia sivatagjain üdülést keresni. Némelyek súlyt helyeztek arra is, hogy engem a keleti török nyelv tanulmányozásának »furcsa« eszméje viszen keletre, egy szóval megtettek mindent, hogy Haider efendi előtt bebizonyítsák, hogy tőlem politikai

tekintetben épen nincs mit tartani s hogy én, mint ártatlan fantaszta, méltó vagyok az ő pártfogására. Ezeken kívül Haider efendit mindenki emberszerető, jóakarató, egyenes lelkű embernek ismerte s így a török követségen, ahova szállni készültem, biztos volt számomra a szíves fogadás.

Ezeket forgattam elmémbe, midőn a kis Kerecs patak partjához érkeztem. Már egész csapat utazót találtam ott, kik még részint mosdásra készültek, részint pedig a víz partján imádkoztak. Igen hűvös nyári reggel volt, ami annál nagyobb nappali forróságot jelentett.

Kíváncsiságom Irán fővárosát láthatni, nem hagyott nyugodni. Gyorsan megmosdottam a patak tiszta vizében, lóra ültem és kísérőm legnagyobb bosszúságára, ki itt legalább is egy félórát szeretett volna pihenni, tova indultam a főváros irányába. Háromszor is kérdeztem: »Hol van Teherán?« mert semmi nyomát nem láttam. S kísérőm mind csak azt válaszolta, előre mutatván ujjával: »Amott!« De én, bármennyire erőlködtem is, a várost nem voltam képes felfedezni. Végre a felette lebegő szürkés ködfelhő mutatta először a hegyoldalban elterülő Teheránt. Már akkor csak félórányira voltunk tőle. Mikor aztán a nap magasabbra hágván, eloszlatta a ködfátyolt, zöld-mázos cserepekkel födött háztetők, majd meg aranyozott kupolák mutatkoztak s egyszerre egészen feltárult előttem a »királyok királyának« rezidenciája.

IX. Teheránban.

Agyagból tömött fal tartja bátorságban Teherán város lakosait. A perzsák, szokott túlzásukban, nyilván dönthetetlen sziklafalnak tartják. Ebben a falban tört szűk kapun lovagoltam be Irán fővárosába. Keskeny, szabálytalan, szögletes utcákon kellett magamnak utat törnöm a gyalogosok, lovasok, megrakott öszvérek és tevék sokaságán keresztül. Csak hosszas kérdezősködés után akadtam a török követség palotájára. Egészen üres volt. Az ott levő katonák megmondták, hogy a követség egész személyzete, az előkelő világ szokása szerint, falura ment lakni, még pedig Dzsizerbe, a közeli hegység aljában fekvő kis faluba, ahol a levegő hűvösebb, elviselhetőbb, mint a fővárosban.

Ennek a tudósításnak nagyon megörültem, mert hogy Teherán a nyári hónapokban majdnem lakhatatlan, azt mindjárt első nap kellett tapasztalnom. A levegő fűledt, a hőség kiállhatatlan volt s azon kívül dögleletes miaszmákkal telve. Egész nap alig ehettem valamit, olyannyira hat ez a klíma az újonnan érkezettre. Este felé hűvösebb lett az idő, s minthogy tebrizi úti-társamtól megváltam, a két órányi távolságra lévő Dzsizerig szamarat kellett bérelnem. Mire odaérkeztem, öreg este lett. A követségi személyzetet a kertben selyem sátorban épen estebédnél találtam. Az efendik várakozásomat fölülmúló szívességgel fogadtak és mindjárt ott marasztottak vacsorára. Mind Haider efendi, mind pedig titkárai, kik némileg ismertek is, azt hitték, hogy az égből pottyantam alá, s ha már Iránban mindenki, még a perzsák is, örömet hallgatják, ha valaki Konstantinápolyról beszél, mennyivel inkább a törökök s kíváltk a konstantinápolyiak. A kérdéseknek nem volt se vége, se hossza; egész éjjelig kellett beszélnem az új szultán uralkodásáról, a Boszporusz paradicsomszerű szépségéről s ki tudná már most elmondani, mi mindenről? Mikor aztán úti tervemet is közöltem velük, a barátságos oszmanlik nagy szemeket meresztettek. Nem tudták ésszel felérni, hogy akarhat okos ember elmenni Közép-Ázsiába, melyet még Perzsiában is a durvaság és vadság fészkének s a legborzasztóbb pusztaságnak tart mindenki. Maga a nagykövet találta legfurcsábbnak tervemet. »Egyelőre - úgy mond - csak maradj itt nálunk egypár hónapig, majd aztán beszélünk közép-ázsiai utadról. Előbb csak tekintsd meg Perzsiát, aztán tovább utazhatol.« Nyilván azt hitte, hogy azalatt szívesen lemondok kalandos terveimről.

Hogy az útnak minden fáradságát teljesen kipihenjem, a jó oszmanlik minden lehető kényelemben részesítettek; külön sátort kaptam, külön szolgát, lovat. Egy szóval, a szegény utasból egyszerre nagy úrrá változtam. Módomban volt tehát Irán fővárosát, Teheránt, egész kényellemmel tanulmányozni.

Legelőször is a perzsák tisztátalansága tűnik fel az idegennek az utcákon épúgy, mint a házak belsejében. Noha a perzsa az ő butortalan termeit gazdag szőnyegekkel teríti be; noha a falakat dús ékítményekkel díszíti: mindazonáltal a konyha, az éléstár és a lakószoba a legnagyobb hanyagságot mutatja. Hasonlóképpen ruházata is. Még azoknak is, akik felöltöire 50-100 aranyat költenek, alig van több két-három ingüknél. A szappan, mint fölösleges fényűzési cikk, igen ritkán fordul elő s nem egy nagy míveltségű khánt láttam, aki szolgájának a zseb-kendőjébe törülközőt. Ami pedig a perzsa nagy urat minden külső fénye és pompás öltözete mellett is utálatossá teszi, az a hennah-festés. A hennah valamely növényből készült sárga por, amelyet vízben felolvasztanak. Ezzel festik a férfiak téglavörösre szép fekete szakállukat és arcukat egész a szemekig. A kezek és körmök festése szintén szokása az előkelő embereknek. Ez a festék aztán befedi a piszkot s az olyan úr vagy úrnő, aki magát így kifestette, napok szám meg nem mosdik.

Perzsiában a kés, villa és kanál ismeretlen dolgok. Az a mód, ahogy a háziúr a főtt tyúkot ujjával szétszaggatja s odatesz egy-egy darabot vendége elé, vagy ahogy körüljáratják a sörbet-csészét, amelybe már legalább egy tucat férfi belemártotta festett bajuszát, lehetetlen, hogy minden európai embert undorral el ne töltsön.

A perzsa szokások finomsága csupán a külső taglejtésekben, beszédben és társalgási módban mutatkozik. Ebben a perzsák csakugyan fölülmúlnak minden más keleti népet, talán még a nyugatiakat is. E társalgási formák legtökéletesebbek persze a fővárosban. A látogatásokról és viszonzásuk módjáról, a levelezésekről és a társalgás illeméről köteteket lehetne tele írni. Egyik túl akar tenni a másikon; a gyöngédség és udvariasság kifejezései annál nevetségesebbek, mennél jobban ismeri az ember a perzsák magánéletét.

Az utcán minden lépten-nyomon találkozunk az ember a pompa és a szegénység kirívó ellentétjeivel. Emitt, az utca egyik végén, félmeztelen dervisek és koldusok egész raja ténfereg, amott pedig, a másik utca-sarkon, egyszerre csak egy khán törtet elő lóháton népes kísérettel. Hosszú botokkal felfegyverzett szolgák, sokszor 40-60 is egyszerre, haladnak két sorban, közepett maga a khán gazdagon díszített paripán, fontos arccal és fejével egyre biccentve. Kísérői lármás fellepte, szemtelen magukviselte mindazok irányában, akik velük szembe jönnek, azt hitetné az emberrel, hogy uruk legalább is miniszter. Pedig dehogy az! Sokszor semmi egyéb, mint valami fülig eladósodott khán, ki a fővárosban hónapok hosszat el-kunyorál valami hivatalért. Még csak kísérői sem fizetett emberek, hanem egy csapat éhenkórász, mely a hivatal elnyerésének a reményében hozzá szegődik, hogy pompáját szaporítsa. Csupa álnokság, csupa szemfényvesztés.

Noha a perzsák a fejedelemmel szemben meghunyászkodó alázatot tanúsítanak, távollétében a felségsértéssel határos tiszteletlenségre vetemednek. Volt alkalmam akárhány ilyen esetet tapasztalni. Alázatosságuk jeléül felemlítém azt a feleletet, melyet egy udvari ember adott, midőn a sah felszólította, hogy lépjen közelebb hozzá. »Ó, uram - szólt szemeit kezével elfedve - kímélj meg engemet; nem léphetek közelebb hozzád, felséges pompád fénytengere vaksággal veri meg szememet!« Másfelől meg rá sem hederítenek a fejedelem parancsaira, kérelmeire vagy fenyegetéseire. Annál kevesebbe veszik, mennél távolabb esik a fővárostól az a helység vagy tartomány, amelynek a parancs vagy fenyegetés szól. A fejedelem legközelebbi környezete, az ő személyéhez legközelebb álló szolgálai vagy tisztjei, kiket ő tett gazdagokká, a legocsmányabb híreket terjesztik felőle. Ezek a hírek aztán szárnyra kelnek a nép között, a költők pedig gúnykölteményeket csinálnak belőlük, melyeket úton-útfélen elszavalnak.

A furfangban, csalásban a perzsák nagy mesterek, még a papjaik is. Teheránban egy Közép-Ázsiából oda érkezett hadsi (aki életében vagy egyszer elzarándokolt a próféta sírjához) sírva beszélte el nekem a következő esetet. »Mesédben sokat hallottunk beszélni támadásokról, rablásokról, melyek a Teheránba vezető úton előfordulnak. Én és társam, a kivel együtt indultam el hazulról, hogy a próféta szent sírját felkeressük, nagyon kezdtünk aggódni és sokat törtük a fejünket, mint kellene elrejtenuk azt a kis pénzünket, amit öt esztendeig úti költségre összekuporgattunk. A karavánszerájban, ahol szállva voltunk, a mellettünk lévő cellában egy híres isan (pap) lakott, akinek jámborságát váltig magasztalták. Ennek elpanaszoltuk aggodalmunkat s örömünk határtalan volt, midőn kijelentette, hogy ő olyan hatásos áldást mond a mi pénzünkre, mely azt minden veszedelem, minden rablókéz ellen biztosítja. El is vitt minket nyomban az Imam-Ríza mecsetbe, ott ölébe raktuk a pénzünket, ő háromszor rálehelt és hosszú imádságot mondott rája, aztán hét papirosba göngyölytette és visszarakta a zacskónkba, bennünket pedig elküldött, hogy a mecset udvarán végezzük a szertartásos mosdásokat. Mire visszatértünk, erősen ránk parancsolt, hogy Teheránig a zacskóba ne nyúljunk, mert ki találna röppenni az áldás; de Teheránban is elébb menjünk a mecsetbe s ott

háromszor mondjunk el egy bizonyos imádságot, akkor aztán megnézhetjük a pénzt. Hogy koldulva kellett Mesedből ide jönnünk, három álló hétig tartott az utazásunk. Tegnap, alig hogy megérkeztünk, azonnal elmentünk a mecsetbe, elmondtuk háromszor az elénk szabott imádságot, és képzeld rémületünket, midőn a zacskónkat kinyitjuk, aranyaink helyett homokot találunk a hét papirosba göngyölítve.« Itt a szegény zarándokok oly keserves sírásra fakadtak, hogy az embernek a szíve esett meg rajtuk. Elvittem őket a török követségre, ahol barátaim egy kis gyűjtést rendeztek számukra, hogy útjokat folytathassák.

Nyolc-tíz napig meglehetősen kellemes volt reám nézve az a kényelem, melyet a török követség vendégszeretete nyújtott; de ez idő után ismét felgerjedt bennem az utazás vágya. A régi Ragisz romjai ott vannak egy félóránnyira Teherántól, oda gyakran kísértáltam és e romoknak gyakori szemlélése még inkább lángra lobbantotta lelkemben azt a vágyat, hogy szemügyre vegyem mindazt, ami Ó-Irán emlékekben gazdag fénykorára emlékeztet. S mivel e kor maradványainak legérdekesebbjei délen, Síráz környékén találhatók leginkább, meg nem állhattam, hogy kirándulást ne tegyek Fársz tartományába.

Fel Sírázba! hangzott tehát folytonosan lelkemben. De milyen nemzetbeli ember képében tegyem meg ezt az utat? Ez volt az a kérdés, amely sokáig foglalkoztatott. Teheránban mint oszmanli jelentem meg; a perzsa hatóságoknál mint ilyet mutattak be. Most tehát furcsa lett volna hirtelen európaivá lennem, s mint ilyen indulni útnak. Az oszmanli vagy szunnita név a síita Perzsiában majdnem rosszabb hangzású még a frenginél (európai) is, s noha az ember a fővárosban a kormány s a török követség védő szárnyai alatt meglehetősen szabadon jár-ke, de már a városon kívül, különösen pedig a síita fanatizmusáról oly hírhedt Dél-Perzsiában, még az ilyen hatalmas pártfogók sem érnek sokat. Dél-Perzsiába ritkán téved egy-egy oszmanli, a szunnitákat pedig minden különbség nélkül gyűlölik és megvetik. Ez oknál fogva mint oszmanli utazni oda, ha talán veszedelmet nem is, de kellemetlenséget minden bizonnyal fog okozni. Csakhogy a jövődöbeli dervisnek az ilyen kis akadálytól nem szabad visszariadnia. Ezen kívül ingerelte kíváncsiságomat az is, hogy fogadják majd Ali buzgó hívei más véleményű hitfelüket. Ez a megfontolás döntött a török követségen lévő jóakaróim rábeszélése ellenére is. Néhány nap múlva egy éppen Sírázba induló kisebb fajta karavánhoz csatlakoztam.

X. A Desti-Kuvir sósusztában.

1862. szept. 2-a volt, midőn egy bagdadi szunnita dervis öltözetében, hosszú, egész bokán alúl érő entariban (alsó ruha) piros övvel s fekete csíkos maslakkban, fejemben az ép oly csinos, mint czélszerű keffie, a Sah-Abdul-Azim-kapun mentem ki Teherán városából. A kis karaván gyülekező helyéül a városon kívül levő karavánszeráj volt megállapítva, mivel Teherán kapuit naplemente után be szokták zárni. A karavánnal tartó utasok nagyobbbrészt csak ott ismerkedtek meg egymással. Állott pedig ez a karaván vagy harminc megrakott öszvérből, néhány lovasból, mollából, Mesedből visszatérő zarándokokból, iparosokból, kereskedőkből és csekély magamból. Két óra volt éjfél után, midőn útra kerekedtünk. Eleinte a Sah-Abdul-Azimba vezető tágas ösvényen haladtunk, amely helységet, mint búcsújáró helyet, nagy tiszteletben tartják a teherániak. Én is gyakran kísértáltam ide, míg Teheránban voltam. Nappal s kivált a délutáni órákban igen zajos élet van itt. Az ember mindig lát egy csomó felpiperézett úrnőt, kik a lovon férfi módra ülnek, előkelő mirzákat és khánokat számos kísérettel, néha-néha egy-egy európai kocsit is, amit csak az udvar szokott használni. Akkor éjjel persze, mikor én ott átutaztam, néma csend uralkodott Sah-Abdul-Azimban. A hold egészen nappali fényt árasztott a balra elvonuló hegységre s az aranyos kupolára, mely alatt Abdul Azim sah pihen. Csak mikor már vagy egy óra hosszat lovagoltunk, szakította meg a karaván egyik-másik tagja élénk hangú beszélgetéssel vándorlásunk egyhangúságát.

Én egy fiatal bagdadi szeidet választottam magamnak útitársul, ki mint rauzekhán (egyházi énekes) művészi körútra ment Dél-Perzsiába. Rauzekhánnak tulajdonkép azt nevezik, ki a Perzsiában oly nagy hírre kapott Huszeinnak halálát énekli meg elégiákban. Ezek a rauzekhánok természetesen a legfanatikusabb síták; barátságunk annál feltűnőbbnek látszhatik tehát. De a szeid, mint bagdadi ember s mint a magas porta alattvalója, nem átallott az efendivel szorosabb ismeretségre lépni. Bemutatott aztán a karaván többi tagjainak is, s mivel víg cimbora volt, aki gyászdalai mellett gyakran egy-egy nagyon világi nótára is rágyújtott, mindjárt kedveltje lett az egész társaságnak és így ismeretsége nekem is hasznomra vált. Hogy mind az ő, mind pedig a többi útitársam kegyét megnyerjem, eleinte tartózkodtam minden vallásos beszéd tárgytól. Ezt elég bajos volt elkerülni, mert a perzsák, nagy kedvelői lévén a vitatkozásoknak, keresztyénekkal, gebrekkel, de kivált a szunnitákkal csakhamar disputációba szoktak elegyedni.

A leggyönyörűbb időben haladtunk előre. Az ilyen holdvilágos éjjeleknek Perzsiában különös varázsuk van. A tiszta lég, a hegyek gyönyörű metszése, a sötétlő romok, a keskeny vonalban tova haladó karaván kísérteties árnyéka, a csengők méla hangja, de kiváltképen a felséges csillagos ég - mindez hatalmas benyomást tesz a Nyugatról ide vetődött utasra. Az út a lehető legrosszabb volt; akárhányszor kellett sziklaomladványokon, árkokon és kiszáradt folyók medrén keresztül mennünk. De én oda se néztem az út rosszságának, egészen rábíztam magam számárcám biztos lépéseire és szememmel a szeid mozdulatait kísértem, ki minden csillagról tudott egy-egy mesés történetet. Minden csillagnak megvan a maga regéje, jó és rossz hatása és ő ezt sorra elmondta, én pedig hívő lélekkel végig hallgattam.

Már-már a nyugati ég szélére hajlott a göncölszekér, midőn a harizeki magaslatra érkeztünk, amelynek menedékén terül el Kenaregird, első állomásunk. Még egy tekintetet vetettem a szép éjjeli tájképre, s midőn a hegy másik oldalán alávonultunk, a hasadó hajnal már lassanként halványítani kezdte a hold világát. Mihelyest feltűnik az égen a hajnalcsillag, a karaván üdvözölni szokta az új napot. Aki a társaság tagjai közt a legbuzgóbb, egy ezanba kezd. Ezt most természetesen a mi szeidünk teljesítette. A félhomályt mosdásra szokás fordítani s még

mielőtt az első napsugár tündöklük a hegyek ormain, a karaván megáll imádkozni. A barmok csendesen, földre hajtott fejjel állnak egymás mellett. Az emberek kelet felé fordított arccal sorban térdepelnek oly töredelmes, bűnbánó kifejezéssel, amelyet csak mohammedánoknál láthatni. És mikor a nap sugara az imádkozó híveket éri, felhangzik az Allah Ekber kezdetű dallamos imádság. Napfelkelte után aztán még egy kis ideig odább szokás haladni a szerint, amint az esti indulás korábban vagy későbbben történt és az elérendő állomás is közelebbre vagy távolabbra esik. Mi is akkor tértünk be első állomásunkra, midőn már ugyancsak forrázva tűztek ránk a nap sugarai.

A Kenaregird falu melletti tágas karavanszerájba szálltunk. A falu neve annyit jelent, mint: Homok Széle, mivel tőle keletre terül el a Desti Kuvir sós pusztája. Ennek borzasztó helynek kell lenni, mert hosszú vándorlásom alatt Perzsiában egyetlenegy benszülöttet sem találtam, ki e pusztának Kenaregird és Tebbesz közti részén átutazott volna. Ha a Desti Kuvir pusztáról beszél a perzsa ember, mindig egy csomó rémtörténetet tud elmondani, amelyekben ördögök és más gonosz szellemek szerepelnek, amelyekkel a hallgatót el akarja rémíteni. Leginkább azt a mondát beszélik, hogy e vidék elpusztulásának az oka egyedül Samr, Huszein gyilkosa és minden síta perzsának halálos ellensége. Lélekmaradásainak gyötrelmében hajdanta ide menekült s a különben viruló táj tüstént sivár sós pusztasággá változott. A sós tavak és a feneketlen mocsarak az ő verejtéke csepjeiből keletkeztek, melyeket kínjai közt hullatott. Különösen borzasztó hely Kebir Kuh, hol a gonosz Samr még mai napság is lakik. Jaj annak a szegény utazónak, kit a lidércek bolygó fénye erre a vidékre csábít! Ilyen s ezekhez hasonló történeteket beszéltek nekem útitársaim Perzsia sós pusztája felől.

Alig érkeztünk a karavanszerájba, valamennyien árnyas helyekre telepedtünk le egész kényelemmel. Míg a jószág a száraz árpaszalmát ropogtatja, a perzsa ember ösztövére ebédje készítéséhez lát. A jobbmódúak szolgálkikkal megnyomogattatják derekukat és megroppantatják tagjaikat. Alig pihentünk egy kicsit, máris a reggelihez fogtunk, aztán pedig nyugalomra tértünk. A nappali nagy melegben pihenőt tart a karaván, éjszakának idején pedig folytatja útját. Este felé aztán megint talpon van ember és állat. S míg a jószágot vakarják és tisztogatják, azalatt készül a pilláv (rizsből és húsból álló étel). Az indulás előtt vagy egy órával költik el az estebédet. A dervisnek jobb dolga van, mint más emberfiának. Ő, mihelyest az állomásra érkezik, minden gond nélkül tér pihenőre, s mikor az üst párolgása az estebéd közeledtét hirdeti, kapja keszulját (kókuszdióból készült edény) s egy-egy hatalmas Jahu! Jahakk! kiáltással közelít minden csoporthoz. Mindenki ad neki egy-egy pár falatot, amit aztán összekever és jóízűen elkölt. »Neki nincs semmi úti készlete - mondják a keletiek - nem is főz, mégis jóllakik; az ő konyháját Isten látja el.«

Az egész pusztán kellett végig mennünk, hogy a legközelebbi állomáshoz érjünk. Az éji csend itt a sivatagon még egyszer akkorává lesz - ha szabad ezt mondanom - és az utasra kimondhatatlanul nyomasztólag hat. Bármennyire halkan is az ember szeme, sehol semmi nyugvó pont. Csak itt-ott tornyosulnak a szél kavarta homokoszlopok és lebegnek egyik helyről a másikra, mint sötét kísértetek. Megfoghatónak találtam, hogy félénk és babonás hitű emberek fúriáktól üldözött szellemeket látnak bennük. Útitársam, úgy látszott, szintén ezek közé tartozott, mivel erősen beburkolózott köpenyegébe. Mindig oda vegyült, ahol legsűrűbb volt a karaván, s a világejrt nem mert volna a keletre terjedő sivatagra tekinteni.

Mintegy éjfél tájban lehetett, midőn távoli kolomphang ütötte meg a fületem. Kérdezősködésekre azt mondták, hogy előttünk egy nagyobb karaván halad, mely vagy egy órával előbb kerekedett útra, mint mi. Lépteinket gyorsítani kezdtük, hogy utóljárjuk. De alig voltunk tőle mintegy száz lépésnyire, kiállhatatlan dögszagot éreztünk. A perzsák már ismerték e dögletes bűznek az okát s mind sebesebben ügettek. De a bűz mindegyre kiállhatatlanabb lett. Mikor már nagyon gyötört a kíváncsiság és kérdést intéztem valamelyik szomszédhoz, ez nagy

aggodalommal csak annyit mondott: »Siess, siess! ez a halottas karaván!« Én a már amúgy is elcsigázott szamarat még gyorsabb sietésre nógattam s többi társaimmal együtt nemsokára a karavánhoz értem. Mintegy negyven lóból és öszvérből állott, három arabs ember vezetése alatt. A barmok hátára koporsók voltak rakva. Mi teljes erőnkől azon voltunk, hogy a karavánt kikerüljük. Borzasztó volt a menet élén lovagló vezetőket látni. Orruk és szájuk be volt kötve, és sápadt arcukat a holdvilág kísérteties színben mutatta. A kiállhatatlan bűzzel mit sem törődve, beszédbe álltam velük. Az egyik arab aztán megmondta, hogy a holtakat már tized napja viszik s még vagy húsz napig kell menniök, míg Kerbelába jutnak, arra a helyre, hol a kegyesek, Huszein iránti szeretetből, kívánják aludni örök álmukat. Ez a szokás megvan egész Perzsiában. Aki csak szerit ejtheti, még ha a távol Khoraszánban lakik is, úgy rendelkezik, hogy Kerbelába vigyék holttetemét, hogy abban a földben tétessék örök nyugalomra, hol a szeretett Imám Huszein pihen. A halottat néha két egész hónapig viszik, míg rendeltetése helyére eljut. Egy-egy öszvérré gyakran négy koporsót is felraknak. Télen a halottak szállítása még megjárja, de Perzsia júliusi melegében öldöklő hatással van emberre és állatra egyaránt.

Már jól elhagytuk a halottas karavánt, mikor én még egyszer visszatekintettem arra a sajátságos gyászmenetre. A koporsókkal megrakott barmok mélyen a szűgyükbe vágták a fejüket, a lovasok pedig jó távol tőlük hangos kiáltással ösztökélték gyorsabb haladásra. Ez a látvány a világ bármely vidékén a lehető legszomorúbb, legrémesebb benyomást tenné; hát még itt, a sivatag kellő közepén, éjféli időben, a hold kísérteties világításában.

XI. Kum és Kasan.

Még csak három nap óta utazott együtt a kis társaság s máris megvolt közöttünk a bizalmasság és barátság. Hogy én európai ember vagyok, akinek pusztá illetése tisztátalanná teszi a sítát s akivel egy tálból enni főbenjáró bűn, az senkinek esze ágában sem volt. A konstantinápolyi efendit látta bennem mindenki, a török követség vendégét, akit az utazási vágy ösztönöz, hogy a királyi Iszfahánt és a paradicsomszerű Sirázt megnézzék. Hamar összebarátkoztam a társaság legnagyobb részével. De azért egypár makacs síta meg nem állhatta, hogy egyszer-másszor szememre ne lobbantsa a szunniták igazságtalanságát. Különösen egy varga, akinek nagy zöld turbánja fennen hirdette Alitól való származását, újra meg újra felhordogatta nekem a három khalifa vétkes bitorlását. Nyugodtabb társai sokszor lecsendesítették s más tárgyra terelték a beszéd sorát. De az én vargám megint csak neki melegegett; akárhányszor megragadta paripám kantárszárát s oly lelkesülten beszélt az 1200 évvel ezelőtt történt öröklési ügyről, mintha csak tegnap történt volna.

Negyednapra korán reggel feltűnt előttünk Kum városa zöld kupoláival. Ez a perzsa hölgyvilág szent városa. Itt nyugszik ugyanis Fatima, Imam (szent) Riza nővére, aki bátyja után vágyódván, Bagdadból hozzá akart menni Mesedbe, de Kumban megbetegedett s meg is halt. Most itt 444 szentnek a társaságában alussza az örökkévalóság álmát. Valamint Kerbela, úgy Kum is kedvelt temetkező helye a perzsa nőknek, kik az ország minden tájékáról ide hozzátják holttestüket. De Kum városa számtalan gonosztevőjéről is ismeretes, mivel menedékhelye a törvény által üldözötteknek. Aki a bakó keze alól kisiklik és e szent falak közé menekül, biztos lehet, hogy bántódása nem leszen.

Kis társaságunk minden tagja vágyva vágyódott Kumba, mivel búcsút akartak járni, vásárlásokat tenni és sok más dolgot végezni. Mint minden búcsújáró-hely közelében, itt is a város előtt apró kőhalmocskákat találhatni, melyeket kegyes zarándokok emelnek szent zsolozsmák éneklése közben. Imitt-amott egy-egy bokrot is találhatni tele aggatva, a legtarkább rongyokkal. Kiki itt akarja hagyni tiszteletének jelét, némelyik tehát a kövekhez folyamodik, némelyik pedig a rongyokhoz. Hajdanában - beszéltek - szokás volt az is, hogy minden arra elmenő valamelyik fába egy-egy szeget ütött. Én is leszálltam számárkámra és piros selyem keffiemnek egy rojtját oda akasztottam az egyik bokorra. Milyen csodás gyűjteménye a föld minden részéből származott szöveteknek! India és Kásmir szövei, Anglia és Amerika gyártmányai, a kurd, arab és turkomán nomád-törzsek daróc ruhaneműi; imitt-amott egy gyönyörű sháwldarab is található, amely természetesen nem egy jámbor, igazhívó utazóban élénk vágyat kelt, de azért senki sem mer hozzá nyúlni, mert ez a legnagyobb szentségtörés volna.

Mielőtt a városba értünk, egy rendkívüli nagy, majdnem fél mérföldnyi temető mellett haladtunk el. De útitársaim az én csodálkozásomat látván, azt mondták, hogy nagyság tekintetében még csak hasonlítani sem lehet a kerbelaihoz. Végre a városba értünk. A bazár közepén álló karavánszerájban szálltunk s én nagyon megörültem, mikor megtudtam, hogy Kumban két napi pihenőt tart a karaván.

Miután egy kevésbé megpihentünk, megmosdottunk s ruhánkat megtisztítottuk, a szent sírt mentünk meglátogatni. Előttem soha európai ember ennek a szenthelynek a belsejét nem látta, mert nincs a földön az a hatalom, mely ezt egy frengi számára kieszközölhetné.

A fákkal beültetett külső udvarban számtalan szeid tartózkodik, kik az »ősanya« sírjának őrzésével vannak megbízva. A belső udvar közepén emelkedik a kápolna gazdagon meg-

aranyozott kupolájával. Az ajtóhoz tizenkét márványlépcső vezet. Már a legalsón le szokták venni a zarándok saruit, elszedik fegyverét vagy botját s csak mikor a márványküszöböt megcsókolta, szabad a szenthelybe belépnie. A kápolna belseje kimondhatatlan fényével és pompájával lepi meg a szemlélőt. A koporsó, amelyet erős ezüst rácsozat fog körül, mindig drága szőnyeggel van betakarva. A rácsozaton imádságos táblák függenek, melyeket a hívek vagy maguk olvasnak, vagy az itt hemzsegó számtalan szeid valamelyikével olvastatnak. Van itt kiáltás, ének, sírás-rívás, a szeidek hangos koldulása. De ez az éktelen láрма nem háborgatja a sok jámbor atyafit ájzatossága végzésében. Ezek homlokukat a kerítés hideg ércéhez nyomva, merev szemekkel bámulják a koporsót és csendes imát mormognak. Különösen feltűnt az a sok drága tárgy, gyöngy- és gyémántékszer, arannyal kivert fegyverek, a melyeket a szent Fatima sírjára raktak le áldozatul.

A sííták e fanatikus gyülekezetében bagdadi öltözetem akárhánynak szemet szúrt, de hála útitársaimnak, semmi kellemetlenség nem ért. Az »ősanya« koporsójától a földi nagyok sírjához is el szoktak látogatni. Én is elmentem társaimmal egy különösen kedvelt sahnak és két fiának gyönyörű alabástrom-koporsójához, amelyen a benne nyugvók arcképe volt elég ügyesen kivésve. Midőn ezután e kegyes kötelességnek megfeleltünk, elindultunk a város nevezetességeit szemügyre venni.

Mint minden városban, legelőször itt is a bazárt kerestük fel. Épen a gyümölcsérés ideje volt s az egész bazár telve volt az egész Perzsiában oly híres görögdinnyével. Az őszi hónapokban a görögdinnye az iráni nép egy részének majdnem kizárólagos tápláléka, sőt levét sokféle betegség ellen orvosságnak is veszik. A dinnyén kívül a kumi bazárnak másik nevezetessége a cserép-edény, különösen egy bizonyos fajta hosszúnyakú korsó, melyet e szent város földjéből gyártanak. Amint így a bazárban jártam-keltem, a többi között egy karton-festő bódéja előtt álltam meg. Az iparos perzsa erősen nyomkodta kék festékbe mártogatott mintáival az előtte kitért durva vászondarabot, s a hogy hosszasan néztem munkáját - engem nyilván frenginek tartva - bosszúsán felém nézett s így kiáltott fel: »Meggzabadulunk a ti rossz és drága kartonszövetektől, eltanulunk tőletek nemsokára mindent, s ha a perzsáknak nem lesz többé szükségük Frengisztán holmijaira, akkor, tudom, mindnyájan eljöttök hozzánk koldulni.«

Kumot harmadnapra elhagytuk, s áthaladván több kisebb helységen, amelyek semmi nevezetesebb feljegyezni valót nem nyújtottak, két napi fáradságos vándorlás után Kasanba értünk. Perzsa útitársaim már jóval a városba érkezésünk előtt nem győzték Kasan szépségét a legfellengzőbb szavakkal felmagasztalni. Engem csak a rézművesek bazárja lepott meg, ahol a híres kasani üstöket készítenek. Valami nyolcvan műhely áll egymás tőszomszédságában, melyekben izmos karok kalapácsolnak egész nap. Az itt készült ércedényt szilárdságra és csinosságra nézve páratlannak tartják. Azt mondják, hogy ama híres fényes téglákat, amelyek világos színük tündöklő fényét évszázadokig megtartják, ebben a városban találták fel. Hajdan e téglát kasani-nak nevezték, ma azonban csak kasi nevet viselnek s a közép-ázsiai műépítés remekeinél fődiszítványul szolgálnak. A lakosok azt állítják, hogy itt egy veszedelmes skorpió-fajta tartózkodik, mely azonban az idegent csupa vendégszeretetből nem bántja. E skorpiónak ugyan nyomát se láttam, de annál többet kellett szenvednem a luti-ktől (csavargó komédiások), kik Kasanban minden idegent megrohannak s addig le se mennek a nyakáról, míg nyugalma valami adománnyal meg nem vásárolja. Mikor a karavánszerájba érkeztem, már vagy tízen vártak reám; némelyek síppal, dobbal, trombitával kegyetlen, fülszaggató zenét csaptak, az egyik egy medvét táncoltatott, egy másik meg velem szemben foglalt helyet és torkaszakadtából szavalt egy dicsőítő költeményt, amelybe, nagy csodálkozásomra, az én nevemet is beleszötte. Természetesen az úti-társaságtól tudta meg. Rövid ideig csak győztem türelemmel, csak hallgattam ezt az éktelen zsitvajt, de aztán visszavonultam. Amde a

»művész-társaság« feje nyomban követett és kérte a jutalmat, és noha én váltig bizonyítottam, hogy magam is koldus vagyok, mégsem tágitott, míg valamit nem fizettem.

Kasanból elindulva, egy keskeny hegyi úton haladtunk, óriási sziklaszirtek és sajátságos alakú hegyek között. A hold majdnem nappali világosságot terjesztett. Minden tíz lépésnyire más-más szint öltött a táj; a szépség legfőbb fokát azonban akkor érte el, midőn ama nagy Bend, vagyis vízmedence alá érkeztünk, melyet a nagy Abbasz sah a sziklába vágatott, hogy a hegyek hólevét a nem messze fekvő kopár síkságra vezesse. Noha az idő késő ősze járt, a tojásdad alakú medence, melyet az elzárt völgy képez, színültig telve volt vízzel s az ötven láb magas sziklafalról aláömlő vízzuhatag a holdvilágos éjben gyémánt folyóhoz hasonlított, amint a perzsák mondják. A vízesés tompa moraja messze elhangzik a néma éjszakán, s aki a sivatag felől ide érkezik és szomjúságát az enyhítő itallal csillapíthatja, ezt a vizet nem adná a világ legjobb boráért.

Kuhrudtól az út még egy darabig hegynek vezet, azután meglehetősen meredeken hajlik alá a túloldali síkságra, amelyen legközelebbi állomásunk feküdt. A reggelek már meglehetősen hűvösek voltak. Az utasok hébe-korba leszálltak lovaikról és egy nyaláb buté-t (egy fajta mézgás cserje) szedtek, mely nyers korában is ég, szárazon pedig hangos ropogással lángol. Rendesen egy nagy rakást szokás meggyújtani, az utasok a láng körül állanak, hogy felmelegedjenek, aztán folytatják az utat. Midőn e reggel már másodízben álltuk körül az ilyen tüzet, élénk civódás hangzott fel mögöttünk, melybe néha-néha vad kiáltás vegyült, s mikor mindannyian figyelni kezdtünk, két lövés dördült el, nyomban rá szörnyű jajkiáltással, ami a karavánt nagyon megrémítette. Mindnyájan abba az irányba futottunk, honnét a lövés hangzott s egyik utitársunkat ott találtuk zúzott karral a földön elterülve. A dolog így történt. Néhány lovas, ki az évenkénti adót vitte volt Sirázból Teheránba, egypár zsidó kalmárral találkozott, akiket előbb gúnyolni, később pedig tetteleg bántalmazni is kezdtek. Egy társaságunkbeli perzsa, aki ott jelen volt és megsajnálta a bántalmazottakat, védelmezte őket és keményen dorgálta a hetyke siráziakat. Ez utóbbiak közt volt egy heves vérű ifjú, aki emiatt dühbe jött, felfogta fegyverét és a zsidókra lőtt. Utólagosan tréfának akarta volna az egész dolgot feltüntetni; állítólag csak az egyik zsidó magas prémes süvegén akart keresztül löni, de e helyett a perzsának a karját találta. Ez a jelenet felbőszítette egész karavánunkat. Bárha a gonosztévő kereket oldott és lova halálában vágatott tova, embereink mégis utólérték, irtózatosan eldönggették és rútul leköpdösték folytonos szidalmak közt, aztán megkötözték és elhozták karavánunkhoz. Minthogy sem a kegyetlenül elpáholt sirázi, sem pedig a mi megsebzett társunk sem gyalog, sem lóháton nem tudtak menni, egy öszvérre tették őket kosarakba. Már egy félóra múlva a legbizalmasabban beszélgettek egymással. Kötözgették egymás sebeit, vigasztalták egymást, sőt még össze is csókolóztak, mert, keleti felfogás szerint, egyik sem volt oka semminek. A sors akarta így és ebbe mindenkinek bele kell nyugodnia.

Murcsekhar nevű faluban a bíró, nyilván hogy a sirázi kormányzónak kedveskedjék, meg akarta a rabot szabadítani. De a karaván határozottan ellene szegült és csak Iszfahánban adtuk át a törvényszéknek.

Szeptember 13-án láttam meg Iszfahánt, a nagy Abbasz sah hajdani fővárosát, a reggel lenge ködében. A perzsa, kivált az iszfaháni, valahányszor szülővárosát meglátja, mindig így kiált fel:

»Iszfahan a fél világ, ha Sahur nem volna,«

ami azt jelenti, hogy Sahur után Iszfahán a legnagyobb városa a világnak. Keleti túlzással a város nagy kiterjedését úgy határozzák meg, hogy a legderekabb lovasnak is két teljes nap kell, míg a várost körüllovagolja. És valóban impozáns az a benyomás, melyet a város terjedelmes kertjeivel, fasoraival, kupolaival tesz. De keleten minden csak kívülről szép,

minden csak a távolban csillog s ezért egy cseppet sem voltam meglepve, midőn a városba lépén, itt is a girbe-görbe utcák egész útvesztőjét, nyomorúlt viskókat, szennyet, az utcákon hatalmas kátyúkat találtam, mint Teheránban és Perzsia egyéb városaiban.

XII. Iszfahántól Cyrus állítólagos sírjáig.

A várost nézegetvén, megint a bazár tűnt fel leginkább, mely minden keleti városnak a középpontja. Órák hosszat bolyonghat az ember e magas, fedett utcákon, melyek a város minden részében elágaznak, s ha ügyes vezetőre nem bízta magát az idegen, könnyen eltévedhet. A város fénykorában ez valóban a legnagyobbyszerű látvány lehetett, ma azonban a bazár nagy része jóformán puszta. A sok pompás, tágas boltban csak egy-egy dinnyeárús lézeng.

A bazárból egy út vezet a híres Mejdani Sah-ra (a sah főtere). Igen nagy négyszögű tér ez, amelyet köröskörül boltok vesznek körül. Régebben a legdrágább fényűzési cikkek árulóhelyei voltak, ma azonban omladozó félben vannak. Meglátogattam azután a Lutf Ali mecsetjét. Ez épület kapui hajdan ezüsttel voltak bevonva. Midőn a kapu fölötti erkélyre léptem, a honnét a messze távolba kínálkozik kilátás, lehetetlen volt bámulatra nem gerjednem: Ott terült el előttem a Mejdani Sah roppant terjedelmű tere, és képzeletemben elővarázsoltam a város rég letűnt nagyságát, megnépesítettem gondolatban a tért nyüzsgő emberekkel. Elképzeltem, mint tartott a nagy Abbasz sah erről az erkélyről szemlét harcosainak ezernyi ezerei fölött, akik Ázsia különböző részeiről sereglettek ide, hogy magukat hatalmas királyuknak bemutassák: a perzsák, kik a partusok lovagló művészetét öröklötték, a turkománok s arabok szellőparipáikon, az afgánok, georgiaiak, indusok, örmények - mind, mind ide gyülekeztek az ázsiai hajdankor e vad, marcona alakjai. És ma? Örömtelen, elhagyott pusztaság; köröskörül síri csend uralkodik. A főtér egyik sarkában hetenként kétszer a számrakereskedők tartanak vásárt, vagy valamely ünnepnapon a város főpapja vonul át a téren zöld turbánú kíséretével.

Iszfahán különböző rendű lakosságával alkalmam volt megismerkedni az Imám (szent) Dzsüma házában. Ez Perzsia legbefolyásosabb papja, kit a fővárosban Aga Buzurg (nagy úr) néven neveznek. Ez a síita felekezet valóságos pápája és házába a Teheránból hozott ajánlólevelem nyitotta meg számomra az ajtót. Nagyon barátságosan fogadott és másnap estére meghítt magához. Aga Buzurg egyike azoknak a kevés szeideknek, akiknek Alitól való származását legkevésbé vonják kétségbe. De büszke is erre a származására. Az itt elélt társaság úgy bánt velem, ahogy síiták szunnita vendégeikkel bánni szoktak; egy-egy gúnyos, csípős megjegyzést nem tudtak elfojtani. Maga a háziúr csak egypár megrovó észrevételt tett a konstantinápolyi kormány és az európai hatalmak közt fennálló barátságra. De egy-szersmind megdicsérte a szultán türelmességét a síiták irányában, akik most bántatlanul vándorolhatnak Mekkába és Medinába, holott elébb sokféle kellemetlenséget és sanyargatást kellett szenvedniük. Hogy méltósága valamikép csorbát ne szenvedjen, igen keveset beszélt s az estebéd után nemsokára el is távozott.

Az iszfaháni középosztályt, feltűnően míveltnek találtam. Vannak vargák, szabók, kalmárok, akik a legjelesebb költők műveiből százakra menő verset tudnak könyv nélkül és többé-kevésbé ismerik az egész irodalom remekműveit. Általában igen elmések, tisztesség-tudók és mesterei a csattanós feleleteknek. Egy angol író beszéli, hogy midőn Hadsi Ibrahim rokonai töltötték volt be a legtöbb perzsa városban a főbb hivatalokat, történt egyszer, hogy egy kereskedőt, aki adóját nem tudta megfizetni, az iszfaháni kormányzó elé idézték, aki az említett Hadsi Ibrahimnak testvére volt. A kormányzó haragosan ráförmed a szegény emberre: »Ha fizetni nem tudsz, mint a többiek, kotródjál Iszfahánból!«

»Hova menjek?« kérdezte a kereskedő.

»Eredj Sirázba vagy Kasanba!«

»Ó, uram, akkor csöbörből vödörbe kerülök, mert az egyik helyen a te unokatestvéred, a másik helyen pedig a te nagybátyád uralkodik.«

»Akkor hát eredj a királyhoz és tégy panaszt.«

»Avval se megyek sokra, uram, mert ott meg a te bátyád a miniszterelnök.«

»Ugy hát eredj a pokolba!« rivallott rá ingerülten a kormányzó.

»Jaj, Uram, a te Istenben boldogult atyád, a kegyes hadsi, csak mostanában halt meg!« felelt a furfangos perzsa.

Erre a kormányzó felkacagott s így szólt: »Noha már sehogysem tudsz az én atyámfiaival kibékülni, majd kifizetem helyetted az adósságot.«

Iszfahánban bagdadi útitársammal, az elégia-énekezéssel voltam egy lakáson. Ez itt bőven talált alkalmat művészetének gyakorlására. A bazárban és a mecsetudvarokon naponta többször fellépett. Kiáltozott, sírt, szívszaggató módon jajgatott s tetszése szerint hullatott valóságos könnyzáport. De mikor a nappali nehéz munka után este hazajött, tragikus hangulata egész hirtelen a legvígabb, legpajzánabb hangba csapott át. Vele együtt a legtarkább társaságokba kerültem; ő mindenütt igen tekintélyes személy volt. Eleinte vallásos dalokat énekelt, később világiakra is rágyújtott és noha, amint zöld turbánja bizonyította, a próféta családjának volt a sarjadéka, mégis ivott, mint a csap.

Az iszfahániak egyáltalán nagyon büszkék városuk egykori nagyságára; rátartiak s különbeknek hiszik magukat minden más perzsánál. A királyt és királyi házat török katonáival együtt itt is gyűlölik és félik. Előttük sokkal nagyobb tekintély az említett Imam Dzsüma, mint a király. E főpap gazdagságáról mesészerű dolgokat beszélnek. Ezernél több lutit (kóborló) tart zsoldjában. Ezek a lutik terjesztik a nép közt a főpapnak csodatevő hatalmát és ezek hordják szét a királyi családról szóló leggonoszabb rágalmakat. Mert az Imam Dzsüma mind e napiglan nem igen él jó barátságban a királlyal, akinek mindenkin van hatalma, csak az iszfaháni főpapon nincs.

Két hetet töltöttem Iszfahánban és módomban volt a város nevezetességeit és a lakosság különböző osztályait megismerni. Ugyanavval a karavánvezetővel egyezkedtünk az út folytatása iránt. Majdnem az egész társaság összegyűlt a meghatározott időre a városon kívül levő egy magányos karavanszerájba. De itt még három napig vesztegeltünk, amely idő alatt a környéken tettem apróbb kirándulásokat. Az itt elélt nevezetességek közül csak a Munare Dzsomdzsom megingatható tornyokat akarom megemlíteni. Iszfahántól körülbelül egy órányira levő Khaledan nevű falu mecsetjén van ez a két torony. Vagy két ölnyi magasak s egymástól valami húsz lépésnyi távolságra vannak. Vezetőmmel a terrasra léptem s mikor ez az egyik toronyba belekapaszkodott s azt egész erejével mozgatni kezdte, nemcsak a másik torony, hanem az egész épület előrészen oly mozgást vettem észre, melyet a földrengés okoz. Ez a nevezetes épület, amelynek titka építőjével együtt a sírba szállott a sok mozgatótól jelentékeny kárt szenvedett. A perzsák ezt a csodát az épület alatt nyugvó szentnek tulajdonítják.

Végre odahagytuk Iszfahánt és a délre fekvő hegységnek vettük utunkat. A magaslatra érván, még egy tekintetet vettem a házak, kertek és romok beláthatatlan tömegére. Karavánunk, mely most három részből állott - ketteje a sirázi útra Iszfahánban csatlakozott hozzánk - 150-nél több állatot és mintegy 60 utast számlált. Még ezen a látogatott úton is számot tevő karavánnak tartották. Ennek a szövetkezésnek néhány perzsa nomád néptörzstől való félelem volt az oka, melyek a jobb kéz felőli hegységben tanyáztak s néha kapzsiságból, néha meg csak kedvtelésből megtámadják és kirabolják a kisebb karavánokat. Épen egy pár nappal

azelőtt bántak el rútol egy arra elvonuló kisebb karavánnal. Ilyes híreket különben sokat szoktak keleten az emberek kelteni. Nem egyszer hallottam: Tegnap itt tíz embert öltek meg; tegnapelőtt amott ezt meg ezt a kereskedőt kirabolták. Azonban az utas bizonyos lehet benne, hogy az ilyes események vagy évekkel ezelőtt, vagy egyáltalán meg sem történtek.

Különben a mi utazó-társaságunknak, mely az indulás előtti estén folytonosan ilyen rémes történetekkel mulatott, nem is volt erre szüksége, hogy inába szálljon a bátorsága, mert nem igen volt bőviben ennek a jelességnek. A perzsát, akit egész Ázsiában gyávának tartanak, egy pusztá árnyék is félholtra rémíti; hát még azt a sok zarándokot, kereskedőt és mollát, akikből a mi társaságunk állott! Mulatságos volt nézni, mint szorultak félelmükben egymáshoz, noha a várostól még alig voltunk két órányira. Halkan suttogott mindenki, mintha a fennhangon kiejtett szó felébresztette volna a legveszedelmesebb ellenséget. Egy buzgó molla sorainkból kiutasította egyik útitársunkat, aki négy öszvéren bort szállított, hogy e bűnös portékájával bajt ne hozzon az igazhívók egész seregére. Hiába rimázkodott a szegény öszvérhajcsár, hogy ő teljes életében egy korty bort sem ivott; hogy e gonosz italt Bombayba viszi, hol az istentelen frengik fogják meginni; hiába esküdött az ég minden szentjeire, hogy ő még azt sem tudja, vörös-e vagy fehér, - semmi sem használt. El kellett a karavántól kotródnia s csak vagy száz lépésnyi távolságban követett bennünket.

Másnap elértük Kumcsi-t, a honnét közel van az a veszedelmes hely, melyről annyi rémes kalandot meséltek. Vagy egy órával az indulás előtt, a szürkület beálltával, arab útitársam, a szent énekes, alkalmasnak találta a pillanatot, hogy a társaságot maga köré gyűjtse s néhány elégiájával a próféta védelmét kérje a veszedelmes útra; tulajdonkép pedig azért, hogy a meghatott hívek zsebéből néhány fillér az övébe vándoroljon. Nyomban elfogadták az ajánlatot. A perzsa ember minden pillanatban kész kedvelt prófétájának, kivált pedig a vértanu Huszeinnak a halálán keseregni s legyen bár a legpajzánabb jókedvében, semmi fáradságába sem kerül neki mindjárt rá keserves könny-hullatással hallgatni az énekes szavait. Most is csakhamar körülfogták a bagdadi énekmondót, aki alig hogy elénekelt vagy négy versszakot egy panaszos dalból, keletkezett olyan sírás-rívás, mintha mindenkinek a legközelebbi rokona lett volna ott halva kiterítve. Ilyen pillanatban az énekes rendesen fel szokott emelkedni, lerántja melléről a ruhát, összeszorítja öklét és felkiált: »Ó, igazhívők, ím, nézzétek, így akarom verni mellemet bűnbánattal s részvétből a szegény Huszeinért, igen Huszeinért!« Utolsó szavait utánozza az egész férfitársaság; óriási öklök döngetik az erős melleket s olyan kongás-dongás hallatszik, néha egészen szabályos ütemben, mint egy lovas csapatnak a dübörgése. Egy buzgó atyafi azt találta észrevenni, hogy én szunnitai konokságból nem ütöm a mellemet elég erősen. Először csak fülelt ütéseim hangzására, és nem találván azokat elég erőseknek, nagy dühvel így kiáltott fel: »Nézzétek csak ezt a szunnita kutyát! Nem tartja a mi Huszeinunkat méltónak arra, hogy erősebben verje a mellét. Megálljatok csak, majd megtanítom én, hogy kell a mellet verni!« S ezzel felemelt hatalmas ököllel nekem jött. Ha meg talál ütni, ez a lecke megmaradt volna emlékezetemben, amíg élek. De hála a szeiddel kötött barátságomnak, a dolog nem jutott ennyire. Egy barátom hátulról még jókor megragadta a karját és e szavakkal csitította: »Hagyd azt a szunnit! Ha ezen a világon ő maga nem üti a mellét, Ezrail (a halál angyala) majd annál jobban döngeti azt a más világon.«

Szerencsésen elhagytuk a veszedelmesnek mondott helyet anélkül, hogy csak a legkisebb bajunk is történt volna. Megkönnyebbülve folytatta most a karaván az ő útját Jezdekhaszt felé. A táj itt mindegyre laposabbá válik, mert kelet felé terjed az a nagy pusztaság, amelynek közepén a híres Jezd városa fekszik. A nap már jó magasra hágott, mikor a száraz, fűborította sík földön áthaladtunk. Csak imitt-amott lehetett néhány hullámalakú magaslatot látni. Társaim e tájnak vadakban, különösen gazellákban való gazdagságára figyelmeztettek. És valóban, midőn tekintetem a távolban egy pontra szegzém, egész falkáit láttam a pusztá e félénk vadainak, melyek a karavánok érkezését már távolról megneszelik és szélsébségű

iramodással futnak szerteszét. Eleinte a gazellákat nem tudtam észrevenni, mert szőrük a nap-szárította fű színéhez hasonló, s mikor társaim elkiáltották magukat: »Az ahnán! az ahnán!« (a gazellák, a gazellák!) sokáig kellett körültekintennem, míg végre a kiaszott gyepek színétől elütő fehér hátsó részük tűnt szemembe. Mint nálunk a nyúl, úgy keleten a gazella a féltékenység megtestesülése. Egy madár hirtelen felröppenésétől, egy suhogó falevélről több százból álló gazella-falka alig tud hova lenni ijedtében. Ha a vadász agara csak közel jó hozzá, nyomban hanyatt vágja magát, lábcskáit feltartja és tündöklő, mélabús szemeivel oly keservesen, olyan rimánkodva néz, hogy az embernek a szíve megesik rajta.

Amint gyors futásukat nézve elmerengtem, figyelmemet délkeleten az épen akkor emelkedő délibáb vonta magára. A levegő e csalóka képei épen nem ritkák Perzsia síkságain, s bárha nem oly nagyszerűek, mint a turkesztáni nagy sivatag e fajta tüneményei, mégis varázshatalmat gyakorolnak mindig az utas fantáziájára. Mikor így a lebegő alakokat és épületeket láttam, úgy tetszettek nekem, mintha ugyanazon alakok volnának, amelyek szemeimet évekként azelőtt a szép magyar Alföld egyik pusztáján gyönyörködtették. Akkor is egy kútágashoz támaszkodva néztem a tikkadt, szomjas rónát, amint »tengerről álmodik«. S mivel ez a kép távoli szép hazámat juttatta eszembe, szinte rosszúl esett, midőn a hirtelen támadt szél porfelleggel borította el a kedves tüneményt.

Jezdekhaszton túl Farsz tartománya kezdődik, melynek lakosai úgy viszonylanak a többi perzsákhoz, mint teszem a nápolyiak Északolaszország lakosaihoz. Sötétebb arcszínűek, élénkebbek, melegebb érzelműek és gyorsabban jár az eszük. Sulgisztán, Farszban első állomásunk, egy szentnek a sírjáról nevezetes, kit Imam Zein ul Abedin fiának tartanak. E sírről azt beszélnek, hogy nem rég ellenségek rohanták meg, s amint a szentségbe léptek, abban a pillanatban mind megvakultak. A sír kapujánál mutattak egy vak koldust, aki szintén ama szentségtörők csapatjához tartozott s most vezeklésből egész életét itt akarja eltölteni. Beszédbbe elegyedtem vele s nemsokára bevallotta, hogy az ő vakságának egészen más oka van és soha ahhoz a rablócsapathoz nem tartozott. Hogy azonban a kegyesek alamizsnájában részesülhessen, szívesen elviseli az Istentől büntetett gonosztévő látszatát.

E helységen túl egy délceg lovag csatlakozott hozzánk, aki néhány szolga kíséretében velünk egy cél felé törekedett. A karavánban sokáig nézett szét, nyilván valami méltó útitársat keresett. Nemsokára a legbarátságosabb köszöntések közben közeledett hozzám. Csakhamar megtudtam, hogy a sah megbízásából utazik Farsz kormányzójához, hogy a múlt évről hátralékban maradt 50.000 aranyat behajtsa. A sah már három ízben sürgette az összeg elküldését, de mind hiába. Most tehát a khánt bízta meg, hogy szükség esetén néhány napi börtönnel büntesse meg a kormányzót, sőt, ha ez sem találna célhoz vezetni, akkor néhány napra a kalliánját (vízi pipa) vonja meg tőle. Az országos jövedelmek e különös behajtása módja épen nem ritka dolog Perzsiában. A khán igen finom műveltségű és türelmes férfiú volt; szunnita vagy síita, az neki mindegy volt. Bennem a karavánnak legtöbbet utazott és tapasztalt tagját nézte, azért hozzám csatlakozott s viszont én is igen kellemes útitársat találok benne. Abade állomásra érkezvén, együvé szálltunk és együtt étkeztünk.

Abadéból Szürma felé mentünk. Éjjeli utunkon kisebb karavánokkal találkoztunk, amelyek jobbra zárandokokból állottak. A nyugoti Kerbelába, vagy a keleti Mesedbe mentek. Perzsiában, kivált tavasszal és ősszel, százezerekre megy a búcsújárók száma. Még a legszegényebbek is erre fordítják a megtakarított, sokszor a szájuktól megvont filléreket. Az a zárandokkaraván, amellyel ma találkoztunk, Bender Busir környékéről kelt útra Kerbela felé. Hatvan napig tart az út odafelé és hatvanig vissza. Perzsia országútjain leginkább a kegyes vándorlásoktól függ az élénk közlekedés. Tíz éves gyermekek mellett nyolcvan éves asszonyok sem tartoznak a ritkaságok közé. Ha az ilyen karavánok találkoznak egymással, az oda menő zárandokoknak rendszeren azt mondják: »Imádkozzál érettem!« a zárandoklásról visszatérők-

nek pedig: »Legyen üdvös búcsújárásod!« Mind a két felekezet meg van hatva, többnyire egymás nyakába borulnak, s ha az ember csendes éjszakán az ilyen karaván Illahiét (szent dalait) hallja távolról, lehetetlen, hogy az bárkit is meg ne hasson. A legközelebbi állomáson, Maderi Szuleimanban a hajdankor sok nevezetes romja látható, egyebek közt, azt hiszik a perzsák, Salamon király anyjának a sírja is ott van. Nem volt nehéz kieszelnem, hogy a paszargadai síkság az, amelyen Maderi Szulejman elterül s a Salamon király anyjának a sírja nem más, mint az a sírbolt, amelyről azt állítják, hogy abban Cyrus király tetemei porladoznak. Midőn az alacsony hegyláncról a nyílt völgybe lelovagoltunk, nagyon megörültem, utunk mellett balra néhány szobrot pillantván meg, amint a felkelő nap első sugarai meg-aranyozták. A karaván lassú lépése türelmetlenné tett s én árkon-bokron keresztül egyedül siettem előre a mind magasabbra kiemelkedő mauzoleum felé és már rég ott ültem egy óriási márványlépcsőn, midőn a karaván lassan lépdelve közelített az állomáshoz.

XIII. Persepolis.

A hajdani Paszargada sík földjén legelőször is az a mauzoleum tűnik az utazó szemébe, melyről a perzsák azt tartják, hogy benne Salamon király anyja van eltemetve. A régiségbúvároknak egy része Cyrus sírjának mondja, a másik része pedig tagadja ezt és a hajdankor valamelyik más hősének tulajdonítja. Óriási márványkövekből épült és hat, lépcsőzetesen emelkedő, egymásra rakott hatalmas márvány-táblán nyugszik. A tetején lévő négyszögletes házikó egy szobát alkot, amelynek padlója és teteje egy-egy óriási márvány-lap. A keskeny, alacsony bejárás mindig nyitva van. A szoba belsejében mohammedánok végzik ajtatosságukat; azért egypár kórán mindig van ott heverőben. Amint nagy nehezen fölhágtam az első nagy lépcsőn és a házikó belsejébe léptem, szent borzalom futott rajtam végig. Sokáig bámulva néztem azokat az irdatlan márvány-tömböket, amelyeket helyükről elmozdítani tiszta lehetetlenségnek tetszett. A lépcsőkön számtalan híres európai utazónak a neve van bevésve, a falat pedig sok arab és perzsa felirat borítja. Épen ezek olvasásához fogtam, midőn egy perzsa, aki hihetőleg az e tájon sátorozó nomádokhoz tartozott, abban a törekvésében, hogy kalauz-szolgálatlalt egy kis keresetre szert tegyen, barátságos hangon így szólított meg: »Hadsí, úgy-e Bagdadban nincsenek ilyen nagy kövek? De jöszte, mutatok én neked még ennél külömbeket is! Nézd meg csak a régi Guzin városnak a romjait!« El is mentem vele a hajdani palota romjaihoz, melyet a nép Salamon trónjának nevez. Nem messze innen egy nagy kapu-ívezet látható, mely fekete márványból épült. Ha az ember e romok szépségét, a kövek nagyságát bámulja, a perzsa rendesen ezt mondja magyarázatul: »Hát te nem tudod, hogy Salamon a divekkel (ördögökkel) s az alvilág minden szellemével cimborált? Csak egyetlenegy fejbiccentésébe került és a szellemek a legnagyobb köveket és a legdrágább tárgyakat hozták el neki a levegőn keresztül Indiából, Csin-u Macsinból (Khina) és Kuhi Kaffból.«

Innen Szivend felé folytattuk utunkat, több óráig tartó hegyszakadékokon át. Magát a falut nem látogattuk meg, hanem ahelyett felkerestük a lakosok nyaralóit, melyek egy magaslaton két sorban sűrűen egymás mellé felállított mintegy 120 vityillóból állottak. Az egész telep valamely bazárhoz hasonlít, s mivel minden kunyhó csak három oldalról van zárva, a negyediken pedig egészen tárva-nyitva, a bennük lévő holmihoz mindenki hozzáférhet, akár csak egyetlenegy háznép volna az egész gyarmat. 120 család él itt ilyen viszonyban egymással, s noha vannak közöttük szegények és gazdagok, mégis lopás igen ritkán fordul elő. Egyébiránt azt mondják, hogy ezek az emberek mind egy ember ivadékai, mind rokonságban vannak egymással s még most is egy családfő kormányzata alatt állanak, ki az egész község bírása is, papja is és a sor végén lévő tiszta fehér sátorban külön lakik.

Október másodika volt, midőn innét útra kelve Perzsia legérdekesebb pontja felé indultunk. A karaván ugyanis a közel Kenare felé tartott, amelynek szomszédságában vannak Persepolis híres romjai. Most is, megúnván a karaván lassú cammogását, néhány útitársamtól, kik a vidéket jól ismerték, megkérdeztem a romokhoz vezető legrövidebb utat és eltökéltem magam, hogy egyedül megyek meglátogatni e nevezetes régiségeket. A karaván éjjél előtt kelt útra Szivendből, s midőn azt a hegyfokot elértük, hol a mardesti nagy síkság kezdődik, én különváltam és folytonosan balra tartva, a hegy mentén haladtam. A karaván csengőinek egyhangú szólása még sokáig elhangzott hozzám a csendes éjtszakán. Vizsga szemekkel néztem folytonosan magam elé, a sokat emlegetett romokat keresvén egyre, a mesés hajdankor e nevezetes műemlékeit. Alig haladtam egy óranegyedet s íme, a virradat kétes világításában igen magas alakok merültek fel szemem előtt, amelyek, mint megannyi kísértet, első pillanatra

borzalommal töltöttek el. A csend rémséges volt. Állatom kicsi patkójának a dobogása messze, messze elhangzott az ember nélküli magányban. Most ama híres, számtalan képen látható lépcsőfeljárathoz értem. Meghatottsággal állottam meg néhány pillanatig, mintha gyökeret vert volna lábam. A kegyelet, a határtalan tisztelet érzetével hágtam fel a lépcsőn, haladtam az óriási kapun át az oszlopok sorához. Egy nagy kőkockára ültem és egy óra-negyednél tovább merengett tekintetem az oszlopokon és a körül fekvő romokon. Oly mozdulatlanul ültem, mintha e négyezer éves omladványok tekintete engem is szoborrá változtatott volna. Akármelyik irányból és ha fényes nappal jön is az utazó, lehetetlen, hogy Persepolis ősi emlékeinek fenséges volta mélyen meg ne hassa. Elképzелhetni, mennyivel inkább hatottak én reám, ki majdnem lázas türelmetlenséggel vágytam látni őket, midőn most, a pitymallat kísérteties félhomályában láttam hirtelen magam előtt. Amint így ültömben a magas oszlopokat bámultam, valóban olyanokul tetszetek, mintha óriási alakok volnának, amelyek 4000 éves múltnak sírlakából keltek volna ki, hogy nekem, a távoli nyugatról ide vetődött utasnak, elbeszéljék a kelet múltjának csodáit néma, de mégis oly beszédes nyelven. Merengésemből csak akkor ébredtem fel, midőn a nap felemelkedett a hegyek mögül és sugaraival legelőször is a mesterileg készült oszlopfőket aranyozta be. És most, miként ha egy függőny lebbent volna fel, más kép tárult fel előttem: Persepolis fénytengerben fürödve. Ott, hol az imént komor tekintetű márványkövek, magas oszlopok vagy falak meredeztek reám, most bájos, művészileg faragott idomokat láttam, gyönyörű domborúműveket, oly hívek, oly frissek, mintha csak most hangzott volna el utolsó pengése annak a vésőnek, amely alakot adott nekik. Emitt egy domborúmű hosszú ünnepi menetet mutat, melynek egyes alakjai kimért léptekkel haladnak. Amott egy másikon egy csoport fogoly, akik nyakuknál fogva egymáshoz láncolva lépdelnek a kevély győztes előtt. Megint egy másikon valami óriás férfiúnak a bajvívása van ábrázolva egy szörnyeteggel. A magasságban pedig több helyen valamely király ül trónusán komoly méltósággal, előtte szent tűz lobog, mögötte két szolga áll, az egyik hosszú botot, a másik napernyőt tart. Nemcsak a ruházat és a tagok, hanem az arcvonások is oly művészileg vannak idomítva, annyi báj ömlik el rajtuk, hogy az ember azt hiszi, a hideg márvány mindjárt meg fog szólani.

Három napig időztem e nevezetes romok között, amelyek nemcsak ifjú utazók heves képzel-mét gyújtották már lángra, hanem mély tudományú és tapasztalatokban gazdag régiség-búvárokat is fellelkesítettek. Az ember azt sem tudja, a kézbeli roppant ügyességet bámulja-e inkább, vagy azt a válogatott izlést, mely az épületek minden részében nyilvánul. Valamint Egyiptomban, úgy itt is 40-50 láb hosszú, irdatlan köveket látunk egymás mellé illesztve s töméntelen súlyuk mellett oly pontosan illenek össze, hogy az ember alig veszi észre, hol érintkeznek.

Persepolis közvetlen szomszédságában nomádizáló törököket találtam, akik nekem, állítóla-gos földijüknek, mód nélkül megörültek. Farszban nem igen otthonos a török nyelv s ezeknek a szegény embereknek valóságos élvezet volt a velem való társalgás. Hálából ottlétem egész idején elláttak kenyérrel és sajttal, sőt a szamaramnak is gondját viselték. Voltak közöttük, akik azt tanácsolták, ne maradjak éjjel a romok közt, mivel ott éjszakának idején tömérdek alvilági szellem tanyáz. A dívek és dzsinek valóságos pokoli lármát csapnak. Azt beszélik, hogy Thakti Dzsemsid (Dzsemsid trónja) - így nevezik a benszülöttek Persepolist - Dzsemsid regekirálynak a munkája.

Ennek a királynak volt egy kelyhe, ha avval ajkait érintette, nem volt szívének az a vágya, amely nyomban ne teljesült volna. A kehely egyetlen érintésére csak úgy repültek a kövek keletről, a művészek meg nyugatról. Hogy a mai perzsák is mennyire tiszteletben tartják Persepolist, mutatja az a számos vers és felirat a falak minden részén. A monda azt beszéli, hogy ezek az épületek sokáig érintetlenül, teljes épségben állottak. Addig Perzsia boldog volt; semmi baj, semmi szerencsétlenség nem érte. Később aztán feljöttek az arabok s meg-

irígyelték a sítáktól ezeket a remek épületeket. Megcsonkították az alakokat és szobrokat, ledöntötték az oszlopokat és mindenütt a legnagyobb pusztítás nyomait hagyták hátra. Az arabok után a frengik jöttek Bender Busir (India) felől, hogy kincsszomjukat kielégítsék. Mindent átkutattak és találtak is tömérdek mennyiségű aranyat és gyémántot. Ezenkívül a frengik még nagy köveket is vittek magukkal, mind megannyi talizmánt. Ez idő óta sok baj és nyomorúság látogatta meg Perzsiát. Sirázra jött a nagy földrengés, a kolera, a mult évi nagy éhínség stb.

Ezt a perzsák beszélik. A török nomádok, hajdani zeldsuk seregek maradványai, egészen más-kép gondolkoznak. Az ő szemükben a szobrászat és az építés remekművei egészen fölösleges tárgyak. Egy-két lat ólom végett, mely az óriási oszlopok egyes részeit összetartja, sokszor ledöntik a legbüszkébb, legremekebb műemléket. A gyermekek nagyon megörülnek, ha valamely oszlop magától romba dül. Nyomban odagyűlnek, hogy a kövek hézagaiból kivájják az ólmot. Sokszor csak egy-két golyóra valót szolgáltat a pusztítás, de a törökök vandalismusa nem gondol avval a kárral, amelyet okoz.

A persepolisi romokba bevéssett neveket különös figyelemmel nézegettem. Még héber felíratokat is találtam, a melyekről azt állítják, hogy a zsidók első fogságának rabjaitól származnak. Leginkább híres angol utazók vésték be neveiket. Németet aránylag keveset találtam, s hogy két napi kutatás után egyetlen magyar névre sem bukkantam, ez egy kicsit lehangolt. Én volnék tehát hazámfiain közt a legelső - mondtam - aki e nevezetes vidéket és romokat meglátogatja? De amint harmadnap egy rengeteg épületnek fekete márvány alját szemléltem, kimondhatatlan öröömre egy ablakmélyedésben e szavakra akadtam: »*Maróthi István, 1839.*« Gyermekedd örömmel vizsgáltam földimnek az írását s hogy jövőben ne álljon oly egyedül, társul nevemet is oda véstem alája, föléje pedig jó nagy betűkkel, hogy: »Éljen a magyar!«

Kevéssel éjfél után útnak indult a falu végén tanyázó karaván, amely csupa zarándokokból állott. Mindnyájan Kerbelából tértek vissza. Hozzájuk csatlakoztam én is. A zarándokok mindnyájan Zerkumba valók voltak, amely helység Sirázhoz legközelebb esik. Az éjszakát itt, szülőhelyükhöz közel, azért töltötték, mert rokonaiknak és barátjaiknak, akiknek hírt adtak jövetelükről, időt akartak engedni az ünnepies fogadás kellő előkészítésére. Amint a falu közelébe értünk, se vége, se hossza nem volt az üdvözléseknek. Szünni nem akart a kézszorítás, sírás, ölelés, csókolózás. Minden egyes kerbelai zarándokot körülfogott a falubeliek egy-egy csoportja s nem csak őt magát, hanem még a szamarát is diadallal vitték be a faluba. Mikor a falu utcáin végig vonultak, bámulnom kellett a zarándokok türelmét, mellyel az itt mindinkább fokozódó tisztelgéseket elviselték. Némelyikéről, különösen a testesebbekről, csak úgy hullott a verejték a sok öleléstől. De azért túrték szívesen, mert aki egyszer Huszeinnak, a kedvelt vértanúnak a sírját meglátogatta, az a közönséges emberek fölé emelkedett s az ilyet megölelni felér vagy egy fél zarándoklással Kerbelába.

Zerkumból egy csarvadar (teherhordó állatok tulajdonosa) és segédjei társaságában indultam Siráz felé. Ezek Sirázba valók voltak és szülővárosuktól már rég távol lévén, alig tudták vágyódásukat leküzdeni. Minden perzsa ember mód nélkül túloz, ha szülővárosa nevezetességéről és szépségéről beszél; de amit ezek a siráziak városuk felmagasztalására felhoztak, az minden eddig hallottakat felülmúlt, úgy hogy Siráztól csakugyan rendkívülit vártam. E várakozásomat fokozta Hafiznak emlékemben megmaradt néhány költeménye, amelyekben Ruknabar partjait és Muszalla virághímes téreit énekli meg. Alig haladtunk egy félóráig, egyszerre többen is felkiáltottak: »Ruknabar, Ruknabar!« s mivel azt hittem, hogy hídon kell a folyón átkelnünk, leszálltam szamaramról, hogy majd kantárjánál fogva vezessem. De a megéneklésre méltónak talált Ruknabar valami három arasznyi széles patakocska, melynek vize vidáman csergedezve lejt le kavicsos medrében.

Már-már a Siráz felől táplált várakozásaim is kezdtek megcsappanni, annyival is inkább, mert a környéken mindenfelől csak hideg, kopár kősziklák meredeztek felém, a növényélet legparányibb nyoma nélkül, pedig, amint útitársaim mondták, már egészen közel voltunk Sirázhoz. Végre egy nyíláshoz értünk, melyet a perzsák Tengeri Allah Ekber-nek (Allah Ekber szorosa) neveznek. Az utas innen vethet első tekintetet a tágas völgykatlanra s ennek közepén elterülő Siráz városára.

XIV. Siráz.

A kietlen puszta és a kopár sziklák hosszas nézésében belefáradt szem valóban felüdül, ha a ciprusfáktól sűrűn környezett Siráz városát megpillantja. A bennszülöttek azt tartják, hogy aki a fent említett helyről legelőször látja Délperzsia búbajos fővárosát, bámultában akaratlanul is a szokásos »Allah Ekber!« (Isten a legnagyobb) felkiáltásra fakad; ettől vette nevezetét ez a hely. Ameddig a szem a téres völgségen ellát, mindenütt a leggyönyörűbb sötétzöld szín gyönyörködteti. A várost cipruskertek egész koszorúja öleli körül, közöttük széles patak ezüst szalagja kígyózik. A város falain belül is, kívül is büszke épületek emelkednek, amelyek közül különösen a Sah Csirag mecset tündöklő kupolája magaslik ki. Túlhan, a messze síkság szemközti pereméjét egy magas hegylánc képezi, mely Kazerunon át egész a Perzsa öböl partjáig húzódik. Így tehát a völgséget mind északról, mind délről természetes kőfal védi. Siráz, akár éghajlatát, akár termékenységet, akár pedig a levegő tisztaságát nézzük, előnyösen különbözik Perzsia minden más városától.

Sirázt különösen vízzel való gazdagsága teszi olyan termékennyé. Növényzete oly buja, hogy rózsák s egyéb virágok hónaponként mind újabban és újabban nyílnak. Szerke a mezőseget szép zöld gyepe fedí, s míg Perzsia egyéb vidékeín az annyira kedvelt báránghúst legfőlebb kétszer kaphatni évenként, itt szünet nélkül egész éven át találhatók. Ami azonban a nyugoti utazót leginkább bámulatra gerjeszti, az a legtisztább levegő, a legszebb kék ég, nemcsak Perzsiában, hanem egész Ázsiában s mondhatni, az egész föld kerekiségén. Emellett, noha Siráz déli fekvésű, elég enyhe ott a levegő s ezért nem is lehet csodálkozni, hogy a siráziak, szerencsés éghajlatuk befolyása alatt, élvezeteknek engedik át magukat, hogy életük folytonos multság, örökös dínom-dánom. Közmondásuk is azt tartja:

A tudóst, a művészt Iszfahánban keresd;
De a szép Sirázban a táncost, énekest.

S valóban nem is tudok várost Perzsiában, amelynek oly vidám, jókedvű lakossága volna, mint Siráznak. Századok multak el, hogy Hafiz, a bor magasztalója, itt dithyrambjait énekelte. De ha az ember csak néhány napig időz Farsz fővárosában, máris meggyőződhetik, hogy a siráziak világnézete Hafiz óta egy mákszemnyivel sem lett komolyabb. A mohammedán törvények szigorú tilalma ellenére itt mindenki bort iszik. A szegény napszámos, a mesterember, a tisztviselő, sőt maguk a papok is, mihelyt szürkülni kezd este felé, a boriváshoz látnak, és áll a duhajkodás egész éjfélig, sőt még tovább is.

Sirázban, a jelen utazásom végpontján, hosszasan szándékoztam időzni, azért a tágas mecsetudvarban vettem szállást. Szamaramat eladtam, s noha a magammal hozott pénz nagyon megfogyott, mégsem aggódtam jövődöm miatt, kivált mikor az élelmiszerek sokaságát és olcsó árukat láttam. Dervis szerepemhez híven, már az első napokban össze-vissza barangoltam az utcákat és sok ismeretséget szereztem. A siráziak, mint afféle vak buzgó sííták, szídták kegyetlenül jelenlétemben Omert és társait, s hogy én ezt mind nyugodtan túrtam, az atyafiaknak nagyon megtetszett. Akadt is mindjárt az első hetekben annyi barátom, hogy már sokallani is kezdtem.

Értésemre esett egyszer, hogy Svédországból származott orvos is lakik Sirázban. Kalandokra hajló természetem mindjárt látogatására ösztönzött, de feltettem magamban, hogy incognito megtartva, dervis képében állok eléje. Mikor a »Ja hu! Ja hakk!« dervisköszöntést kiáltva beléptem hozzá, a jó doktor a zsebébe nyúlt, hogy egy odavetett fillérrel szabaduljon tőlem, a hogy a dervisektől szoktak.

»Mit, pénzt adsz nekem? - kiáltottam - nekem bizalmadra van szükségem! Én messze földről jövök, főnököm küldött, hogy téged arról a téves vallásról, amelyet követsz, az igazi hit ösvényére térítselek. A bagdadi seik megbízásából jöttem, hogy téged muzulmánna tegyelek.«

Az orvos, aki előtt az ilyen térítő kísérlet nyilván nem volt új dolog, félig mosolyogva így szólt: »Szép, szép, dervisem! Csakhogy téríteni nem parancsolólag szoktak, hanem szívreható, meggyőző szép beszéddel. Mivel tudod te bebizonyítani, hogy csakugyan küldtek hozzád? Mivel tudod bebizonyítani, hogy a te vallásod az igaz, az enyém meg a hamis? Vajjon képes volnál-e a te hited igaz volta mellett bizonyító vagy egy csodát mívelni?«

»Hogy képes volnék-e? Elhiszem azt. Ha arról van szó, hogy valakit, aki hitetlenségben leledzik, igazhitűvé tegyek, én képes vagyok mindenre. Tégy próbát velem. Szólj, milyen nyelven beszéljek hozzád?«

Az orvos nagy szemeket meresztett. Nekem pedig nem csekély megerőltetésembe került, hogy színlelt komolyságomat megőrizzem. Végre megszólított anyanyelvén, svédül.

»Svédül? - szóltam én - azt én tudok úgy, mint te magad!« És bizonyságul elmondtam neki könyv nélkül egypár verset Tegnér Frithiofs Saga-jából, amely, mint ifjúkorom kedves olvasmánya, még élénken élt emlékezetemben. Az orvos bámulata a legmagasabb fokra hágott. Németül kezdett velem beszélni; erre is megfelelttem nagy csodálkozására. Épen így járt a francia nyelvvel is. S miután még több nyelven váltottam vele néhány szót, megint a perzsára tértem és egy kóránverset mondtam el nagy páthosszal lelke üdvösségeért. Az én svéd doktorom egészen magán kívül volt bámulatában. Találgatta erősen kilétemet. Én pedig fölkeltem ültő helyemből és bucsúképen ezt mondtam neki: »Holnap reggel nyolc óráig ráérsz gondolkodni. Vagy muzulmánna leszel, vagy tapasztalni fogod hatalmammat.«

Szállásomra tértem. Másnap reggel, alig keltem fel ágyamból, a derék svéd már ott volt nálam. Nem győzte látogatásomat megvárni, annyira bántotta a kíváncsiság. Eleinte ismételtém tegnapi szerepemet, de végre is ellöktem magamtól a tréfás álarcot s megmondtam neki, hogy ki vagyok. Határtalan volt az orvos öröme. Úgy megölelkeztünk, akár az édes testvérek. »Sejtettem is mindjárt - szólt - hogy európai emberrel van dolgom, de perzsa beszédje mindig megingatott hitemben.« Kérdezősködött Teheránról, ismerőseiről s miután egy darabig beszélgettünk, össze kellett szednem holmimat s követnem őt szállására, hogy vendégszeretetét élvezzem, ameddig csak tetszik. Perzsa ismerőseim közt pedig azt terjesztettem, hogy az orvos az alchymiában vesz tőlem oktatást, amely tárggyal ő már azelőtt is foglalkozott volt. Tartózkodásom nála már azért sem lehetett feltűnő, mivel az európaiak Sirázban egészen perzsa módra élnek. Barátságos hajlékában hat hetet töltöttem zavartalan nyugalomban, megelégedésben. Ezalatt pedig kiváltkép az érdekes sirázi nép szokásait és élete módját tanulmányoztam.

Különösen feltűnő e nép indulatos és ingerlékeny természete. Mindenki, kivétel nélkül, görbe kétélű tört hord övében és a legkisebb véleményeltérés elegendő, hogy gyilokkal menjenek egymásnak. Nincs is város több Perzsiában, ahol annyi gyilkosság történik, s oly könnyelmű módon, mint Sirázban. A bazárban láttam egyszer egy előkelően öltözött perzsa embert, aki hetykén lépdegélt a keskeny járón. Egy vele szemközt jövő másik perzsa nem tudta hamarjában eltalálni az irányt, hogy merre térjen ki, s majd ide, majd oda hajlongott. De ez az előkelő sirázit annyira dühbe hozta, hogy kapta a törét és két halálos döféssel földre terítette azt a szegény, ártatlan embert. Ez fényes nappal történt, ezernyi-ezer ember jelenlétében. Képzeltetni már most, mily iszonyú dolgok történnek az éjjeli sötétben és magányban. Hajmeresztők azok a rémes esetek, amelyek naponként történnek. De olyanok aztán a hatóság büntetései is. A bűnös hasát felhasítani, a tagjait megcsonkítani, valakit lovakkal széttépetni - mindez nem tartozik a ritkaságok közé. Sőt megtörtént egyszer, hogy a kormányzó négy gonosztevőt egy verembe ásatott s tíz dézsa forró meszet öntetett rájuk.

Egy nap szíves házigazdám kíséretében meglátogattam Szaadi, a híres költő és moralista sírját. Egy rejtett völgytorkolatban van a sír, föléje Kerim khán emeltetett díszes épületet, körülötte pedig szépen ápolt kertecske terül el. Nehány lépcsőn felhaladva, több kisebb-szerű helyiségen mentünk át, míg végre egy nyílt csarnokba értünk, amelynek közepén márvány sarkophag áll remek arab feliratokkal. A kert vízmedencéjében régebben halak is voltak. Azt beszélnek, hogy ezeknek a halaknak a nyakán aranygyűrűk voltak s ezeket ellopni főbenjáró bűntudatlás volt. A sír közelében egy szegényes falucskát a nagy költő tiszteletére Szaadinak neveznek; hasonlóképpen a városnak e tájra néző kapuját Dervazi Szaadi-ra (Szaadi kapuja) keresztelték, úgyszintén egy hidat Pul Szaadi-ra. De nemcsak Perzsia népe tiszteli e nagy tudóst és költőt, hanem a nagy Ázsia minden mohammedánja. Az ő Gulisztán-ját (Rózsáliget, Szaadi könyvének a címe) csodálattal és ájtatossággal olvassák Afrika vég-határain épúgy, mint Khina közepén. Valahol mohammedán ifjúság látogatja az iskolát, mindenütt a Gulisztánt teszik az oktatás alapjául. Az európai tudósok is régóta méltatják már és bámulják Szaadi stílusának örök frissességét, tündöklő nyelvét és szellemes, találó hason-latait. A mauzoleum egyik helyiségében egy tisztességes külsejű öreg emberrel találkoztam, akinek tiszta öltözete és szelíd arca nagy ellentétben volt avval a dervis süveggel, mely állását jelezte. Nyájas vídamsággal beszédbe elegyedett velem és a beszélgetés során megtudtam, hogy Indiából való s hogy otthon hagyva vagyont és rangot, Szaadi iránti tiszteletből eljött ide, hogy élete utolsó napjait e nagy férfiú sírján töltsen. Tudvalevő dolog, hogy Szaadi is dervis volt, de nem olyan fajta, mint sok más, akik khirká-juk (dervis-ruha) alatt világi célokat rejtgetnek. Szaadi harminc évig barangolt és vándorlásai közben számos kalandja volt. Egyszer cseléd volt, másszor rabszolga, majd ismét úr és ünnepelt tudós, még a Visnu-imádók vallását is felvette, hogy mindenről tudomást szerezzen magának. A fejedelmi kegyet és a földi javakat megvetette; abban találta legfőbb boldogságát, hogy - amint a keletiek szó-virágos beszédmodjukon mondják - »a tapasztalatok drágaköveit a lélek gyémántjával átfúrja, s a beszéd-művészet zsinórjára fűzve, talizmánul akassza az utókor nyakára.«

Nem messze a Szaadi mauzoleumától, egy nagyobb temetőben *Hafiz* sírja is látható. Neki is Kerim khán emelt síremléket fehér márványból és feliratul *Hafiz* könyvéből, a *Diván*ból, vésetett egy verset. Sírját gyakran felkerestem s bámulva kellett tapasztalnom, hogy néha vidám borozó társaság ülte körül, néha meg bűnbánó búcsújárók keresték fel. Amazok gond-talan, jókedvű életük mesterének tekintik *Hafiz*t, ezek pedig szentnek tartják és szószólásáért könyörögnek. Némelyek dalait vidám poharazás közben éneklik, mások meg könyvét olyan szentnek tartják, akár a Kóránt. Ha valaki jövődő sorsát akarja megtudni, vagy a Kóránt, vagy *Hafiz*t nyitja ki találomra és e verset mondja:

»Ej *Hafizi* sirazi,
Ber men nazr endazi,
Men talibi jek falem,
Tu Kasifi her razi.«

(Ó, *Hafiz*, sirazi, vess reám egy tekintetet, tőled akarom megtudni jövődömet, mert te vagy minden titoknak földérítője) s a kinyitott lap szövegéből magyarázza ki aztán jó vagy bal-sorsát.

Három hónapot töltöttem Sirázban s ez idő alatt mód nélkül megszerettem ezt a várost. Már-már azt forgattam elmémbe, hogy a telet nem Teheránban, hanem az enyhébb éghajlatú Sirázban töltöm s majd, ha az idő kitavasodik, megyek Jezden és Tebbeszen át Khoraszánba. De nem úgy történt. Az idő tájt két európai utazó érkezett Sirázba. Az egyik *Rochechouart* gróf volt, a teheráni francia követség tagja, aki Perzsia kereskedelmi viszonyainak tanul-mányozása végett utazott, a másik pedig egyik előkelő tagja a velem egy időben Perzsiába érkezett rendkívüli olasz követségnek, *Dorza marquis*, aki növény- és állattani búvárlatokkal

foglalkozott. Előbb a sirázi hatóság fogadta és vendégelte meg e tekintélyes idegeneket. A hivatalos lakomák után az én derék svédem, doktor Fagergreen is meghívta házához ezt a két utazót és engem is. Ami Perzsia délszaki ege alatt jó és ízletes megterem, mindent asztalára hordatott. Csak úgy sugárzott arca az örömtől, midőn poharat emelt és felköszöntötte azt a három nemzetet, amelyeknek képviselői mint vendégek megtisztelték az ő házáat. Ez az ember csak akkor érezte magát boldognak, ha európai utazó vetődött a házához; ezt aztán elhalmozta az ő ritka szeretetreméltóságával. Nagyon nehezemre esett nekem, ki e jószívű orvos házában annyi jóban, annyi szívességben részesültem, midőn Rochechouart gróf, aki készült visszatérni Teheránba, felszólított, hogy utazzam vele, mivel olasz útitársa még egy ideig Sirázban akart maradni, hogy e város enyhe éghajlát élvezze.

A francia nemes ajánlatát, jóllehet nehezemre esett, kénytelen voltam elfogadni, mert már kifogytam volt mindenből. Az ő társaságában való visszatérés még egyéb élvezetekkel is kecsegtetett. Ide koldus dervis képében jöttem, vissza meg mint európai utazó mehettem, részesülvén mindazon kényelemben, amellyel magát a hatalmas francia császár megbízottja körülvette. Nem haboztam sokáig. A grófnak még vagy három napig volt dolga; ennek elteltével aztán gyorsított menetekben készültünk Teheránba visszatérni.

XV. Földrengés Sirázban.

Elutazásunk napján már korán reggel elmentem, hogy nemes barátomtól, doktor Fagergreen-től búcsút vegyek. Még hálósobájában volt, háza legfelsőbb emeletén. Felmentem hozzá. Sokáig beszélgettünk egy újabbi találkozásunk lehetőségéről. Valahányszor turkesztáni tervemet említettem, mindannyiszor könnyek csillogtak szemében. Ez az igazi, benső részvét meghatott. Távozni akartam, s midőn az utolsó ölelés után kezét még egyszer megragadtam s erősen megráztam, nagy csodálkozásomra úgy tetszett, mintha az egész ház megrázkódott volna belé. Barátom arcára tekintetem - az halálsápadt volt. »Gyorsan, az Isten szerelméért - kiáltott - keltsük fel feleségemet és gyermekeimet! Földrengés lesz! A sirázi földrengés borzasztó, különösen ha az első lökések a reggeli órákban mutatkoznak.«

Csakhamar összeszedtük nejét és gyermekeit, s midőn a szűk lépcsőn lejutottunk a keskeny udvarra, olyan tompa zúgást hallottunk, mintha csak a földnek gyomra nyílt volna meg. A második lökés sokkal erősebb volt az elsőnél. A magas falak, a bennünket környező épületek jobbra-balra hajlongtak borzasztó recsegés-ropogás közt. Míg én meghatottan az égre tekintettem, a város minden részéről a velőkig ható rémséges »Jah Allah! Jah Allah!« hangzott felénk. A siráziak igen jól ismerik ennek az elemi csapásnak borzasztó következményeit. Aki hallja a föld tompa moraját, amely közé a szívszaggató jajveszéklés vegyül; aki látja a madarakat is, amint rémülten ide-oda repesnek: lehetetlen annak el nem csüggednie, ha még olyan bátorszívű is különben. Néhány pillanatig csendesen állottunk, az ijedségtől kővé merevedve. Végre házigazdám így szólt: »Nagyon szűk helyen vagyunk; ha ez a fal le talál szakadni, mindnyájunkat eltemet. Vidd el feleségemet és gyermekeimet a legelső tágas térre. Én itt maradok, mert a csöcselék fel szokta használni a kétségbeesés e perceit és elindul fosztogatni, rabolni.« Felelni akartam, de az orvos kérő tekintetét vetett reám s én kezén fogtam a remegő asszonyt s a két gyermeket s elindultam velük. Egy keskeny sikátoron haladtunk át, ahol a félelemtől sápadt és jajgató nép tolongott. Legborzasztóbb volt a látvány a nyílt téren, ahova néhány perc múlva érkeztünk. Nők és gyermekek feküdtek a földön, részint ájultan, részint keservesen kiabálva és hajukat tépve. Mások félmesztelen futottak a térre, még mások egészen meztelen, mintha a fürdőből ugrottak volna ki. Néhány perc alatt az egész város meg volt fosztva eszméletétől.

Az éktelen sírás- és jajgatásból kihallatszott egypár mollának (pap) a hangja, akik egyre azt kiabálták, hogy a városban lévő frengik hozták az egész veszedelmet a lakosságra. Félteni kezdtem a lakásán maradt barátomat és gyorsan visszasiettem hozzá. Az udvarra érvén, feltűnt a madarak nyugtalan, vad röpködése a levegőben, ami új lökésnek volt az előjele. És csakugyan megint tompa zúgást hallottunk, mint mikor nagy zivatar közeledik. A föld remegett a lábunk alatt, és midőn a mind jobban közeledő lökések azon helyig jutottak, ahol mi álltunk, a föld oly erősen megrendült, hogy bármennyire erőlködtünk, sehogy sem tudtunk megállni. Egymás karjaiba estünk. Borzasztó recsegést hallottam, aztán úgy éreztem, mintha víz csapott volna át rajtam. Már-már azt hittem, eljött életem utolsó pillanata. Ez volt a leg-rémítőbb lökés. A szomszédban egy kőfal beomlott, s a víz, mely bennünket elöntött volt, egy közeli medencéből csapott fel. Félve és remegve néztem körül egyre, hogy nem szakad-e reánk az épület. A kétségbeesés e pillanatában hatott el hozzánk a bősziült tömeg e kiáltása: »A frengik tisztátalanok!« ezt pedig vad szitkok és káromlások követték. Úgy tetszett, hogy ostromolni kezdik a házat. »Fegyvert!« kiáltott barátom. De ki mert volna a beszakadással fenyegető épületbe menni? Egy ideig egymásra néztünk s aztán rohantunk a ház belsejébe,

ahonnét nemsokára több töltött puskával és pisztollyal felfegyverkezve tértünk vissza. Most már nemcsak az elemek dühe, hanem az emberek gonoszsága ellen is kellett védekeznünk.

Ezek a pillanatok örökké emlékezetesek maradnak előttem.

Egyszerre nagy durranást hallunk és rögtön rá sűrű porfelleg emelkedik. A szomszédban beszakadt egy nagy épület. Ez szétugrasztotta az őrző csőcseléket. Nemsokára az egész környék lecsendesült. Újabb lökést nem éreztünk, bárha az egész várost sűrű porfelleg borította. A déli hegység ketté nyílt, s az óriási kősziklák az ágyúdörgéshez hasonló robajjal zuhantak alá. Hogy aztán egy félóraig az elemek dühe meg nem újult, nekibátorodtam, ismét odahagytam a házat.

Sokkal nagyobb volt a város pusztulása, semhogy tollam képes volna azt egész borzasztóságában leírni. Az utcán Rochechouart gróffal találkoztam, aki dúlt vonásokkal sürgette elindulásunkat. Barátomtól való elbúcsúzásom rövid, de annál bensőbb volt. Amint most a városon végig mentünk, csak úgy tátongtak felénk a falak repedései. Jobbra-balra pusztulás, nyomor; a lakosok arcán csüggedés és néma lemondás. Szívünk megesett ennyi szerencsétlenség láttán. Szinte örültünk, hogy a város kapuján át a szabadba értünk, ahol kis útitársaságunk már indulásra készen várt reánk. A szabadban még nagyobb embertömeg volt együtt. Gyötrelmes nyugtalansággal várták családjaiknak a városban maradt tagjait s tőlünk, idegenektől, kérdezősködtek felőlük. Nem mondhatom, mennyire megkönnyebbülve éreztem magam, midőn Tengi Allah Ekbernél voltunk, azon a ponton, ahonnét legelőször bámultam Siráz gyönyörű fekvését.

Tizenkét éve múlt, hogy Sirázt utolszor pusztította hasonló földrengés. Azelőtt e város még sűrűbben szenvedett e borzasztó elemi csapástól. A nép azt mondja, hogy a Siráztól keletre fekvő Derjai Nemek nevű tó borította hajdan azt a helyet is, hol most a város elterül, s hogy majdani végpusztulásának is ez a tó lesz az oka, mert a feltámadás napján vízözön fogja Sirázt elborítani.

Ugyanazon az úton mentünk visszafelé gyorsított menetekben, amelyen néhány hónappal azelőtt lassú karaván-lépésben jöttem volt ide. Az utazást részint a nemes gróf szellemes elbeszélései élénkítették, részint egy-egy vadászkaland egy falka gazellára. A perzsa fullajtárok hiúz-szemmel vették észre és a sebes futamú ebek azonnal utólérték a gazellákat. Máskor meg egyik-másik városba jutván, ünnepies fogadásban részesültünk. A szerencsekívánatoknak, édességeknek, vendégségeknek nem volt se szere se száma. Végre 1863. évi január közepén érkeztem ismét Teheránba.

XVI. Úti előkészületek.

Teheránban megint török jótevőim vendégszerető köreit kerestem fel. Itt aztán megtudtam, hogy Hérátban a háború megszűnt, hogy tehát, ha egyéb nem, ez többé nem akadályoz tervem kivitelében. A török követségen régóta szokás az évenként Bokharából, Khivából és Khokandból Perzsián keresztül a Török-birodalom felé utazó hadsikat (aki életében vagy egyszer a szent sírt meglátogatta) és derviseket valamivel segíteni. Ez valóban jótétemény a szegény szunnita koldusokra nézve, kiknek a perzsa síták soha egy fillért sem adnak. A követségi palotának tehát évenként volt elég vendége a távol Turkesztánból. Nekem mindig nagy öröömre szolgált, ha néha-néha egy-egy rongyos, vad tatárt szobámba híhattam, aki sok érdekes dolgot beszélt hazájáról. Ez előzékenységemen ezek az emberek nem győztek eleget bámulni és a karavánszerájban, ahová rendszeren szállni szoktak, csakhamar az a hír terjedt el, hogy Hajdar efendi, a szultán követe, nemesszívű ember ugyan, de Resid efendi (ez volt az én álnevem) még sokkal különb és a hadsikkal, dervisekkel úgy bánik, mint saját testvéreivel s titokban talán maga is dervis.

Ilyen hírben állván, nem volt okom csodálkozni, hogy az utazó hadsik elébb engem kerestek fel s csak azután mentek a nagykövethez, aki sokszor nem fogadta őket s akárhányszor csak az én közbenjárásomra kapták ki a nekik járó pénzsegélyt, vagy hallgatták meg egyéb kérésüket. Így történt, hogy március huszadikán négy hadsi állított be hozzám. Arra kértek, mutassam be őket a szultán követségének, mert panaszt akarnak tenni a perzsák ellen, akik rajtuk Mekkából visszajövet megvették a szunni-adót, noha szedését a szultán már rég megtiltotta volt és a tilalmat maga a perzsa sah is helybenhagyta. »Mi nem kérünk pénzt a szultán nagykövetjétől, mondák, csak azt akarjuk, hogy szunnita földijeinknek ne kelljen ezentúl adót fizetniök, ha a szent helyeket mennek látogatni.«

Ezek az önzetlen szavak egy keleti ember szájából feltűntek előttem. Jobban szemügyre vettem vendégeim vad arckifejezését. Elvadultságuk s szegényes öltözetük mellett is valami természetes nemességet fedeztem fel rajtuk, ami rokonszenvet keltett bennem. Szószólójuk többnyire egy khinai Tatárországból való hadsi volt, aki rongyos ruháját új zöld dsubbéval (posztófelöltő) takarta be, fején pedig óriási fehér turbánt viselt. Szemében az élénkség tüze lángolt és a társain gyakorolt felsőbbbsége minden szavából kitűnt. Bemutatta magát, mint az akszui (Akszu, khinai Tatárország egyik tartománya) kormányzó imámját (udvari pap). Már másodízben látogatta meg a szent sírt, tehát kétszeres hadsi lett. Bemutatta aztán a mellette ülő társát s kijelentette, hogy a jelenlevők a 24 emberből álló kis hadsi-karaván fejeinek tekintendők. »Társaságunk - szólt tovább, - ifjakkból és avatatlanokból áll s mégis legnagyobb egyetértésben élünk, mivel mindnyájan Khokandból és Kasgarból (így nevezik gyakran az egész khinai Tatárországot) valók vagyunk és mivel bokharaiak, az emberiségnek e viperái, nincsenek köztünk.«

Már vagy egy óra óta beszélgettem velük, és nyíltszívűségük nagyon megtetszett. Ámbár ezeken az embereken az idegen faj feltűnő vonásai felismerhetetlenek voltak; ámbár a szegényes ruha és a fáradságos út nyomorai vad, szinte ijesztő színt adtak nekik: mégis egyre az a gondolat forgott elmémbe: nem volna-e jó, ha e zarándokok társaságában tenném meg közép-ázsiai utamat? Ők, mint benszülöttek, legfőbb kalauzaim volnának. Ezenkívül Resid efendi dervisnek tartanak, mint ilyet látnak a török követségnél. Nem haboztam sokáig s közöltem velük tervemet. Tudtam, hogy utazásom célját fogják kérdezni s tisztában voltam az iránt is, hogy ezeknek az embereknek tudományos célokról nem volt szabad szólanom. Nevetségesnek tartották volna, hogy egy efendi, egy úr ilyen eszményi cél végett ezernyi-ezer

veszedelemnek menjen elébe. Ha igazi célokat megmondom, úgy lehet gyanút támasztok bennük. Hazugsághoz kellett tehát folyamodnom, mely vendégeimnek is hízelgett, de saját célokhoz is közelebb vitt. Azt mondtam ugyanis nekik, hogy már régóta él lelkemben az a csendes, de forró vágy, hogy Turkesztánt, a meg nem hamisított iszlámi jelességeknek ez egyetlen országát, és Khiva, Szamarkand és Bokhara szentjeit meglátogassam. »Ez a gondolat - folytattam tovább - hozott engem ide Rumból (Törökország). Már egy éve várok Perzsiában és most hálát adok az Istennek, hogy ily embereket küld számomra, akiknek társaságában folytathatom utamat és eljuthatok hő vágyódásom céljához.«

E beszédemre a jó tatárok meglepetten néztek egymásra. Végre bevallották, hogy ők már előbb is titkos dervisnek tartottak, hogy most egészen meggyőződtek e sejtelmük igaz voltáról. Kijelentették, mennyire örülnek, hogy méltóknak tartom őket e kitüntetésre. »Mindnyájan készek vagyunk nemcsak barátaiddá, hanem szolgálóiddá is lenni - szólta hadsi Bilál, a fentemlített szóvivőjük. - Csak arra kell téged figyelmeztetnünk, hogy a turkesztáni utak nem olyan biztosak ám, mint a perzsa és törökországiak. A mi útjainkon sokszor hetekig nem találunk csak egy házat sem, nem kapunk egy falat kenyeret, sőt még egy csepp vizet sem. Emellett félnünk kell, hogy kifosztanak, agyonvernek, vagy hogy elfognak és eladnak. Sivatagjainkon sok utast eltemet a homokzivatar. Azért gondold meg jól, efendim, a dolgot! Később meg találnád bánni s mi nem szeretnők, hogy minket okozz szerencsétlenségédért. Azonkívül azt se feledd, hogy a mi földijeink otthon a tapasztalat és világismeret tekintetében még nálunknál is sokkal hátrább vannak. Minden vendégszeretetük mellett is folyton gyanús szemmel nézik, aki idegen földről jött. Azután meg, hogy fogsz te visszautazni egyedül, nálunk nélkül?«

Elképzelhetni, hogy e szavak mikép hatottak reám. De szándékomat még sem rendítették meg. Eloszlattam a hadsik aggodalmát; beszéltem nekik régebben kiállott fáradságokról, ellenszenvemről a földi kényelem, különösen pedig e francia öltözet ellen, melyet ex officio kell viselnem. »Jól tudom - így fejeztem be beszédemet - hogy ez a világ ötnapos vendégfogadó, amint bölcseink mondják. Hamar elköltözünk belőle, hogy másoknak adjunk helyet. Nevetem a mostani muzulmánokat, akik gondjukat nem a jelen percére, hanem arra fordítják, ami ezután fog történni. Ó, vigyetek magatokkal, barátaim! El kell a tévedések e fészkeiből mennem, melyet az undorodásig utálok!«

E kérésem meghatotta őket. A dervis-karaván fejei rögtön elfogadtak útitársnak. Mindenikével összeölelkeztem, csókolóztam, ami nem volt épen kellemes dolog, mivel testük és ruhájuk kiállhatatlan büzt terjesztett. De ennek oda se néztem, csak hogy rendben volt az ügyem. Most Hajdar efendihez, jótövömhöz siettem, közöltem vele szándékomat és arra kértem, ajánljon engem a hadsíknek, akiket készültem neki bemutatni. Tervemet eleinte elleneztek, örültek mondtak, hogy oda akarok menni, ahonnét elődeim közül még egy sem tért vissza és oly emberek társaságában, akik képesek egy fillérért bárkit megölni. De mikor aztán török barátaim látták, hogy minden rábeszélésük hiábavaló, minden lehetőt megtettek, hogy hasznomra legyenek. Hajdar efendi fogadta a hadsíkát, rendbe hozta ügyeiket, elmondta nekik szándékomat ép úgy, ahogy én elmondtam, vendégszeretetükbe és oltalmukba ajánlott azzal a megjegyzéssel, hogy viszont ők is számíthatnak szívességére, »mert - mondá - aki rátok bízta magát, Resid efendi, a szultán szekretáriusa«. Beszélték, hogy e kihallgatáson, amelyen én nem voltam jelen, a hadsik esküvel fogadták, hogy híven fogják ígéretüket teljesíteni. És valóban becsülettel szavuknak állottak. Végre a követ elkérte a hadsi-karaván névlajstromát és vagy tizenöt aranyat osztott ki köztük. Nagy adomány volt ez oly emberekre nézve, kik kenyéren és vízen szoktak élni és semminemű kényelmet nem ismernek.

Mivel Közép-Ázsia nagy részét ilyen hadsik társaságában utaztam be, meg azért is, mivel a hadsik az ázsiai népeket olyan tipikus alakjai: illik ezekről az emberekről bővebben szólnom.

Már említettem, hogy hadsinak az olyan embert nevezik keleten, aki életében vagy egyszer elzarándokolt a próféta sírjához. A mohammedánok buzgó vallásossága mellett, képzelhetni, mennyi Keleten a hadsi. De nem mindenkit a vallásos szív áhítata buzdít ám a zarándok-útra. Vannak, akik bekalandoznak országokat, földrészeket, hogy mire hazájukba visszatérnek, a hadsi címmel tekintélyt és nagy állást szerezzenek földijeik között. A mohammedánok valláskönyve, a Kórán ezt mondja »Zarándokoljatok az én házamhoz (a Kaaba Mekkában), ha körülményeitek engedik.« E »körülményeket« apróra megmagyarázzák az Iszlám bölcsei, egyebek közt azt követelvén, hogy csak az induljon Mekkába, akinek elegendő útiköltsége van. De azért Közép-Ázsiában mégis leginkább szegénysorsú emberek vetik fejüket a zarándoklásra, mert hitfeleik őket minden szükségessel eltartják, amerre elhaladnak, holott szülőföldjükön csak nyomorognak. Igaz ugyan, hogy sok baj és veszedelem is éri őket hosszú útjokon, hogy pl. a Turkesztánból évenként elinduló zarándokoknak egy harmada sohasem látja többet szülőföldjét. Csakhogy e jámbor embereknek, mikor hazulról elindulnak, sejtelmük sincs a rájuk váró veszedelmekről, sem pedig arról, hogy mennyire van tőlük vándorlásuk célja.

A zarándokok egy-egy tartományból társaságban kelnek útra. Előbb azonban megválasztják maguk közül a legderekabbat csaus-nak; ez a társaság vezetője, bírása, előimádkozója. A zarándokút legünnepiesebb pillanata nem annyira a Kaabanak, vagy Mohammed sírjának a meglátogatása, hanem az Arafat hegyének a megmászása. Itt a Kurbán-ünnepkor százezerekre menő embertömeg jelenlétében előadják drámai képekben Ábrahám és Izmael történetét. Aki ezt végig nézheti; aki tele torokkal együtt kiálthatja a tengernyi sokasággal: »Lebeik, Allah!« (parancsolj Allah!); csak az szerezte meg az igazi »hads« (búcsú) érdemét; annak a lelkében ez a magasztos pillanat megmarad legdrágább emlékek teljes életében.

Nyolcadnapra volt megállapítva indulásunk ideje. Ezalatt hadsi Bilál sűrűn ellátogatott hozzám és bemutatta sorra társait, akiknek külseje nem volt épen bizalomkeltő. Ezek a gyakori látogatások gyanút keltettek bennem, hogy hátha a kegyes hadsi engem gazdag prédának tekint, akit sehogy sem szeretne elszalasztani? De legyőztem lelkemben a gyanakodást. Hozzá való nagy bizalmam jeléül megmutattam neki azt a kevés pénzt, melyet az útra magammal vittem, és arra kértem, mondja meg pontosan, milyen ruhát öltsék, milyen életmódot kövessek, hogy társaimhoz lehetőleg hasonló legyek s hogy a szüntelen feltűnést elkerüljem. Ez a kérelmem nagyon megtetszett neki. Szívesen szolgált tanáccsal. Mindenekelőtt borotváltassam le a fejemet, török ruhámat cseréljem fel bokharaival s ágyneműt, fehérruhát s egyéb efféle fényűzési cikkeket ne vigyek magammal. Természetesen pontosan teljesítettem utasításait. Nem sokból állott, hamar megvoltam vele és a kitűzött idő előtt három nappal már készen voltam, hogy elinduljak a nagy és veszedelmes útra.

Ezalatt egyszer elmentem a karavánszerájba, ahol leendő útitársaim szállva voltak, hogy a nálam tett látogatást vizsgozzam. Két kis cellában laktak, az egyikben tizennégyen, a másikban tízen. Soha életemben annyi rongyot és szemetet olyan szűk helyen együtt nem láttam. Azt a benyomást, melyet e nyomornak a látása reám tett, sohasem fogom elfelejteni. Csak néhányan voltak képesek azt az utat a maguk emberségéből megtenni, nagyobbírszt koldulásra szorultak. Mikor jöttem, épen a tisztogatás oly nemével foglalkoztak, amelynek leírásával nem akarok az olvasóban undort gerjeszteni. Később magam is rákényszerültem erre.

Különben nagyon szívesen fogadtak és szokásuk szerint mindjárt teát készítettek számomra, amelyből csak a legnagyobb kínok közt tudtam egy bokharai csészével meginni, oly kegyetlen rossz volt ez a cukortalan, zöldes folyadék. Szívességük bizonyosságául még egy csészével kínáltak, de már ezt köszönettel vissza kellett utasítanom; nem fogadta volna be a gyomrom. Azután valamennyi útitársammal összeöllekeztem. Mindenik testvérnek nézett és nevezett, s

miután még mindegyikkel külön-külön kenyeret törtem, leültünk, hogy végkép megállapítsuk a választandó utat. Mert két irányban is lehetett volna mennünk; mind a kettő igen veszedelmes volt, mert azon a sivatagon kellett áthaladnunk, ahol a turkománok tanyáznak. Az egyik út, mely Meseden, Merven és Bokharán visz keresztül, kevésbé fáradságos ugyan, de itt a tekke-turkománok földjén kellene keresztülmennünk. Ezek senkit sem kímélnek, még magát a prófétát is eladnák rabszolgául, ha a kezükbe esnék. A másik úton a somat-turkománok laknak, becsületes, vendégszerető nép. De itt meg negyven állomásnyi sivatag terül el, amelyen egy csepp ivóvizet sem találni. Rövid szócsere után ez utóbbi utat választottuk. »Jobb az elemek viszontagságával, mint az emberek gonoszságával megküzdeni - szólt a karaván feje. - Isten kegyelmes, mi az ő útján járunk s ő bizonyosan nem fog elhagyni!« E határozat megerősítéseül hadsi Bilál elmondta az esküt. Amíg ő beszélt, mindnyájan égnék tartottuk kezeinket, s mikor elhallgatott, ki-ki megfogta a szakálát és hangosan rámondta az áment.

A követségre visszatérvén, török barátaim még egy utolsó kísérletet tettek, hátha szándékomban mégis megtántoríthatnának. Figyelmeztettek a Conolly, Stoddart és Moorcroft tragikus sorsára, valamint a Blocqueville esetére is, akiért, a turkománok kezébe esvén, tízezer aranyat kellett fizetni, hogy a rabszolgaságból kiváltsák. Ámde a mások szerencsétlen sorsa egy mákszemnyi félelmet sem gerjesztett bennem. Én szilárdul megmaradtam szándékom mellett.

Indulásom előtti este búcsút vettem barátaimtól a török követségen. Utazásom titkát csak ketten tudták; az európai gyarmat tagjai pedig azt hitték, hogy Mesedbe megyek.

XVII. Teherántól a turkománok földjeig.

1863. évi március 28-án korán reggel megjelentem a karavánszerájban, amint megbeszéltük volt. Barátaim közül azok, akiknek módjukban volt a perzsa határig öszvért vagy szamarat bérelni, már készen állottak felcsizmázva, sarkantyúzva. A szegényebbek pedig avval a pálmabottal a kezükben, melyet drága ereklyeként hoztak magukkal Mekkából, szintén várták már az indulásra a jelt. Nem kis bámulatomra vettem észre, hogy az a nyomorult ruha, amelyet Teheránban viseltek, díszöltözetük volt s hogy ezt az ünneplő gúnyát megkíméljék, most kiki az úti ruhát öltötte magára, amely nem volt egyéb, mint egy csomó czafat és rongy, a derékon egy kötéllal összekötve. Tegnap új ruhámban koldusnak tartottam magam; de ma társaim között beillettem volna bíboros királynak. Hogy új barátaimhoz hasonló legyek, meg kellett változtatnom öltözetemet. Egy szőr ujjas, amelyet ing nélkül meztelen testemen viseltem, ezer rongyból összetákolt dsubbe vagy felöltő, amelyet kötéllal kötöttem össze a derekamon, egy hatalmas turbán a fejemen, amely nappal napernyőül, éjjel pedig párnául szolgált - ím ez volt az én toiletem. Végre Hadsi Bilál felemelte kezét az indulási áldásra, s alig fogta meg mindenki szakálát, hogy rámondja a szokásos áment, a gyaloglók kirohantak a kapun, hogy megelőzzenek bennünket, akik öszvéren vagy számaron mentünk.

Mintegy lándsányi magasra emelkedett a nap, amint a keletiek mondják, midőn a városból kiértünk. Még egy végső búcsútekintetet vetettem vissza Teheránra, amelyet most bearanyozott a reggeli nap. Társaim ezalatt elkezdtek hangosan énekelni, amint jámbor zarándokokhoz illik. Nekem elnézték, hogy nem énekeltem velük, mivel tudták, hogy a rumik (az európai Törökországban lakók) nincsenek oly szigorú vallásosságban nevelve, mint Turkesztán lakói; de remélték, hogy társaságuk lassanként engem is fel fog lelkesíteni.

A karaván kívülem huszonhárom tagból állott, mindannyian Khokandban vagy a khinai Bokharában, jelesen Kasgarban, Taskendben és Akszuban születtek. Fejeik voltak: a már több ízben említett hadsi Bilál, továbbá hadsi sejk Szultán Mahmud, egy fiatal rajongó tatár, egy híres szentnek az ivadéka; azután hadsi Szali Khalife, ki az Isant, azaz a sejk címet iparkodott elnyerni s így a fél papi rendhez tartozott. Ezek engem barátságukba fogadtak és négyünket tekintettek a hadsi karaván fejeiül. Az én nevem ezután nem Resid efendi, hanem hadsi Resid volt.

Minden baj és viszontagság nélkül folytattuk utunkat ez elburzi hegylánc mindig emelkedő magaslatain. Kemerd volt első állomásunk. Ez a pusztá közepén lévő félig leomlott agyag-viskó, melynek esőverte falai mindúntalan beszakadással fenyegettek. Lyukas tetején csak úgy ömlött be az eső s alig lehetett egy tenyérnyi száraz helyet találni. Már alkonyodott, mikor ide érkeztünk. Mindenki sietett a rozoga karavánszeráj szárazabb helye felé; magam is a tolakodó tömegbe vettem. Hadsi Bilál barátom pillavot főzött és zsír hiányában felolvasztott faggyúgyertyával ízesítette meg. Elköltéséhez természetesen engem is meghívott. Udvariasan megköszöntem, s a helyett, hogy barátom mellé ültem volna, a koldusok és perzsa hajcsárok tömegébe vettem. Egy sarokba meghúztam magam, s míg künn süvöltött a hideg szél és zuhogott az eső, én a jelen nyomorult helyzetemet összehasonlítottam a tegnap estelivel, midőn a török követségi palotában a számomra rendezett gazdag búcsúlakománál ültem, víg poharazás közt, jókedvű barátok körében. Most pedig boldognak éreztem volna magam, ha lett volna hely, ahol egy kicsit kinyújtózok. Rongyos, kellemetlen szagú s mindenféle rovarokban bővelkedő társaim jobbra-balra hozzám döltek, s hogy kínjaim pohara csordultig megteljen, egy köszvény kínozza perzsa öszvérhajcsár is épen közelemben foglalt helyet. A szegény mindúntalan majd kínosan nyöszörgött, majd meg hangosan jajgatott, míg a

többi társaim hatalmasan hortyogtak. Ruházatom facsaró egy víz volt s úgy fáztam, hogy majd megvett az Isten hidege. Ilyen körülmények közt nem csoda, hogy egész éjszaka nem jött szememre az álom, emiatt aztán másnap annyira elgyengültem, hogy csak úgy félig ímetten ültem a lovon.

A második éjszakát Gilár nevű faluban már kényelmesebben töltöttük. Kisebb csoportokra oszlott a társaság s én hadsi Bilálhoz és legközelebbi atyjafiaihoz csatlakoztam. Velük együtt egy paraszt szobácskájában húzódtam meg és barátom megint meghívott vacsorára. Most azonban az éhség elfeledtette velem az étel kellemetlen szagát és útitársaim piszkos kezeit, akik velem együtt markoláztak egy tálba. Midőn másnap jóízű álom után megújult erővel ismét útra keltem, jövőm képe korántsem tűnt fel már oly aggasztó színben, mint indulásunk napján.

Mulatságos volt reám nézve némely perzsa falusiak megjegyzése, akik éles látással kitalálták, hogy én nemcsak hogy tatár nem vagyok, de még oszmanli sem, hanem testestül-lelkestül frengi, aki ez emberek társaságában az európaiak előtt máskülönben elzárt Közép-Ázsiát akarom meglátogatni. De társaimnak ezt egy szóval sem árulták el, mert a síita perzsák annyira gyűlölik a szunnita közép-ázsiaiakat, hogy szívükből örülnek, ha halálos ellenségeiket valaki rászedi.

Negyednapra egy magas fensíkra értünk, amelyen Firuzkú városa fekszik, egy szép rommal ékeskedő hegynek az alján. Mind a táj, mind a város szépsége különös varázssal hatott reám, úgyszintén megleptek a csinosan épített házak is. A kis városkát széles és mély hegyi folyó hasítja keresztül három irányban. Innét sok és népes karaván indul narancssal, dinnyével, czukornáddal s a Kaspi-tenger egyéb terményeivel Sarudba és Teheránba, onnét pedig gabonával megrakva térnek vissza, mivel e hegyvidék a gabonának majdnem egészen híjával van.

Firuzkú városán túl utunk a legregényesebb tájon vezetett keresztül. A végtelenbe terjedő sűrű erdőség, hatalmas hegyi zuhatagok messzire elhangzó zúgással, meredek sziklafalak közt tátongó feneketlen mélység. Európa legszebb alpesi vidékén képzeltem magam. Még útitársaim is, akiknek pedig a természet szépsége iránt nem volt valami különösen nyílt érzékük, egészen fellelkesedtek. A sziklacsúcson fekvő Divszefid romjai mellett költöttük el a reggelit. Beszélgetés közben egyik perzsa útitársunk így szólt: »Ez a sziklavár hajdan kedves tartózkodó helye volt annak a fehér óriásnak, akit Rusztem (a keletiek mondai hőse) legyőzött s a Kaspi-tenger partjaira űzött. Abban az időben ezt az egész paradicsomszerű vidéket alvilági szellemek lakták. Valóban szerencse, hogy régen akadtak hősök, akik el tudták őket innét zavarni, mert a mai perzsák bizony erre nem volnának képesek.«

Szurkh-Abadban a velünk jött perzsa utasok bucsút vettek tőlünk. A tatárok az itt elétalált sok fának és kitűnő víznek mód nélkül megörültek. Míg előbb hatan, nyolcan is főztek egy-egy tűzhelyen, most kiki külön tüzet gyújtott és főzte a teát. Még a tűznek a paraszát is felhasználták, amennyiben levetették ruhájukat s egy-egy darabot ketten-ketten kifeszítve a tűz fölé tartottak, a harmadik pedig egy pálcikával gyengén veregette. Sajátságos percegés és sistergés mutatta, hogy a tűzhalálra kárhoztatott áldozatok ezrei vesztek oda. Mikor ezt első ízben láttam, undorral töltött el, de később bizony magam is ráfanyalodtam a tisztálkodás e módjára.

A rossz utakon tett hosszú vándorlás jóformán kimerített mindnyájunkat s az esti szürkület beálltával valamennyien hely után néztünk, ahol megpihenhessünk. Le is telepedtünk volna a kínálkozó legelső helyen az erdőben, de a velünk jött néhány perzsa ember arra figyelmeztetett, hogy ebben az erdőségben, kivált ez évszakban, igen sok a ragadozó állat. Ezek éjente még az erősen épült hajlékokat is megtámadják, mennyivel inkább a szabadban tanyázó embereket. Kivált a tigrisek ellen intettek bennünket óvatosságra. Jóllehet nagyon fáradtak voltunk, mégis egész késő éjszakáig kellett haladnunk az erdőségben, míg néhány különálló

házcsoporthoz nem értünk, a melyeket heften-nek neveznek. Ezek közelében, az erdőszelén letelepedtünk. Elhatároztuk, hogy egész éjjel nagy tüzet lobogtatunk s mellette majd felváltva virrasztunk. Már az egész tájat bevilágította éjjeli tűzünk lángja s mégis a közel sűrűségéből szünni nem akaró csörtetés, recsegés és rőfögés hangzott felénk. Éhes vadkan-falka volt, mely zsákmányra tört, és csakis egy-egy fegyver elsütésével sikerült őket távol tartani. A sakálok olyan merészek voltak, hogy ott szaladgáltak körülöttünk, akár csak a háziállatok, s még bottal sem lehetett őket elzavarni. S ha az ember mélyen beszélgetésbe merül s nem vigyáz élelmiszerére vagy ruhájára, a sakálok nyomban ott teremnek s macskaügyességgel elragadják. Mindazonáltal egész éjszaka semmi veszedelem nem ért bennünket. Másnap az indulás előtt egy penabadért (körülbelül 40 fillér) tíz fácánt vettem, nagyot, kövéret s kitűnő ízűt. Tatár útitársaim is sokat vásároltak, mert itt dőge van a fácánoknak, mivel az erdő sűrűjében nem tudnak fölrepülni és csak úgy bottal verik le őket rakásra. Még harmadnap is fácánpecsenye pótolta az itt nagyon drága kenyert.

Száriba, mely mocsáros vidék közepette terül el, tetőtől talpig sárosan vonultunk be, oly kegyetlen rossz úton kellett haladnunk. A síita perzsa lakosok hangosan felkacagtak látásunkra. Egy csapat utcai gyermek kelt nyomunkban, s míg csak a karavanszeráj kapuján be nem mentünk, mindig gúnyszavakkal s kiabálásukkal kísérték. Azonban a bazárban néhány veres-csíkos öltözetű s különös fejdíszű férfi állt meg s felemelt kézzel, nagy tisztelettel néztek reánk. Ezek itt időző turkománok voltak, kik tőlünk, a szent földről ép most érkező szunnita hitfeleiktől, azon frissiben fatihát (áldást) akartak nyerni. Alig töltöttünk egy órát a karavanszerájban, közülük többen is megjelentek és mind nekünk, mind pedig állataink számára élelmiszert hoztak ajándokul. Az egyik nekem is tisztelgett, és én a többi társaim példáját követve, áldást mondtam reá, amit ő néhány forintot érő dohánnyal jutalmazott. Ezt aztán elbeszéltem hadsi Bilálnak, aki örömtől csillogó szemmel így szólt: »Igen, efendi, nem-sokára megszabadulunk; hitünk sorsosai, a turkománok földjére érünk s amennyi szégyen, becsmérés és megvetés ért bennünket a perzsák közt, annyi kitüntetés vár reánk ott.« Én már annyira szunnitává lettem, hogy e szavaknak szívemből örültem, mintha soha semmit sem hallottam volna a sivatag lakóinak kegyetlenségéről s vadságáról.

Száriban két napot töltöttünk. Útitársaim szamaraik eladásával voltak elfoglalva, mivel a következő állomáson már hajóra kellett szállanunk s az állatok átszállítása sok ügyel-bajjal járt volna. Ugyancsak Száriban megismerkedtünk az afgán telepítvény néhány előkelő tagjával, akik mindjárt érkezésünk estéjén meghívtak bennünket vacsorára. Véletlenül ezeknél néhány kereskedő-ember is volt vendégül Karatepéből. Afgán hitfeleink e kereskedőknek ajánlották egész kis karavánunkat s ezek a legnagyobb készséggel el is kalauzoltak bennünket szülővárosukba.

Karatepe a falu közepén lévő fekete dombtól vette nevét, amelynek egyik oldalán perzsák, a másikon afgánok laknak. Erre a dombra mentem legelőszőr, hogy a Kaspi-tengerre vessek egy futó tekintetet. Nem a sík tenger, hanem annak csak egy kis része látható innen; amazt egy földnyelv fedi, mely a távolból hosszú, keskeny, magas fákkal benőtt vonalnak látszik. Azután visszasiettem lakásomba megtudni, hogy mennyire haladtak már az előkészületek a turkomán sivatagba való áthajózásra. Sok kérdezősködésre másnap este megtudtuk, hogy egy turkomán ember, aki egyenesen Gömüstepébe akar hajózni, kész valamennyi hadsit Isten nevében átszállítani, csak gyűljünk össze jókor reggel a tengerparton, hogy a kedvező szelet mindjárt felhasználhassuk. Én, hadsi Bilál és hadsi Szalih, a kolduskaraván elismert triumvirátusa, rögtön felkerestük a turkománt, kit Jakubnak híttak. Fiatal ember volt, merész tekintettel. Mindnyájunkat megölelt és késznek nyilatkozott még egy napig várni, hogy a szükséges elemőzsiát megvásárolhassuk. Mert lisztet, rizst s egyéb élelmiszereket, legalább Khiváig tartót, itt kellett megszerezni, mivel a turkománok maguk is ide járnak vásárolni. Egyelőre áldást vett hadsi Biláltól és hadsi Szalihtól. Már el akartunk menni, midőn engem

félre hívott s arra kért, maradjak még egy pár percig. Maradtam. Erre némi elfogultsággal elbeszélte, hogy egy idő óta szerencsétlenül, viszonzás nélkül szeret s egy zsidó, egy igen ügyes varázsló, ki éppen Karatepében tartózkodik, megígérte, hogy készít neki egy hathatós muszkhát (talizmán), ha 30 csepp friss, Mekkából hozott rózsaoajat szerez, mert ez a varázssformula megírásához okvetetlenül szükséges. »Tudom, - folytatá Jakub - hogy a hadsik hoznak magukkal rózsaoajat és más jóillatú dolgokat. Te a legifjabb vagy a karaván főnökei közt, hozzád fordultam és reményelem, teljesíted kérésemet.« Társaim csakugyan hoztak volt magukkal rózsaoajat; kívánatát tehát csakhamar teljesítettük, minek a jó ifjú mód nélkül megörült.

Harmadnap korán reggel mindnyájan összegyűltünk a tengerparton. Most már koldus-tarisznyán kívül lisztes zsákja is volt mindenikünknek. Jó ideig tartott, míg a ladik az egész társaságot elvitte a naszádra, mert a partvíz sekélyisége miatt a parttól vagy egy angol mérföldnyire horgonyzott. Úgynevezett keszeboj volt, azaz teherszállításra szolgáló árbocos és egy vitorlás hajó, mely Csereken szigetről hozott volt naftaoajat, szurkot és most kevés terménnyel megrakva tért vissza. Két sorban szorosan egymás mellett kellett ülnünk, úgy hogy a hajó közepén Jakubnak és két segédjének elég tér maradt az ide-oda járkálásra. Helyzetünk nem volt a legkellemesebb; nappal még megjárta, de éjjel borzasztó volt, mikor az álom majd elnyomott bennünket s az embernek gyakran órák hosszát kellett a hortyogó szomszéd édes terhét viselnie. Néha jobbról is, balról is két alvó is rám tehenkedett egyszerre. A világért sem mertem volna őket felkelteni, mert ezt nagy bűnnek tartják.

Április 10-én kedvező nyugati szél dagasztotta vitorlánkat s én a gyönyörű tavaszi időben, amennyire szorult helyzetem engedte, elég jól éreztem magam. Estefelé szélcsend állott be. A parthoz közel horgonyt vetettünk s a hajó tűzhelyén egymás után főztük a teánkat. Másnap Asura alá érkeztünk, mely az ázsiai orosz birtoknak legdélibb pontja. A helység kellemes benyomást tesz a Perzsia felől jövő utasra. A kikötőben két nagy és egy kis orosz tengeri hajó van állandóan, részint az Asurában lakó oroszok, részint az erre tartó vitorlás hajók védelmére. Az orosz katonai kormányzó minden törekvése mellett, hogy a turkománok rablóvágyát féken tartsa, mégis akárhányszor megesett, hogy számos szerencsétlen perzsát, sőt gyakran orosz matrózokat is láncra verve Gömüstepébe hurcoltak rabszolgául. Éjjel-nappal cirkálnak az orosz hajók a turkomán vizeken. Minden turkomán naszádnak, mely a keleti parttól a perzsa part felé akar indulni, útlevelet kell szereznie s ezt mindig elő kell mutatnia, valahányszor Asura mellett elhalad. Ilyenkor gondosan megmotozzák a hajót, nem viszen-e rabokat, fegyvert vagy egyéb tiltott tárgyakat.

A mi Jakubunknak természetesen szintén volt útlevele, amelyet mindjárt este, amint Asurába érkeztünk, előmutatott, hogy minden akadály nélkül tovább mehessünk. De mivel már öreg este volt, az orosz tiszt másnap reggelre halasztotta látogatását a hajón. A parttól csekély távolságban horgonyt vetettünk. Egész éjszaka nyugtalanított az a gondolat, hátha majd az oroszok, akik másnap a hajóra jönnek, megismernek európainak. Nem attól tartottam, hogy majd embertelenül bánnak velem, hanem hogy majd le akarnak beszélni tervemről és hogy társaim előtt elárulják kilétemet.

Másnap reggel kellemes harangszó ébresztett fel. Társaim mondták, hogy ma a hitetleneknek vasárnapjuk és ünnepjük van. A hadihajók egyike, amelyhez közel horgonyoztunk, tele volt aggatva lobogókkal. Nemsokára észrevettem, hogy díszegyenruhás matrózok eveznek a part felé, csónakjukba beugrott egy tiszt, szintén teljes díszben s a hajóra vitette magát. Mintegy tíz perc múlva elészólitottak bennünket, hogy menjünk közelebb az orosz hajóhoz. A feljáratnál több szőke tiszt állt együtt. Mennél jobban közeledtünk feléjük, annál jobban dobogott a szívem. Azon voltam, hogy amennyire lehet, oly állást foglaljak el, hogy ne kelljen velük szembe nézmem. Az ünnep miatt csak fölszínesen vizsgáltak meg bennünket. A tolmács

néhány szót váltott Jakubbal, a tisztek pedig a mi koldus-társaságunkon mulattak. Egyebek közt e szavakat hallottam: »Nézzétek, milyen fehér az a hadsi!« Ez a megjegyzés nyilván az én arcbőrömet illeti, amely még nem vadult el eléggé. Jakubot csakhamar elbocsátották s kis idő múlva folytattuk útunkat. Ismét kedvező szél kerekedett s hajónk nyílsebességgel metszette a hullámokat. Néhány óra múlva feltűnt szemeink előtt a turkomán tengerpart, hosszú vonal alakjában mérsékelt emelkedésekkel. Jakub és társai leszedték a vitorlát, mivel a hajózható víznek a végét értük. Körülbelül másfél mérföldnyire voltunk a Görgen torkolatánál, amely folyónak mindkét partján terül el Gömüstepe nevű tábor. Olyan ez, mint sűrűn egymás mellé helyezett néhány száz óriási méhkas.

XVIII. Gömüstepe.

Még egy darabig várakoznunk kellett kint a tengeren, míg Jakub Gömüstepéből csónakot küldött értünk. Csoportonként szállították társaimat a szárazföldre; én és hadsi Bilál maradtunk utolsóknak. Mikor a partra értünk, azt beszélték, hogy Jakub már bejelentette Khandsánnál, Gömüstepe főemberénél megérkezésünket. Ez nyomban sietett is fogadásunkra. Ott térdepelt néhány lépésre tőlünk, épen déli imádságát végezte. Azután felemelkedett és gyors léptekkel felénk sietett. Sugár, magas termetű vagy negyven éves férfiú volt, hosszú szakála egész a melléig ért; öltözete fölötte egyszerű volt. Legelőbb engem ölelt meg, nevémen szólított és szíves nyájassággal üdvözölt. Ugyanazt tette hadsi Bilállal és hadsi Szalihval. Érkezésünk híre már elterjedt a helységben. Nők, gyermekek és kutyák tarka vegyületben siettek ki a sátrakból, hogy az érkező zarándokokat meglássák s hogy - mint a mollák (papok) állítják - ölelésükkel részesüljenek az isteni malasztban és nyerjenek részt a búcsújárás érdemében. Az új kép, mely szemem előtt feltárult, annyira meglepett, hogy hamarjában azt sem tudtam, mit figyeljek meg előbb: azokat a sajátságos szerkezetű posztó-sátrakat-e, vagy a bokáig érő piros selyem-inges asszonyokat? Azonkívül annyi kéz nyúlt felém barátságos szorításra, hogy alig győztem mindnyáját kielégíteni. Ifjak és aggastyánok, gyermekek és asszonyok csak úgy törték magukat, hogy bennünket, hadsikat, érinthessenek, mivel ruháinkon még ott volt a Mekkából és Medinából hozott szent por. E vendégszerető megtiszteléstől egészen kimerülve értünk a főisan (pap) sátra elé. Itt egész karavánunk egy csoportba gyülekezett, mivel elszállásolásunkhoz akartak látni. Az odagyűlt lakosok majdnem hajba kaptak egymással miattunk, kiki szeretett volna a szegény idegenek közül vagy egyet megvendégelni. Hallottam ugyan már híret a nomádok vendégszeretetének, de ilyenek mégsem tudtam képzelni. Különösen az asszonyok közt fejlődött ki hangos versengés, úgy hogy Khandsánnak magának kellett közbelépnie, neki kellett a zarándokokat elosztani. Engem és hadsi Bilált a hozzánk tartozókkal együtt a maga óvájába (sátrába) vitt vendégül. Minthogy Gömüstepe legvégén lakott, végig kellett mennünk az egész táboron, mely a Görgen két partján terül el. Ez a folyó a messze Kurdisztán hegyeiben ered és annyi benne a hal, hogy vize szinte bűzhödt tőlük és nyáron ébenségesen ihatatlan. Csak kétszer mosdottam benne s mindig halszagú volt arcom és kezem.

Már közelgett az alkonyat, midőn fáradtan Khandsán sátorába értünk, abban az édes reményben, hogy most majd egy kicsit pihenhetünk. De csalódtunk. A nekünk szánt sátor ott volt ugyan közel Khandsán sátorához, a Görgen folyó partján, de alig vettük birtokunkba a szokásos szertartással - kétszer körüljártuk és egyet-egyet köptünk mind a négy szegletén - csakhamar megtelt a szűk sátor vendégekkel, akik késő éjtszakáig nálunk maradtak és ezer meg ezer kérdést intéztek hozzánk, úgy hogy alig győztük felelettel. Végre maga házigazdánk sokallotta meg a dolgot és felkérte a vendégeket, engedjenek nekünk most már nyugalmat. Az alatt elhozta Khandsán tizenkét éves fia, Baba Dsan (szó szerint: az apa lelke), a vacsoránkat, mely főtt halból és aludt tejből állott. Nehéz láncra vert perzsa rabszolga hozta nagy fatálban egészen közel hozzánk, azután elvette tőle Baba Dsan és elénk tette. Maga a fiú aztán az atyja mellé ült s mindketten őszinte kedvteléssel nézték, mint estünk neki hatalmas étvággyal az ételnek. Étkezés után annak rendje szerint imádkoztunk. Hadsi Bilál felemelte kezét, utána mind a jelen voltak, s midőn végezetül megsimogatta a szakálát és »Bismillah Allah Ekber«-t mondott, mindenki hasonlóképen cselekedett és kiki szerencsét kívánt Khandsánnak az ő vendégeihez.

Másnap reggel, április 13-án, mikor elég kényelmes fekvő helyen élvezett jóízű nyugalom után megújult erővel felébredtem, hadsi Bilál egy kis sétára hívott meg. Séta közben figyelmeztetett, hogy már nagy ideje volna efendi rangomról letenni és testestül-lelkestül dervissé lennem. »Bizonyosan észrevetted már - folytatá - hogy nemcsak én, hanem valamennyi társunk korkülönbség nélkül fatihát (áldást) mondottunk az emberekre. Ehhez most már neked is hozzá kell látnod. Jól tudom, hogy ez Rumban nem szokás, de itt megkívánják az emberek és nagyon megütköznek, ha dervisnek vallod magad és nem teljesíted a dervis kötelességeit. Az áldás formáját már ismered, csak mondd el bízvást kellő ájtatos arckifejezéssel. Nefeszt (szent lehellet) is osztogathatsz, ha beteghez hívnak. Ilyenkor aztán ne feledd el soha kezedet kinyújtani, mert az emberek jól tudják, hogy mi dervisek efféle szent mesterségből élünk és hogy egy kis ajándék mindig elkel nálunk.« Végre bocsánatot kért tőlem, hogy oktatni mert, és biztosított, hogy csak javamat akarja. Mondanom sem kell, hogy igen szívesen fogadtam és megköszöntem figyelmeztetését.

Ez alkalommal barátom még azt is elbeszélte, hogy Khandsán és sok más turkomán ember nagy titkolódzás közt kérdezősködni felőlem és hogy csak nagy fáradsággal tudta őket meggyőzni, hogy az én utazásomnak semmi hivatalos célja nincsen. A turkománok ugyanis abban a hitben voltak, hogy valami oroszellenes küldetésben utazom Khivába és Bokharába a szultán megbízásából. Hadsi Bilál nem is akarta őket egészen megingatni ebben a hitükben, mert jól tudta, hogy a szultánt nagy tiszteletben tartják s ennél fogva engem is jobban megbecsülnék.

Nemsokára ezután visszamentünk lakásunkra. Már ott várt bennünket Khandsán egész családjával, rokonaival és számos barátjával. Bemutatta feleségét és éltet anyját, hogy áldást mondjunk rájuk. Hasonlóképpen megáldottuk a jelenvoltakat egyenként mind. Azután Khandsán figyelmeztetett bennünket, hogy turkomán szokás szerint a vendég a család legkedvesebb tagja s most már nem csak az ő törzse, a kelték közt, hanem valamennyi jomut közt akadály nélkül járhatunk-kelhetünk. Ha valaki csak egy hajszálunkat merné görbíteni, annak ő vele gyűlik meg a baja. »Legalább két hetet kell itt nálunk maradnotok - folytatá gazdánk az ő beszédét - míg Khivába menő karaván fog találkozni. Addig pihenjétek ki magatokat s látogassátok meg a többi sátrakat. A turkomán sohasem bocsátja el sátrából üres kézzel a dervist és nektek épen nem fog ártani, ha jól megtöltitek kenyeres tarisznyátokat, mivel Khiváig és Bokharáig nagy utat kell tennetek.«

Meg is fogadtuk ezt a tanácsát. Az első napokban Khandsánnal, testvérével, vagy más házi barátaival mentem különféle sátrakba látogatásokat tenni. Később hadsi Bilál kíséretében áldást osztogattam vagy hadsi Szalihval jártam betegekhez; ez utóbbi ugyanis nagyban űzte az orvoskodást. Míg ő az orvosságot beadta, én a betegre elmondtam az áldást s ezért vagy egy kis posztó-szőnyeget, vagy aszalt halat, vagy más apróságokat kaptam. Szerencsés gyógyításaim okozták-e, vagy kíváncsiak voltak-e a hadsi rumit látni, elég az hozzá, a betegek csak úgy sereglettek hozzám, én meg vagy megáldottam őket, vagy rájuk lehelltem, vagy pedig talizmánokat írtam számukra. A jutalom természetesen sohasem maradt el. Itt-ott akadt ugyan egy-egy kételkedő, aki kétségbe vonta dervis voltomat és politikai emisszáriusnak tartott, de én ezzel egy cseppet sem törődtem.

Ismerőseim száma napról napra szaporodott; a legtekintélyesebb férfiak tartoztak hozzájuk. Különösen nagy hasznát vettem Kizil Akhond barátságának, kinek igazi neve Molla Murad volt. Ennek a nagy tiszteletben álló tudósnak az ajánlata mindenütt utat nyitott számomra. Mikor még Bokharában tanult, az írásfejtésről oszmán-török nyelven írott könyvet kapott volt, amelyet nem jól értett s amelyhez én adtam neki a megkívántató kulcsot. Társalgásom tehát nagy örömeire szolgált és mindenütt mód nélkül kidicsért, hogy mennyire értem én az Iszlám könyveit. Hasonlóképp barátságos indulattal viseltetett irántam Szatlig Akhond is, aki szintén

nagyra becsült pap volt. Mikor legelőször találkoztam vele, külön imában adott hálát a gondviselésnek, hogy megengedte neki az én személyemben egy Rumból, a hitnek valódi forrásából, származott müzümánt látni. Ha az ő társaságában, valaki az én fehér arcbőrömrre tett megjegyzést, Szatlig Akhond azt mondta, hogy ez az igazi nur ül Iszlám, az Iszlám vilá-gossága, mely az arcomon ragyog, s hogy az Isten ez áldásának csak a nyugati hívek örven-denek. Mollah Durdisz barátságát sem hanyagoltam el, aki főbírói méltóságot (kazi-kelán) viselt, mivel csakhamar meggyőződtem, hogy erre a vad népre csak az ulemák képesek be-folyást gyakorolni. Mint afféle tudós ember, én is különös tisztelet tárgya voltam, ami a következő esetből is kitűnt. Gömüstepe területén régi görög romok vannak - valószínűleg Nagy Sándor építette erősség maradványai - amelyektől a telep nevezetét is vette. Ezeken kívül más kőfal az egész környéken nincsen. Minthogy Gömüstepét a jomutok főhelyének tekintik, illőnek tartották, hogy az Istennek ott kőből templomot építsenek, annyiival is inkább, mert a romok bőven szolgáltatják a hozzá való építő-anyagot. Kizil Akhond engem, mint a legtudósabb és legtapasztaltabb dervist, szemelt ki, hogy én jelöljem ki az oltár helyét és azt az irányt, ahol Mekka fekszik, amit én készségesen meg is tettem.

Egyszer Kizil Akhond társaságában négy napig tartó kirándulást tettem a jomutok egyik keleten lakó törzséhez és a göklen turkománokhoz. Mikor onnét visszakerültem, elbeszéltek, hogy meglopták egyik társamat, hadsi Kari Meszudot, aki egy mecsetül szolgáló sátorban volt elszállásolva. Sokáig keresték az elloptott holmikat, de sehogy sem tudtak a nyomukra akadni. Végre a sejk vagy isán kihirdette, hogy a tolvajt, ha bizonyos ideig elő nem hozza a lopott jószágot, meg fogja átkozni. Ez hatott. Alig telt el 24 óra, a tolvaj megjelent s töredelmes bűnbánattal nemcsak az elloptott tárgyakat hozta, hanem engesztelő ajándékokat is. Noha a turkománok általában nagy tiszteletben tartják a hadsit meg a dervist, de azért akadnak köztük, akik rabló természetükkel nem bírnak s még e kegyes férfiak fosztogatására is vete-mednek. Egy fekete fürtű, izmos dervis Bokharából beszélt nekem egyszer, hogy egy tekke-turkomán őt az úton elfogta, a sátrába hurcolta s már-már készült őt a rabszolga-vásárra elvinni, hogy ott jó pénzért eladja. »A legnagyobb megadással türtem balsorsomat - így folytatá elbeszélését az én dervis-társam. - Nyugodtan elmondtam a szokott zikrt és a rendes imádságokat. Utra indulásunk előtt való nap azonban hirtelen súlyos beteg lett az én turkománom felesége. Ez gondolkodóba ejtette a puszták vad fiát. Ehhez járult még, hogy legkedvesebb paripája egy falatot sem akart az nap enni. Most már nyilván való volt előtte, hogy Allah büntető keze sujtolja. Ijedten jött el hozzám, leoldotta kezemről, lábamról a bilincseket, visszaadta mind a holmimat, amiket tőlem elszedett volt, és szinte rimázkodott, hogy hagyjam el az ő sátrát, amily gyorsan csak lehet.«

»Ezt a rablót lakoltatni kellene gonoszságáért, gondoltam magamban, s rögtön ki is eszeltem egy tervet. Megyek tüstént, szóltam, miközben a tarisznyámban kotorászni kezdtem. De elébb add vissza, kérlek, azt a fésűmet, mely a holmim közt volt. Neked nem sokat ér, én azonban el nem lehetek nélküle, mert a pir-em (a dervisrend feje) adta azt nekem talizmánul az útra. A turkomán keres, motoz, tüvé teszi az egész sátrát, de a fésűnek semmi nyoma. Én meg, szóltam, a fésű nélkül egy tapodtat sem mehetek. Hiába kért, esedezett a turkomán, hogy csak menjek ki a sátrából, künn majd megtéríti a fésű árát ötszörösen, tízszeresen. Nem én, míg a fésűm meg nincs! Képzelmű a babonás haramia zavarát és félelmét. Örűlten lőtött-futott egyik szomszédtól a másikhöz tanácsért. A szomszédok összefutottak s az ő közbenjárásukra végre nagy nehezen ráállottam, hogy az eltűnt fésűért adjon hát az én emberem egy lovat, egy rend ruhát meg tíz aranyat. Ez meg is történt.«

Egyik hadsi-társam egyszer legrongyosabb öltözetében elindult, hogy szerte a vidéken kéregessen. Egész napi kóborlás után betért egy rozoga sátorba és szállást kért éjtszakára. A szokott vendégszerető barátsággal fogadták. Csakhamar azonban észreveszi, hogy a sze-gényes sátor gazdája nyugtalanul futkos majd ki, majd be, úgy hogy a hadsi már kezdett

rosszat sejdíteni. Végre a turkomán, zavarában fülig elpirulva, egypár kránt kért kölcsön a vendégtől, hogy a szükséges estebédet előteremthesse, mert neki szárított halnál egyebe nem volt, evvel meg csak nem szolgálhat olyan kedves vendégnek. A hadsi készségesen elővette az öltözte rongyai közé rejtett erszényét s abból kölcsönképen öt kránt adott a gazdának. Nemsokára elkészült a vacsora, amelyet jó étvággyal, derült beszélgetés közt elfogyasztottak. Majd megvetették a hadsi számára az ágyat, ez jóízűen aludt s másnap korán reggel elbúcsúzott gazdájától s útra kerekedett.

Alig volt vagy egy félóránnyira a sáttól, lódübörgést hallott. Visszanéz, hát egy turkománt lát feléje vágtatni, aki dühös fenyegetések között reá rivall, hogy tüstént álljon meg. A hadsi megáll és nagy az ő álmélkodása, amint a turkománban tegnapi gazdáját ismeri meg. Hát még, mikor ez pisztolyt szegezvén a mellének, a szegény hadsi erszényét követelte! Előbb azt hiszi a jámbor, hogy a turkomán csak meg akarja őt tréfáltatni és nyájasan szól neki. De csakhamar kénytelen belátni, hogy az nagyon is komolyan veszi a dolgot. Mit volt mit tennie, oda adta erszényét az összekoldult egész vagyonával, egy kis teát, kést, fésűt, egyszóval mindenét, hogy csak életét megmenthesse. Mikor aztán nagy búsan elindult, a turkomán megint megállítja, elővesz az orzott erszényből öt kránt s átadja a hadsinak e szavakkal:

»Fogd; ezt nekem tegnap kölcsön adtad! Most már nem tartozom neked semmivel. Elmehetsz Isten hírével!«

Khandsán Khivába menő egy karavánra nézve jó híreket hozott. A khivai khán, kinek az orvosok bivaltejet rendeltek, kervánbasiját (a karaván feje) Asztrabadba küldötte, hogy két pár bivalent vegyen, mivel az ő országában nincsenek. A kervánbasi Gömüstepén keresztül el is ment már oda, s mihelyt visszatér, legott útra kelünk vele. Ennél jobb kalauzt nem is kívánhatnánk; nincs ember nála jártasabb a sivatagban.

Nagyon feltűnt nekem, hogy útitársaim közül sokan sürgették az indulást, noha ezek a szegény emberek itt ritka vendégszeretettel részesültek. Mikor ennek az okát tudakoltam, így feleltek: »Lehetetlen tovább is néznünk, milyen kegyetlenül bánnak itt a szegény perzsa rabszolgákkal. Igaz ugyan, hogy eretnekek, hogy nagyon bántottak bennünket, mikor országukon keresztül mentünk; de az mégis sok, amit a szegény embereknek szenvedniök kell.« Képzelmű, milyen lehet a turkománoknál a perzsa rabszolgák sorsa, mikor rajtuk még tatár útitársaimnak is, akiknél, az igaz, nincs szokásban az emberkereskedés, majd megesett a szívük. E szegény teremtményeket rendesen éjszakának idején kiragadják családjaik köréből és sokszor súlyos sebekkel borítva hurcolják ide. Itt aztán a szerencsétlenek ruháját egy pár ronggyal cserélik fel, amelyek testüknek csak némely részét fedik, nehéz láncokat vernek rájuk, amelyek bokájukon sebet törnek s minden léptükön kegyetlen kínokat okoznak nekik. Így kell szegényeknek hetekig élniök silány eledelen, s hogy éjjel meg ne szökjenek, karabográt, azaz vasörvöt tesznek a nyakukra és karóhoz láncolják őket. A lánc csörgése aztán a legkisebb mozgást is elárulja. És ez mindaddig tart, míg rokonai ki nem váltják, avagy Khivába vagy Bokharába el nem adják a szerencsétleneket.

Alig van előkelő turkomán, akinek sátra mellett legalább is egy-két rabszolga lánc-csörtetése ne hallszanék. Khandsánnak is volt két rabszolgája, tizenhét-húsz éves ifjak. Nekem mindig a szívembe nyilallott, valahányszor ezt a viruló ifjúságot láncra fűzve láttam. Ehhez járult még, hogy nyilvánosan piszkolnom és káromolnom kellett a szerencsétleneket, mert a legkisebb részvétellel gyanút ébresztettem volna magam ellen, annyival is inkább, mert többnyire engem szólítottak meg, mivel hogy én tudtam a nyelvükön. Házi rabszolgáink ifjabbika, egy szép fekete fürtű iráni ifjú, arra kért, írjak levelet szüleinek, hogy az Isten szerelméért adják el juhaikat és házukat s váltsák ki. Meg is tettem neki. Egyszer azt hittem, hogy észrevétlenül adhatok neki egy csésze teát. De amint épen a kezét kinyújtotta utána, valaki belépett a sátorba. Én hamar feltaláltam magam; úgy tüntettem fel a dolgot, mintha ingerkedni akartam

volna vele, és téa helyett egy párszor a kezére ütöttem szegénynek. Gömüstepében tartózkodásom alatt alig múlt el éjtszaka, hogy a tenger felől hallatszó lövések valamely zsákmánnyal telt rabló-naszádnak az érkezését ne jelentették volna.

Egyszer a reggeli imádság után Khandsan sátrában egy egész társaságot találtam, mely különös figyelemmel hallgatta egy fiatal turkomán elbeszélését. Az ifjú ruhája és haja tele volt sárral, arcán pedig a felindulás s a kiállott fájdalmak félreismerhetetlen jelei. Lassú hangon, de élénk színekkel ecsetelte azt a rablókirándulást a perzsák ellen, amelyben ő is részt vett az elmúlt éjjel. Asszonyok, cselédek, rabszolgák körben guggoltak, s ha valamelyik rabszolga az ő bilincsei csörtetésével zavarta az elbeszélést, mind rája förmedtek. Mennél élénkebben festette az elbeszélő a megtámadott perzsák ellentállását, annál inkább fokozódott a hallgatók dühe ellenük, hogy miért nem tűrték nyugalommal, hogy fosztogassák s rabláncra fűzzék őket, feleségeiket és gyermekeiket.

Mikor az elbeszélésnek vége volt, valamennyien elmentek szemügyre venni a foglyokat s az ejtett zsákmányt. Én is hozzájuk csatlakoztam. Hajmeresztő volt az a látvány, mely szemeim előtt feltárult. Egy félszer közepén két halálsápadt perzsa férfiú feküdt vérbe köpülve. Összezúzott tagjaikra épen békót vertek, s hogy a vas szűk volt, a vad turkomán nagy erővel rászorította az egyik perzsa fogoly lábára, úgy hogy nyomban kiserkedt a vére. A szerencsétlen kínjában csak halkán nyöszörgött; hangosan felsikoltani nyilván már nem volt ereje. A félszer egyik sarkában két gyermek kucorodott, fogvacogva, dideregve a hidegtől és félelemtől. Fájdalmasan néztek a kínzott fogolyra, mert hisz az ő atyjok volt az. Sírní nem mertek, mert az embertelen rabló egy fenyegető tekintete féken tartotta a fájdalmukat. A másik sarokban egy 15-16 éves leány ült; szétrongyolt ruhája merő egy vér volt. Arcát kezeibe rejtette és folyton zokogott, jajgatott. Két turkomán asszony szánalomból vagy kíváncsiságból kérdezte tőle, hogy mi baja van, hogy megsebesült-e? »Nem vagyok megsebesülve - szólt a legmélyebb fájdalom hangján. - Ez a vér itt az én anyám vére, az én szerelmes, egyetlen jó anyám vére. O ana dsan, ana dsan! (O drága anyám, drága anyám!)« S a lelki gyötrelém e kifakadásai közben úgy ütötte fejét a félszer deszkakerítéséhez, hogy majd eldöntötte. Az asszonyok egy ital vizet adtak neki. Ez feloldotta a szerencsétlen leány nyelvét s most elbeszélte könnyektől fuldokló hangon, hogy az egyik rabló turkomán őt felragadta magához a lóra, az anyját pedig a kengyelvashoz kötötte, úgy húzta maga után. Egypárszor ájultan összerogyott az anyja, a turkomán pedig mindannyiszor úgy élesztette, hogy a korbácsával dühösen ütötte az arcát. S hogy így sem tudott vele sokra menni, s hogy már maradozni is kezdett rablótársaitól, hirtelen elfutotta a méreg, kapta s egy kardcsapással levágta a szegény asszony fejét. Felszökellő vére aztán elborította saját leányát, a rablót és lovát. S a szerencsétlen hajadon merev szemekkel egyre nézte ruháján a vért s velőig ható hangon kesergett minduntalan: »O ana dsan, ana dsan!«

E szívszaggató panaszhangok közé pedig kívülről nevetés és a dévajkodás pajzán kifakadásai vegyültek. A rabló turkománok ugyanis feleségeikkel és gyermekeikkel sorra nézték a félszer előtt egy rakásra összehordott martalékot. A turkomán asszonyok vénebbjei egy-egy rablott házieszköznek estek neki; a fiatalabbjai az elétalált ruhadarabokat öltötték magukra. Ennek kacagtak a többiek olyan jóízűen.

Ehhez hasonló, többé-kevésbé kegyetlen jeleneteknek sűrűn voltam szemtanúja, mialatt Gömüstepében tartózkodtam.

Gömüstepe lakói sűrűn rendeztek kegyes célokra lakomát, ahol jelen kellett lenni az egész hadsi társaságunknak. Egyszer ki akartam magam menteni, de a meghívó durva oldallökésekkel hívogatott ki sátramból. A turkomán életmód szabályai szerint mennél keményebbek az oldaldöfések, annál szívesebb a meghívás. Ilyen ünnepies alkalommal a vendéglátó sátra elé néhány posztódarabot, vagy ha nagyba megy, szőnyeget terítenek s a meghívott vendégek

öten-hatan egy-egy csoportban körbe ülve foglalnak rajta helyet. Mindenik csoport kap egy nagy fatálat, mely a vendégek korához és számához képest van megtöltve, és ebből szedik marékkaal egész fenékig az edelt. Az étkek minőségéről jobb hallgatnom, csak melleleg említem meg, hogy a ló- és tevehús napirenden van.

Khandsán azalatt, hogy vendégei voltunk, tizenkét éves fiát egy tízéves leánykával jegyezte el. Ennek a megünneplésére lakomát szerzett, amelyben nekünk is részt kellett vennünk. Eredetileg csak a jövő őszre volt tervezve, de élt a jó alkalommal, míg mi nála voltunk, hogy áldásunkat kinyerhesse az új házaspárra. Nevezetes volt az a karakcsi, aki szintén rendezett a mi tiszteletünkre lakomát. Ez az ember egymaga, gyalogszerrel három perzsát nemcsak hogy elfogott, hanem nyolc mérföldnyi úton hajtotta őket egyedül a rabszolgaságba. Nekünk adta ki a zsákmányból az egyházat illető tizedet, amiből mindegyikünkre két krán jutott, s mikor megáldására fatihát énekeltünk, alig tudott hová lenni örömében.

Csak három heti ottidőzés után kezdtünk a készülődésekhez látni; Khandsán is megígérte, hogy segítségünkre lesz. Tevéket vásárolni, úgy véltük, nagyon költséges volna. Arra határoztuk hát el magunkat, hogy kettenként bérelünk egy-egy tevét, amely aztán magunkat, vizünket és lisztünket cipeli. Csakhogy ez bajosan lett volna kivihető, ha szerencsénkre Iliász Bég személyében nem akadunk igen alkalmas egy emberre. Ez nem volt ugyan olyan vallásos, mint a többi, s a mi hadsiságunknak sem volt valami különös tisztelője, de annál szigorúbb pontossággal tartotta meg a vendégszeretet törvényeit. Iliász tulajdonképen Khivából való turkomán s a Tomut törzs ivadéka volt. Évenként egyszer el szokott jönni a sivatagon keresztül e vidékre üzleti dolgokban, s míg Gömüstepében időzik, Khandsán védelme alatt áll, különben nem volna nagyobb bátorságban, mint bármely más idegen. Rendesen őszkor jó s tavaszkor megy ismét vissza, mikor már vagy 20-30 tevét részint a saját, részint másoknak az árúcikkeivel megrakott. Mivel az idén néhány tevével többet akart vinni, ha mindjárt üresen is, nagyon kapóra jött neki a mi elszállításunk. Khandsán nagyon a lelkére kötötte a mi sorsunkat. »Életeddel fogsz nekem értük jótállani, Iliász!« így szólt. Az meg a földre szegezte tekintetét, mint a nomádoknál szokás, ha nagyon komolyaknak látszanak, és csak annyit mondott: »Te ismered engem.« Az arra nézve úgy állapodtak meg, hogy Khiváig egy-egy teve használatáért két-két aranyat fizetünk. Vizünk s lisztünk elszállításáért pedig nem kért külön fizetést. Abból a kis pénzből, amit rongyos ruhám különféle részeiben bevarrva tartogattam, továbbá a megáldással és a gyógyítással szerzett összegből kitellett volna, hogy egymagam béreljek tevét. De hadsi Bilál lebeszélte róla, mivel a nyomorúságos, könnyörületre indító külső a legjobb óvószer a nomádok ellen, akiknek ragadozó vágyát a kényelem legcsekélyebb jele is felébresztené. Többeket nevezett meg társaim közül, akik bőven el vannak látva pénzzel, de biztosságuk okáért kénytelenek rongyokba öltözve gyalogolni. Én is tehát másod-magammal béreltem egy tevét, csak azt kötöttem ki, engedjék meg, hogy kedsevét használhassak (a teve két oldalára akasztott egy pár kosár), mivel nagyon nehezemre esnék sánta lábammal egy nyeregben összeszorítva ülni másodmagammal s ilyen helyzetben járni meg 40 állomást. Iliász eleinte vonakodott, mivel a kedseve a homoksivatagon kettős teher a tevének, de Khandsán rábeszélésére mégis engedett. Különös öröömre szolgált, hogy szomszédomul, vagy inkább ellensúlyomul, hadsi Bilált sikerült megnyernem, akinek társaságát napról-napra jobban megszoktam.

Mikor az alku be volt fejezve, bevett szokás szerint, előre kifizettük Iliásznak a bért. Hadsi Bilál fatihát mondott, s midőn Iliász is megsimogatta néhány szőrszálból álló szakállát és rámondta a megerősítő áment, egészen meg voltunk nyugtatva. Csak arra kértük, hogy mennél korábban induljunk. De erre nézve semmi ígéretet nem akart tenni, mivel az indulás ideje a khivai khán kervanbasijától függött, kinek elül kellett bivalaival menni a karaván élén.

Etrekbe, melyet legelőbb kellett útba ejtenünk, Khandsán vendégül ajánlott engem Kulkhánnak, a karakcsik pírjének (őszszakáll), ki épen ekkor ott járt nálunk Gömüstepében. Ez a vén gonosztevő komor, visszataszító tekintetű ember volt. Mikor megértette, hogy majd Etrekben vendége leszek, sokáig fürkészte arcom vonásait, néha-néha súgott valamit Khandsánnak s úgy látszott, kilétemre nézve nem értett egyet a többiekkel. Nemsokára meg is tudtam bizalmatlanságának az okát. Fiatal korában beutazta volt Oroszországot, hosszabb időt töltött Tifliszben s meglehetősen megismerkedett az európai élettel. Azt mondta, hogy sokféle nemzetet látott, csak szmanlikat nem, akiről egyébiránt azt hallotta, hogy, mint a turkománok törzsrokonai, egészen hasonlítanak is hozzájuk, s nagyon csodálkozik, hogy bennem ezt a hasonlatosságot sehogysem képes felfedezni. Hadsi Bilál figyelmeztette, hogy rosszul van értesülve, mivel ő maga is sokáig lakott Rumban és azt a hasonlatosságot soha sem vette észre. Ez Kulkhánt némileg megnyugtatta. Értésünkre adta, hogy harmadnapra visszamegy Etrekbe, legyünk tehát készen az útra, mert noha csak 12 mérföldnyire van, még sem mehetünk el oda nála nélkül, ő pedig csak addig vár, míg az ő fia Kolmán az alamanról (rabló-kaland) visszatér. Fel is szólított bennünket, hogy déltájban sétáljunk ki a Görgen alsó partjára, akkortájt érkezik meg a fia s majd örvendetes dolgot fogunk látni. Dolgom nem igen volt, engedtem tehát felszólításának s a tömeg közé elegyedtem, mely türelmetlenül várta az érkezőket. Nemsokára nyolc lovas turkomán érkezett gyorsan vágatva a túlsó partra, akik vagy tíz vezetéklovat hoztak magukkal. Mindenki mohó tekintettel és néma bámulattal méregette az ifjú lovasokat, akik lovaikkal egy pillanat alatt átúszták a Görgent, az innenső parton szálltak és leírhatatlan komolysággal nyújtottak kezét rokonaiknak és barátaiknak. Bármennyire úáltam mesterségüket, szemeimet mégis különös gyönyörködéssel legeltettem e fiatal embereken, akik rövid lovagöltözetükben, merész tekintetükkel, egész vállig aláhullámzó szőke hajfürteikkel a bámulat tárgyai voltak mindenkinek. Még a komor Kulhán is felvidult; megismertetett bennünket az ő fiával, akit hadsi Bilál megáldott, azután elváltunk tőlük, hogy útra készüljünk.

XIX. Gömüstepétől a sivatag széleig.

Másnap délben hagytuk oda Gömüstepét. Khandsán és egyéb odavaló ismerőseink majdnem egy órajárásnyira elkísértek bennünket. Akárhányszor kértem Khandsánt, hogy forduljon már vissza; de ő nem engedett. Meg akart felelni pontosan a turkomán vendégszeretet szabályainak, hogy okom ne legyen panaszra ellene. Valóban nehéz szívvel búcsúztam el tőle, mert igen nemes embert ismertem meg benne, aki önzetlenül, minden haszonlesés nélkül vendéglát meg ötödmagammal oly hosszú ideig. Igen sajnáltam, hogy nem tudtam jóságát meghálálni, de még inkább azt, hogy kénytelen voltam alakoskodással ámítani ezt az őszinte barátomat.

Mindegyre észak-keleti irányban haladtunk egy beláthatatlan síkságon. Iliász tevőiből és hat lóból álló kis karavánunk meglehetősen egybecsoportosulva ballagott, mert Kulhán megmondta, hogy erre olyan karakcsik vannak, akik nem állnak az ő hatósága alatt s ha elég erőseknek éreznék magukat, még őt is megtámadnák. Iliász Etrekig lovat adott nekem, melyet Kulhántól vett át, hogy amíg lehet, megkíméljen a tevén való nyargalástól. De valahányszor pocsolyához értünk, egy gyalogos társunkat kellett magamhoz a nyeregbe felvennem s ez oly erősen kapaszkodott a ruhámba, hogy majd lerántott a lóról. Egy ízben egy nádas mocsáron kellett keresztül mennünk, ahol tömérdek vaddisznó-falka tanyázott. Kulhán és Iliász elől lovagoltak, a kerülő ösvényeket keresvén, hogy a vadak elől kitérhessünk. Amint így másodmagammal óvatosan lovagoltam, egyszerre megriadt a lovam s még mielőtt csak el is gondoltam volna az okát, a földön hevertem társammal együtt. Útitársaim hangos kacagása közé valami sajátságos visító ordítás is vegyült s amint megfordultam, láttam, hogy két vadsüldőre estem. Ezeknek az anyjától ijedt meg a lovam s malacai visítására a vadkan egészen neki dühödött és agyarait csattogtatva, állt meg nem messze tőlünk és bizonyosan ránk rohant volna, ha Iliász öccse, Sirdán, elég jókor észre nem veszi a veszedelmet s felemelt lándzsával útját nem állja. Az alatt a malacok is kiszabadultak és a vadkan is visszafordult alomjához. Kulhán fia pedig megfogta eliramodott lovunkat s avval a megjegyzéssel adta nekem vissza, hogy ugyancsak szerencsés ember vagyok, hogy megmenekült életem, mert a kit vaddisznó öl meg, ha még oly kegyes életű volt is, az tisztátlanul kerül a másvilágra és ötszáz esztendeig tartó folytonos égéssel sem tisztul meg egészen.

Az első éjjelt egy sátor-csoportban töltöttük Kulhán atyafiánál. Már értesítve voltak érkezésünk felől s az én éhes hadsi társaim a jó vacsora előjelének vették a sátrak felett emelkedő füstöt. Engem és a többi hadsit Allah Nazr szűk sátrába szállásoltak. Ez a vén, egészen vagyontalan turkomán magán kívül volt örömeiben, hogy az ég vendégeket küldött neki. Egyetlen egy kecskéje volt a szegénynek, azt leölte, hogy bennünket megvendégelhessen. Másnap már egy kevés kenyeret is tudott szerezni, ami már hetek óta nem volt a házában; és mikor hatalmas étvággyal körülfogtuk a húsos tálat, házigazdánk öreg feleségével velünk szemben foglalt helyet és a szó szoros értelmében örömkönnyekeket hullatott. Allah Nazr a nekünk feláldozott kecskéből semmit sem akart megtartani; csülkeit és szarvait, melyeket porrá égetve a tevék feltört sebeire szoktak hinteni, Iliásznak adta, a bőrét pedig nekem szánta vizes tömlőnek. Előbb jól bedörzsölte sóval s a napon gondosan megszáraitotta.

Másnap folytattuk utunkat. Ekkor ültem legelőszőr a kosárba; ellensúlyul néhány lisztes-zsák szolgált, mert hadsi Bilál még akkor nap megvonta magától ezt az élvezetet. Alig mentünk mintegy két órai járó földet, a zöld mező elfogyott előlünk s legelőszőr értük azt a szomorú, erős szagú sós földet. A sivatagon voltunk. Mennél inkább közeledtünk a Kara Szengernek (fekete sánc) nevezett hegyfok felé, annál lazább lett a talaj lábaink alatt. A hegy közelében

valóságos mocsárba jutottunk. A tevék szétterpesztett lábakkal mentek a sikamlós földön; majd jobbra, majd balra csúsztak. Jobbnak találtam leszállani a kosárból s jó másfél órai keserves gázolás után feljutottam a Kara Szengerre, a honnét csakhamar elértük Kulkhán óváját (sátrát).

Mikor oda érkeztünk, Kulkhán tüstént bevezetett engem a maga sátrába s nagyon a lelkemre kötötte, hogy addig ki ne mozduljak onnét, míg ő ki nem hí. Rosszat kezdtem sejteni, midőn meghallottam, mint szidta asszonyait, hogy mindig elhányják a láncokat, és keményen rájuk parancsolt, hogy tüstént teremtsék elé. Mogorva tekintettel jött be több ízben a sátorba, szétnézett anélkül, hogy hozzám csak egy szót is szólott volna. Félelmem egyre növekedett; különösen megütköztem, hogy Bilál, aki oly ritkán szokott engem magamra hagyni, most már egy idő óta felém se nézett. A legrémítőbb gondolatokba merültem. A lánc-csörtetést egyre hallottam közeledni. Végre megláttam azt a szegény perzsa rabszolgát, akit velünk hurcoltak. Az ő számára keresték a láncot. Utána jött Kulkhán, mindjárt teát készített, s amint azt elfogyasztottuk, felszólított, hogy menjek át vele az új sátorba, amelyet külön az én számomra állíttatott. Meg akart engem ezzel lepni s ez volt titkolózó magaviseletének az oka.

Etrek lakosainak az életmódja oly vad és erkölcsaik oly durvák, hogy hozzájuk képest Gömüstepe népét mívelt közönségnek lehet mondani. Mindnyájan felháborodtunk bensőleg az itt tapasztalt kegyetlenségek miatt. Nagy volt tehát az öröm, midőn egy este egy követ azt a hírt hozta, hogy a kervánbasi harmadnapra délben az Etrek (nemcsak a területnek, hanem egy folyónak is ez a neve) túlsó partján akar velünk találkozni, ott egyesüljünk s onnét induljunk a sivatagon keresztül vezető nagy útra. Iliász rögtön parancsot adott a készülésre. Még aznap elkészítettük a szükséges kenyeret, még egyszer besóztuk a nagy tevehúsdarabokat, melyeket áldásért kaptunk volt a turkománoktól. Ki volt boldogabb nálamnál, midőn másnap reggel hadsi Bilállal egyszerre a kedsevére hágtam s a hullámszerű járású teve hátán útnak indulhattam! Nagyobb biztosság okáért Kulkhán elkísért bennünket egy napi járó földre, mert ámbár 15-20 fegyveres ember volt velünk, mégis attól lehetett tartani, hogy egy népes rabló-csapat ránk talál törni s ez esetben Kulkhán jelenléte nagy hasznunkra lehetne, mert az egész vidék haramiái mind engedelmeskednek neki.

Hogy az Etrek áradásaitól keletkezett mocsarakat kikerüljük, majd északnyugatnak, majd északkeletnek kellett tartanunk. E vidék szélén a Kem nevű turkomán törzsnek mintegy 150 sátorát találtuk. Mikor megtudtam, hogy ez az állomás már a sivatag szélén van, sietve egypár levelet írtam, amíg társaim délutáni pihenőt tartottak. Kísérőinkkel, akik itt visszafordultak, akartam elküldeni. A jegyzetekre szánt apró papírdarabokon kívül, amelyeket bokharai ruhám bélésében rejtve tartottam, még a kórán volt velem, melyet egy kis táskában hordtam, és két lap fehér papiros, amelyre most a két levelet írtam. Az egyik Hajdar efendinek szólt Teheránba, a másikat pedig Khandsánnak küldtem avval a kéréssel, hogy juttassa amazt a címezett kezéhez.

Másnap reggel az Etrek partjához értünk. A víz a tevéknek hasukon felül ért, és az óvatosan lépdegelő állatok ingadozó léptei miatt kedsevének majd jobbra, majd balra belemaradt az Etrek szennyes hullámaiba. Alig értünk a túlsó partra, már ott láttuk a kervánbasi epedve várt karavánját három bivallal az élén, a melyeknek szerencsés megérkeztét Khiva beteg fejedelme aligha várta nagyobb türelmetlenséggel, mint mi. Hamar megismerkedett a két szövetkező társaság egymással. Engem a kervánbasi nem valami különös gráciával fogadott; később megtudtam az okát. Alig vette át Amandurdi (így hívták a kervánbasit) a karaván vezetését, mindjárt kiadta a parancsot, hogy kiki lássa el magát vízzel, mert csak három nap múlva fogunk megint vizet találni. Mikor a szükséges előkészületeket megtettük, a tevéket felszereltük, a kervánbasi mindnyájunkat megszámolt; kitűnt, hogy karavánunk 80 tevéből és 40 utazóból állott. Ezek közt volt 26 védtelen hadsi, a többi meglehetősen felfegyverzett jomut-

turkomán, egy özbek s egy afgán. Mindnyájan felültünk és búcsút vettünk turkomán kísé-
rőinktől, akik velünk a sivatag széléig eljöttek. A búcsú fatiháját egyrészt hadsi Bilál, más-
részt Kulkhán kezdte rá. Az utolsó ámen után, melyet a szakállnak elmaradhatatlan végig-
simítása követett, elváltunk egymástól, s midőn amazok, az Etreken átkelvén, minket már
nem láthattak többé, néhány lövéssel küldtek felénk végső üdvözetet. Mi egyenesen északnak
vettük utunkat.

XX. A sivatagban.

Az úton, amelyen haladtunk, sem tevének, sem emberi lábnak a nyoma nem látszott. Mindig északnak tartottunk, nappal a napot, éjjel pedig az északi csillagot vevén útmutatóul. Mozdulatlansága miatt a turkománok ezt a csillagot Temir Kazik-nak (vas-szeg) nevezik. A tevéket hosszú sorban összekötve gyalog ember vezette, így ballagtunk minden akadály nélkül naplemente után is még jó ideig folyvást homokos földön. De nemsokára eltűnt a homok is és síma, szilárd agyagtalajt éreztünk lábunk alatt. A távolabb levő tevék lépései a csendes éjben úgy hangzottak, mintha ütemet vernének. Majdnem virradatig egyre mentünk, de mindössze alig haladtunk hat mérföldet, egyrészt mert a tevéket nem szabad eleinte nagyon megerőltetni, de meg azért is, mivel a bivalok, az utazó-társaság legfőbb tagjai, nehéz testükkel nem bírtak a tevékkel versenyt haladni. Virradattól egész reggeli 8 óráig pihenőt tartottunk s míg a tevék bogács-kórával s a sivatag egyéb növényeivel jóllaktak, volt időnk a reggelihez látni. Még akkor felséges volt a reggeli, mivel kovásztalan kenyerünket még egy-egy korty édes vízzel öblögethettük le. Közel egymáshoz táborozván, észrevettem, hogy a kervanbasi Iliászsza és a hadsik főbbjeivel gyakran felém tekingetve beszélgetett. Könnyű volt kitalálnom a beszélgetés tárgyát, de tettettem magam, mintha rájuk se hederítenék s egy ideig nagy buzgón lapozgattam a Kóránban, azután felkeltem, mintha az ő beszélgetésükben részt akartam volna venni. Amint közel jöttem hozzájuk, elém sietett a derék Iliász és hadsi Szálih. Félrehívtak és azt mondták, hogy a kervanbasi nem akar engem a khivai útra magával vinni, mivel én gyanús vagyok előtte. A khán haragjától fél, mert néhány évvel azelőtt a kervanbasi egy frengi követet vitt Khivába, aki lerajzolta az egész utat s ördögi mesterségével még csak egy kutat, egy dombot sem feledett ki. Emiatt a khán akkor nagy haragra lobbant; a hírhozók közül kettőt kivégeztetett, a kervanbasinak életét pedig csak előkelő emberek pártfogása mentette meg. »Sok rábeszéléssel - így folytatták embereim - sikerült őt rábírunk, hogy mégis magával viszen, de meg kell magad elébb vizsgáltatnod, hogy nincsenek-e veled rajzok vagy fatollak (plajbász), amiket a frengik magukkal szoktak hordani, másodszor pedig meg kell ígérned, hogy nem fogsz magadnak az utakról és hegyekről titkos jegyzeteket csinálni; ellenkező esetben itt, a sivatag közepén, el kell tőlünk maradnod.« A legnagyobb türelemmel hallgattam végig e szavakat, azután nagyon ingerültnek tettettem magam, hadsi Szálihhoz fordultam s oly hangosan, hogy a kervanbasi is meghallhatta, így szóltam: »Hadsi, te láttál engem Teheránban s tudod, ki vagyok. Mondd meg Amandurdinak, hogy hozzá, becsületes emberhez, nem illik a szavára hallgatni oly részeg binamáznak (oly ember, ki nem szokott imádkozni), mint ez az afgán. A vallással nem szabad tréfálni; és ha engem még egyszer hitetlen frenginek mond, úgy majd Khivában megmutatom neki, kivel van dolga.« Az utolsó szavakat oly hangosan kiáltottam, hogy az egész karavánnak meg kellett hallania. Társaim annyira haragra gerjedtek, hogy ha vissza nem tartom őket, mindnyájan neki esnek annak az ópiumfaló afgánnak, aki a kervanbasiban bizalmatlanságot keltett ellenem. Ez a jelenet legjobban Amandurdit döbbsentette meg; hallottam, amint a hozzá intézett kérdésekre egyre csak azt felelte: »Az Isten tudja!« Nagyon derék, jóindulatú ember volt különben, de mint telivér keleti, nagy hajlama volt a titokszerű iránt; ez erősítette meg benne azt a gyanút, hogy én álarcos idegen vagyok, noha vallásos kérdésekben többnyire énhozzám fordult, mivel már Gömüstepében hallotta volt az én tudós híreimet.

Ez egyszer sikerült ugyan elhárítanom a veszedelmet, de éreztem, hogy a bizalmatlanság mindegyre nő s hogy fáradságomba fog kerülni utamról csak a legcsekélyebb jegyzetet is csinálni. Még az egyes állomások nevét sem volt szabad tudakolnom; csak fogásokkal és csellel sikerült egyet-mást megtudnom, amit aztán nagy titokban mégis feljegyeztem.

Rövid pihenés után megint felkerekedtünk, de alig mentünk vagy két óra hosszat, mind lassúbb lett haladásunk. Nehány turkomán leszállott a tevéről. Nagy gondosan nézegették jobbról is, balról is azokat az apró halmokat, amelyek nagy számmal voltak körülöttünk. Útitársaink egyike ugyanis, Ejd Mehemmed, az ő testvére sírját akarta felkeresni, aki egy évvel azelőtt egy támadás alkalmával hősie védekezés közben itt elesett. Ejd Mehemmed hozott is magával egy koporsót, melyben a holt tetemet Khivába akarta elvinni. Délutáni két óra lehetett, mikor a sírt megtaláltuk és felásásához fogtunk. A szokásos imádságok és a Kórán egyes verseinek elmondása után, amiben nekem is buzgón részt kellettennem, a félig elenyészett testet rongyokba göngyölítették és koporsóba tették. A gyászünnepe befejezéseül Ejd Mehemmed e helyen kenyeret süített és elosztotta közöttünk. Azután megint tova indult a karaván egyre észak felé. A mulasztást pótolni kellett, a kervánbasi tehát kiadta a rendeletet, hogy egész éjjel menni fogunk. Az idő szép volt. Én kosaramban összekuporodva nagy élvezettel néztem a csillagos eget, mely sehol a világon nem oly gyönyörű, mint a sivatagon. Végre elnyomott az álom. Alig pihentem vagy egy óráig, midőn többen is nagy hanggal így kiáltottak felém: »Hadszi, nézd meg kiblenumádat (iránytű); úgy látszik, eltévedtünk.« Elővettem mindjárt a kovát és acélt és az izzó tapló világánál láttam, hogy észak helyett keleti irányban megyünk. A kervánbasi megijedt, tartván attól, hogy a veszedelmes mocsárok közelébe jutottunk, s elhatározta, hogy bevárjuk a hajnalt. Szerencsénkre csak vagy egy félórával azelőtt tértünk le a helyes irányról, mikor az ég borulni kezdett. A késedelem mellett is elértük a célul kitűzött állomást, ott aztán a fáradt állatokat szabadon bocsátottuk, hogy kórót és tövist legeljenek.

Május 15-én utunk hosszú árkoktól keresztül-kasul hasított vidéken vezetett keresztül. A szegény tevéknek sokat kellett szenvedniök. A tevék ugyanis kötéllel vannak egymáshoz kötve, úgy hogy a kötel egyik vége az egyik teve farkához, a másik vége pedig az utána következő teve átfúrt orrába van kötve. Ha már most valamelyik teve ebben a hosszú sorban vagy egy pillanatra megállapodik, az előtte menő olyanokat ránt szegénynek az orrán, hogy sokszor a kötel is elszakad belé. Hogy a szegény állatokat megkíméljük, valamennyien le-szállottunk róluk és a mély homokban négy óra hosszat kellett gyalogolnunk.

Három úton lehetett volna a sivatagon átkelnünk és mi még mindig nem tudtuk, melyikre szánja el magát a kervánbasi. Mivel a karaván egyre tarthat a megtámadástól, az útiterv titokban tartása fölötté szükséges dolog. De előre volt látható, hogy a középső utat fogjuk választani, mert vizünk már fogytán volt és vízmedence csak a középső úton volt található. Esti utunk az nap szerencsés volt; csak egy párszor szakadt el a tevekötél. Ilyenkor mindig néhány embert kellett visszaküldenünk az elmaradt állatok felkeresésére. A karaván ezalatt folytatta útját, s hogy a kiküldött emberek a sötétben el ne tévedjenek, a karaván közül ki szoktak egyet választani, aki velük folytonosan beszél a távolból. A szomorúan elhangzó szó az ő egyetlen vezérük a vak sötétben; jaj a szegényeknek, ha ellenkező szél miatt a szavakat meg nem hallják. Május 16-án északkeleti irányban a körentági hegyláncot pillantottuk meg s aznap délután el is értük. Még Etrekben beszéltek, hogy itt barátságos indulatú jomut-turkománokat fogunk találni s mégis mindenikünk feszült várakozással volt eltelve, vajjon reményünk teljesülni fog-e, nem kell-e ellenséges csapatok támadására készen lennünk? Egy merész turkománt küldtünk ki kémlelésre. Nemsokára csakugyan megpillantottunk egyes sátrakat. A félelem eloszlott és mindenki kíváncsi volt, mily törzshöz tartoznak az itt tanyázó nomádok? Csakugyan jomutok voltak. Egész napot töltöttünk náluk.

A Körentági hegység közelében nagy meglepetésemre görög romokat találtam, amelyeknek eredetéről azt beszélnek, hogy ezek a Kaaba romjai, mert Isten a turkománok iránti különös szeretetből a Kaabát először ide helyezte, de Gökleng, egy kék, sánta ördög, lerontotta. Erre Isten a Kaabát Mekkába vitte. Azért a turkománok a zöld ördögtől származó Göklenekkel folytonos harcban élnek.

A környéken lévő nomádok seregesen jöttek a karaván látogatására és útitársaimmal egy kis vásárt csaptak. Este, mikor már készen állottunk az indulásra, az egyik bivalytehén egészséges borjat ellett, aminek a kervánbasi mód nélkül megörült. De csak az úton jutott eszébe, hogy a gyenge borjú nem lesz képes ilyen hosszú utat megtenni, hogy tehát egy teve hátán kellene számára helyet teremteni. Csak nekem és hadsi Bilálnak lévén kedsevénk, természetesen mindjárt ránk esett a szeme és felszólított, engedje át egyikünk helyét az újdonszültnak. Hadsi Bilál mindjárt a legnagyobb készséggel engedett, állítólag irántam való barátságból, mivel én sánta lábbal nem ülhetek akárhol. De alig foglalta el új ellensúlyom a helyét, megértettem barátom szolgálatra készségének igazi okát: a borjú dögleletes büzt terjesztett. Éjjel még megjárta, ekkor csak álmomból zavart föl néhányszor; de nappal, kivált mikor melegebben sütött a nap, alig bírtam megállni. Szerencsémre kínom nem tartott sokáig, mert a borjú harmadnapra megdöglött.

Attól a ponttól, ahonnan május 18-án elindultunk, még két napot számítottak a nagy Balkánig és tizenkettőt Khiváig. Vezetőink azt remélték, hogy a lapályokon esővizet fogunk találni. Kulacsaink a Körentagi két rossz vízmedenczéjének agyagos vizével voltak megtöltve s a tevék hátán a sok rázástól ez is merő iszappá változott és undorító ízű és szagú volt. De azért csínján kellett vele bánnunk, mert csak a Nagy-Balkánon túl reméltünk vizet találni. Most már menésünk szabályosabb lett. Naponként rendszeren háromszor álltunk meg, mindig másfél, vagy két órára: napfelkelte előtt, midőn egész napra való kenyerünket szoktuk megsütni, délben, hogy ember és állat egy kicsit pihenjen, és naplemente előtt, hogy szerény vacsoránkat elköltsük, mely egy kis kenyérből és gondosan megszámlált néhány csepp vízből állott. A vidék talaja, amelyen haladtunk, szilárd agyag volt, melyen csak itt-ott termett egypár silány fűszál. Ezer meg ezer repedést hasított a földben az izzó napsugár. Mily fárasztó az utazás e szomorú rónán, amelyről számúzva van az életnek minden jele, s milyen jól esik, ha állomást érve, a teve hullámszerű járásától egy kicsit meg lehet pihenni!

Másnap déltájban északon a Kis-Balkán-hegység tűnt fel előttünk kéklő távolban. E hegylanc nagyságát, szépségét és ércekben való gazdagságát egekig magasztalták előttem a turkómánok. Mikor ránk esteledett, a különben éber kervánbasit elnyomta az álom. A karaván élére állított tevevezető nagy veszedelembe hozott bennünket. Kevés híja volt, hogy mindnyájan el nem pusztultunk. A Kis-Balkán alján ugyanis sok az olyan veszedelmes sós-mocsár, amely vastag fehér sólerakodásból alakult zsombikokkal van borítva s e zsombikokat a szilárd földtől csak bajosan lehet megkülömböztetni. E mocsarak közé vezetett bennünket a kervánbasi helyettese. Már annyira behatoltunk a semlyékes hinárba, hogy az állatok minden nógatásunk ellenére kénytelenek voltak megállni, annyira ingott alattuk a talaj. Gyorsan leugrottunk a tevékről s képzelhetni ijedségemet, midőn a földön állva úgy éreztem magam, mintha himbáló ladikban volnék. A félelem általános volt. A kervánbasi kiáltott, hogy kiki maradjon a helyén, mert csak napkeltekor lehet szabadulásra gondolni. Három teljes óráig kellett így egy helyben mozdulatlanul állanunk. Sokat szenvedtünk a kábító szóda-szagtól is. Végre kigyulladt az égen az epedve várt virradat fénye. Nagy fáradtsággal sikerült végre a karavánt megfordítani és a süppedékes hinárból kivezetni. Ha csak valamivel beljebb megyünk, a karaván egy része, vagy talán egészen is odaveszett volna.

Május 20-án értünk a Kis-Balkánhoz, mely délkeletről északnyugatra terjed. Ennek az aljában haladtunk akkor egész nap és a rákövetkező napon is. A kervánbasi kijelentette, hogy most érünk még csak a tulajdonképeni sivatagba. Nemsokára elértünk az Oxus régi medréhez. Ezen áthaladván, egy magas fensíkra jutottunk.

Már a Balkán hegylanc is eltűnt hátunk mögött a kékes felhők közé. Előttünk feltárult a sivatag borzasztó fenségében. Az ember itt kezdi a végtelenséget sejteni. Kimondhatatlan az a benyomás, amit e rémséges hangtalanság és a napnak is megváltozott színe tesz. Eddig azt

hittem mindig, hogy a sivatag búbája csupán az emberek képzeletében van meg. De, megvallom, tévedtem.

Jeti Szirnél táboroztunk május 22-én. Ez a hely nevezetét a hajdan itt mélyedett hét kúttól vette, amelyek most már nagyrészt kiapadtak. Egyben-kettőben van ugyan még most is egy kis víz, de ez is sós íze és undorító szaga miatt ihatatlan. A kervánbasi biztatott bennünket, hogy este felé esővízre akadunk. De én azért azt a kis agyaggal bőven kevert vízmaradékot, mely még a kulacsomban volt, nem cseréltem fel e kutak bűzös vizével. A tevéket megittatták, és társaim közül is többen versenyt ittak az állatokkal. Rövid pihenés után tova indultunk megint és nemsokára a többi homokbuckák közül kiemelkedő dombon két üres kedsevét láttunk. Útitársaim szerint e fa-kosaraknak a gazdái elvesztek ezen a helyen. A turkománok minden helyet, hol valaha emberek tartózkodtak, nagy tiszteletben tartanak. Sajátságos egy felfogás! Embereket rabszolgául eladni, vagy országokat elpusztítani nagy virtus előttük; másfelől meg a kegyelet tárgya előttük egy fa-kosár, mivel benne ember ült valaha.

Este felé a kervánbasival és még néhány turkománnal elmentünk gyalog a remélt esővizet keresni. Mindnyájan fel voltunk fegyverkezve és mindenikünk más-más irányba ment. Én a kervánbasit követtem, akivel utolsó összekoccanásunk óta nagy barátságban éltem. Egyszer az a homokban lábnyomokat vesz észre. Meggyújtjuk a kanócunkat, hogy fényénél jobban követhessük a nyomokat, és nemsokára egy barlang szájához értünk. Rövid tétovázás után be is mentünk a barlangba. Leírhatatlan borzalommal egy teljesen elvadult embert pillantottam itt meg zergebőrökbe burkolva, hosszú hajjal, szakállal és körmökkel. Látásunkra ő is megdöbbsent, ládsát ragadott és nekünk rohant. Én rémülten kezdtem hátrálni, de társam nyugodtan ott maradt, leeresztette fegyverét és halk hangon így szólt: »Amen bol!« (béke veled) és evvel elhagyta a borzasztó helyet. Mikor tovább mentünk, annyit mondott még a kervánbasi, hogy »kauli dir« (vérrel fertőzött ember ez), én meg természetesen nem mertem tőle többet kérdezni. Csak később tudtam meg, hogy ez a szerencsétlen vérbosszú elől menekül s már évek óta télen-nyáron itt bolyong a sivatagban.

Társaink, épúgy mint mi, üresen tértek vissza; víznek sehol semmi nyoma. Az a gondolat, hogy a nálam lévő kis iszapnak ma fogom utolsó cseppjeit meginni, nagy félelemmel töltött el. Akkor este néhány falat forró vízbe mártott kenyeret ettem, mivel azt hallottam, hogy a víz, ha felforr, elveszti keserű ízét. Erősen feltettem magamban, hogy mindent nyugodtan eltűrök, mert hiszen sok társamhoz képest én még annyiban voltam jobb állapotban, hogy legalább egészséges voltam, azok pedig azt a sós vizet sínlették meg, amelyet Jeti-Szirnél ittak volt. Néhány turkomán abban a gyanuban állott, hogy még van iható vizük, csak titokban tartják. Ámde másnak a vizére számítani valóságos képtelenség, s ha a pusztában valaki kölcsön vagy ajándékba vizet kérne, azt örültnék tartanak. Nem volt kedvem csak egy falat kenyeret is enni. Erőtlenül feküdtem le a földre és szomorkodtam nyomorúságos sorsomon, midőn egyszerre csak azt látom, hogy mindnyájan a kervánbasi köré sereglenek, s nekem is intenek, hogy menjek én is a kulacsommal. Ez a szó: »víz« új erőt öntött belém. Felszöktem fekvő helyemről és oda érvén, láttam, hogy a kervánbasi a karaván minden tagjának mintegy két pohár tiszta édes vizet ad. A derék turkomán aztán elmondta, hogy már évek óta szokása jókora mennyiségű vizet elrejtve tartani s olyankor osztani el, mikor mindenkivel nagy jót tesz vele. Ez nagy szevab (jámbor tett), mert a turkomán közmondás azt tartja: »A sivatagban a szomjazónak adott egy csepp víz lemossa száz évnek a bűneit.«

E jótett nagyságát megbecsülni ép oly lehetetlen, mint leírni azt az élvezetet, melyet egy ital édes víz mindenikünknek okozott. Teljesen jóllakottnak éreztem magam s azt hittem, most már megint megállom a szomjúságot akár három napig. A szomjúságtól most már csak el voltam, de most meg a kenyérrel gyúlt meg a bajom. Bágyadságtól és étvágy-hiánytól ellusultva, azt gondoltam, hogy fa helyett, melyért messze kellett volna elmennem, majd a tevé-

ganéjt - a sivatagnak e rendes tüzelőszerét - fogom sütésre használni; ebből is csak keveset gyűjtöttem össze. Beledugtam a tésztát a forró hamuba, de biz' abban oly kevés volt a meleg, hogy egy hétig sem sült volna meg. Gyorsan elindultam tehát fát keresni, s mire visszajöttem, már sötét este volt. Alig raktam egy kis tüzet, a kervánbasi rám kiáltott, hogy el akarom-e a karavánt a füsttel az ellenségnek árulni? Nyomban eloltottam a tüzet és félig nyersen kellett magammal vinni a kovásztalan kenyeret.

Május 23-án kiállhatatlanul égettek a napsugarak. Egész egy lábnyi mélységre oly meleg lett a száraz homok, hogy még a legedzettebb középázsiai ember is, kinek a lábán sohasem volt cipő, kénytelen volt bocskorféle bőrdarabot kötni a talpára. Nem csoda tehát, hogy a tegnapi ital enyhítő hatása gyorsan elmúlt s engem megint kegyetlenül kezdett kínozni a szomjúság. Délben jelentette a kervánbasi, hogy nem messze vagyunk Kahrimán Átától, egy híres búcsújáró helytől. Le kellett tehát szállnunk és egy negyed órai gyalog utat tennünk a szent sírházhoz, ahogy jámbor hadsíkhoz illett. Képzeltetni kínjaimat, amint forróságtól és szomjútól elbágyadva kénytelen voltam a zarándok-csathoz csatlakozni. A sír egy magaslaton volt. Ezt körülfogtuk és kiszáradt torokkal ordítottunk telkineket és idézeteket a Kóránból. O, kegyetlen szent, gondoltam magamban, nem tudtad magad máshol eltemettetni, hogy e látogatás bajaitól engem megkímélj? Fuldokolva s alig lihegve rogytam le a harminc lábnyi hosszú sírra, amely kosszarvakkal volt tele rakva. (A kosszarv Közép-Ázsiában a felsőbbség jele.) A kervánbasi elmondta, hogy aki e sírban nyugszik, óriás volt, épen oly hosszú, mint maga a sír, és réges-régen az itt levő kutakat sokáig védelmezte a gonosz szellemek ellen, akik kövekkel akarták behányolni. A szent sírja körül lévő számtalan apró sírhalom alatt szegény utazók aludták örök álmukat, kik a sivatag különféle pontjain vagy rablók kezétől, vagy az elemek hatalmától vesztek el. A kutakról hallván, melyek a szentnek védelme alatt állottak, már megörültem, mert azt hittem, hogy iható vizet fogunk találni. Siettem is, hogy elsőnek érkezzem a kitűzött helyre. Meg is pillantottam nemsokára a barna, pocsolyához hasonló forrást és marékkal merítettem belőle. Olyan hideg volt, mint a jég, de midőn ajkamhoz ért, nem voltam képes egy cseppet is lenyelni belőle, oly keserű, sós és rossz szagú volt. Határtalan volt szomorúságom. Most aggódtam legelőször komolyan sorsom miatt.

Szerencsénkre nagy zivatar volt az éjtszaka, az eső nagy cseppekben hullott alá. Reggel felé elértük a homok szélét. Három napig tartott, míg keresztül gázoltunk rajta. Meg voltunk győződve, hogy a mai utunkon az agyagos földön találunk majd esővizet bőven. A kervánbasi, a sok zerge- és vadszamár-nyom után ítélve, már előre teljesültnek tekintette reményünket, de nem szólt egy szót sem, hanem előre sietett. Csakugyan hiúz-szemével fel is fedezett a távolban egy tócsa esővizet. Szű! szű! (víz, víz) kiáltotta mindenki, midőn a kervánbasi jelentette felfedezését. Dél felé értünk oda. A pocsolyán kívül, amelyet már távolról lehetett látni, még több, a legédesebb esővízzel telt gödröt találtunk. Én voltam az első, ki kulaccsal és más edénnyel oda rohantam, nem inni, hanem vizet gyűjteni, mielőtt a sok merítéstől zavaros s iszapos lett volna. Egy negyed óra múlva mindenki a legnagyobb kéjjel ült reggelije mellett.

Ez állomásunktól kezdve egész Khiváig szakadatlanul megtölthettük kulacsainkat édes vízzel. További utunk valóságos kéjutazás volt az eddigihez képest. Este olyan helyre jutottunk, ahol valóságos tavasz uralkodott. Számtalan apró tó közt telepedtünk le, melyek szép rétkoszorúval voltak övezve. A tegnapi állapotomra gondolva, varázsképpnek tűnt fel előttem ez a táj. Hogy örömről legyen, a kervánbasi kijelentette, hogy a támadások veszélyén is szerencsésen keresztülestünk és még csak ma este nem szabad tüzet raknunk. Turkomán útitársaink e váratlan vízbőséget csakis annak tulajdonították, hogy mi hadsík voltunk a karavánban. Újra megtöltöttük kulacsainkat és vidáman folytattuk utunkat.

XXI. Khiva felé.

Este felé értünk ahhoz a mély árokhoz, amelyen túl Kaflankir (tigrisföld) nevű síkság terjed el. E síkföldnek mintegy 300 lábnyi magas szélére való felmászás nagyon fáradságos volt embernek, állatnak egyaránt. A turkománok azt állítják, hogy Kaflankir hajdan sziget volt, amelyet az Oxus két ága ölelt körül. Annyi áll, hogy ez az egész terület a sivatag többi részétől, úgy alkata, mint a rajta tenyésző állatok sokasága által nagyon elüt. Eddig is találkoztunk ugyan már egyes zergékkel és vadszamarakkal, de itt százával láttam őket nagy falakban legelészve. Egyszer nagy porfelleget láttunk észak felől, mely mind jobban közeledett felénk. A kervánbasi és a turkománok tüstént fegyvert ragadtak és türelmetlenségünk oly mértékben növekedett, a mily mértékben közeledett felénk a porfelleg. Végre sikerült észrevennünk, hogy olyan valami okozza a nagy port, mint egy lovas-dandár, mely szép sorban sebes vágtatva rohan. A turkománok leeresztették fegyvereiket. Már vagy 50 lépésnyire volt tőlünk a sűrű porba burkolt, vadul iramodó sereg. Olyan zajt hallottunk, mint mikor legalább is ezer jól begyakorolt lovas vezérszóra hirtelen megáll. Tömérdék vadszamarat láttunk magunk előtt, amelyek szorosan zárt sorban álltak meg. Ezek az erős, eleven állatok néhány pillanatig bámulva néztek bennünket, azután felkerekedtek és mint a szélvész vágtattak nyugat felé.

A kaflankíri fensíkon május 28-án a Sor Göl (sós tó) nevű tóhoz értünk. Hat órai pihenést tartottunk, hogy mindenki a vallás parancsolta, de már régóta nélkülözött mosdást végezhesse. Ez alkalommal útitársaim fölbontották iszákjukat; kinek-kinek volt egy váltani való ingje, csak nekem nem volt. Hadsi Bilál akart adni egyet kölcsön, de én megköszöntem s nem fogadtam el, mert tudtam, hogy mennél szegényebbnek tetszem, annál nagyobb bátorságban vagyok. Ujjnyi vastagságú porkéreg borította arcomat. A sivatagban akárhányszor lett volna módomban megmosdani, de készakarva nem tettem, hogy a pizokpáncél hadd védjen a nap égető hevétől. Egyébiránt nemcsak engem, hanem mindnyájunkat kivett formánkából a tejemmün, vagyis a homokban való mosdás, amit a próféta a sivatag utazóinak a vízben való mosdás pótlásául rendelt. A mosakodás és öltözködés után láttam csak, hogy barátaim hozzám képest valóságos kackiás gavallérok lettek. Többen is ajánlottak egy-egy ruhadarabot kölcsönképen, de én szépen megköszöntem s kijelentem, hogy bevárom, míg majd felruházik a khivai khán.

A Kaflankir fensíkon, mely az északkeletre terjedő Üstjertnek teszi egy részét, láttam legelőször fata morgánát, a sivatag délibábját. A legszebb természeti tűnemény ez, amit csak képzelni lehet. A forró és mégis végzetetlen tiszta légkörben ide-oda lebegő városok tornyokkal, várpalotákkal; karavánok, amelyeknek se vége, se hossza; egyes óriási alakok, akik egyik helyen eltűnnek, a másikon pedig megint elébukkannak - ezek és hasonló képek valóban igéző hatalmat gyakorolnak a szemlélőre. Társaim, kivált a nomádok, némán, merev szemekkel nézték a csodálatos ködalakokat. Szerintük valamely elsülyedt város és elveszett emberek árnyékai azok, amelyek most a nap bizonyos részén a levegőben lebegve megjelennek. Kervánbasink pedig azt állította, hogy bizonyos helyeken mindig ugyanazokat az alakokat látta, s ha mi elpusztulnánk, a mi szellemeink is ott lebegnének fent a levegőben sok évszázad mulva.

Már négy napig szüntelenül haladtunk a Kaflankir fensíkon, midőn egy reggel nagy örömemre jobbra és balra számos sátort láttam. A lakosok csak úgy tódultak felénk és barátságosan üdvözöltek e szavakkal: »Aman geldingiz!« (szerencsésen megjöttek.) Mivel az itt táborozók között Iliásznak sok jó barátja volt, elment lágy kenyeret és egyéb kurban (az Iszlám

egyik legnevezetesebb ünnepe, melyet épen akkor ültek) adományt szerezni. Vissza is jött nemsokára gazdagon megrakva hússal, kenyérrel és kimisszel (kancatejből készített csípős, savanyú ital), amelyet aztán köztünk elosztott. Nemsokára a távolabb helyekről is eljöttek a nomádok, hogy velünk kezet szorítsanak, amit ők az Isten előtt különösen tetsző dolognak tartanak. Ezért aztán ki is járt a mi számunkra mindenféle ennivaló, sok teve-, ló- és juhhús.

Május 30-án este felé épen a teánkat főztük, amint a szabadon legelésző tevék egyszerre szilaj futásnak eredtek. Még alig volt időnk az állatok ijedségének az okát kifürkészni, midőn hirtelen öt lovas tűnt elő, akik sebes vágtatva táborunk felé tartottak. Mi is tüstént fegyvert ragadtunk s egy pillanat alatt készen állottunk a védelemre. A lovasok azonban meglepődtek, hogy tévedtek. A lovasok nem ellenséges szándékkal jöttek, hanem barátságos kísérőül ajánlkoztak és szegődtek is hozzánk.

Másnap reggel Akjap-hoz tartozó egy özbeg faluba érkeztünk. Itt már egészen vége szakadt a Gömüstepe és Khiva közti sivatagnak. E helységben láttam először özbegeket, akik igen jó és barátságos emberek. Szokás szerint mi sorba látogattuk a házakat s fatihánk bő aratást hozott. Még aznap elérhettünk volna Iliász lakóhelyére; de a mi barátunk egy kicsit hiú volt s nem akarta, hogy mi váratlan vendégek módjára érkezzünk hozzá. Azért lakásától két órányira háltunk meg egy jómódú nagybátyjánál, aki bennünket gazdagon megvendégt. Azalatt megüzente feleségének érkezésünket és másnap, június 1-én reggel tartottuk bevonulásunkat Akjap faluba. Iliásznak tömérdek atyafisága és barátja jött elénk, hogy bennünket üdvözljenek. Engem Iliász külön sátorral kínált meg, de én inkább mentem a kertjébe, mert fák árnyéka után már rég sóvárgott lelkem. Miután egy kicsit megpihentünk, folytattuk utunkat a főváros felé, melyet másnap szerencsésen el is értünk.

XXII. Khivában.

Khiva városa barátságos benyomást tesz az utasra távolról, amint kertek közepette elterül kimagasló kupolaival és tornyaival. Mikor a főkapun bevonultam, a félelem egy neme szorongatta keblemet, mert attól tartottam, hogy a khivai khán, akinek kegyetlenségét maguk a tatárok is kárhoztatták, ha gyanakodni találna reám, sokkal szigorúbb lesz irányomban, mint voltak a turkománok. Hallottam, hogy a khán minden gyanús idegent rabszolgájává tesz, hogy csak nemrég tette ezt egy állítólag hercegi származású hindosztáni emberrel. De a veszedelmet már annyira megszoktam, hogy most sem vesztettem el a hideg vért, hanem azon eszökökről gondolkoztam, amiknek segítségével a babonás hitű zsarnokot el lehet majd ámítanom. Útközben pontos tudomást szereztem valamennyi előkelő khivairól, akik valaha Konstantinápolyban jártak. Legtöbbet egy bizonyos Sükrullah bajt emlegették, ki tíz évet töltött mint követ a szultán udvaránál. Úgy homályosan én is emlékeztem, hogy ezt az embert láttam volt a külügyminiszter házában. Ez a Sükrullah baj - úgy gondoltam - jól ismeri Sztambult, az ottani nyelvet és az előkelők szokásait; vagy akarja, vagy nem, de rá fogom tukmálni előbbi ismeretségemet, s minthogy egy sztambuli ember szerepében képesnek tartottam magam még magát egy sztambuli embert is elámítani, a khivai khán volt követének bizonyosan nem jut majd eszébe, hogy gyanút vessen belém és kénytelen lesz céljaim elérésében segítséget nyújtani.

A város kapujánál már sokan vártak reánk, akik kenyeret és aszalt gyümölcsöt nyújtottak fel hozzánk. Már évek óta nem érkezett ilyen nagyszámú hadsi csapat Khivába. Minden utcából siettek bámulatunkra, mindenhol e szavakkal üdvözöltek bennünket: »Aman eszen geldingiz! (szerencsésen jöttetek.) Ha sahbahazim! Ha arszlamim! (Én sólymom! Én orosz-lánom!)« A bazárba érkezvén, hadsi Bilál rákezdedt egy telkinre, én mindnyájánál erősebben hallattam hangomat s valóban meg voltam indulva, midőn az emberek kezemet, lábamat, sőt ruhám lelógó foszlányait csókolgatták, mintha valami első rendű szent volnék, mintha ép most szálltam volna alá az égből. A bevett szokás szerint a vámháznak használt karaván-szerájba szállottunk s én nemsokára elindultam Sükrullah baj felkeresésére. Ez, amint megtudtam, az idő szerint minden foglalkozás nélkül volt és Mehemed Emin khán medresszéjében, Khiva legszebb épületében, lakott egy cellában. Bejelentettem magam nála, mint Sztambulból érkezett efendi, avval a hozzátevással, hogy ott alkalmam volt vele megismerkedni, és hogy most Khiván keresztül utazom, tiszteletemet szeretném nála tenni. Az öreg úr annyira csodálkozott ezen a páratlan eseten, hogy maga jött elélem s nagyon bámult, midőn egy rongyos koldust látott maga előtt. Mindamellet bevezetett magához, s alig szóltam vele egy pár szót sztambuli kiejtéssel, egyre növekedő érdeklődéssel kérdezősködött a török fővárosban lévő barátjairól, a politikai viszonyokról, az új szultánról stb. Mikor a beszélgetés során jobban megismerkedtünk, Sükrullah baj így szólt: »De az Isten szerelmeért, mi bírt téged rá, efendi, hogy Sztambulból, abból a földi paradicsomból, ezekbe a borzasztó országokba jöjj?« Én aztán elmondtam neki, hogy egy dervis-rendhez tartozom, s hogy pírem (a dervisrend feje) küldött erre az útra; a pír parancsát pedig minden mudir (aki még csak nem rég lépett a rendbe) még élete kockáztatásával is tartozik teljesíteni. E felvilágosításnak új ismerősöm nagyon megörült, még csak a dervis-rend nevét kérdezte, amelyhez tartozom, s midőn a Nakisdendit említettem, mindjárt tudta, hogy zarándoklásom célja Bokhara. Tüstént lakást akart számomra berendezni a nevezett medresszéjében, de én nem fogadtam el, útitársaimra hivatkozván, és távoztam avval az ígérettel, hogy nemsokára megint eljövök.

Másnap megjelent nálam egy udvari tiszt egy kis ajándékkal s a khántól azt a parancsot hozta, hogy estére menjek el az arkba (palota) s adjam a khánra a fatihámat, mivel a hazret (ő felsége) hő kívánsága, hogy a szent földről jövő dervis áldásában részesüljön. Megigértem, hogy engedelmeskedem. Délután elmentem Sükrullah bajhoz, aki jelen akart lenni az audiencián, s ez elvezetett a khán palotájába. Útközben utasításokat adott azokra a szertartásokra nézve, amelyeket az uralkodónál való megjelenésemnél meg kell tartanom. Azt is elbeszélte, hogy a mehterrel (miniszter) feszült viszonyban van, mivel ez őt versenytársának tekinti, s meglehet, hogy az ő - a Sükrullah baj - ajánlata inkább káromra lesz, semmint hasznomra. De én az ottani szokást követve, mégis a mehternek mutattam be magam előbb. Előszobája, mivel éppen kihallgatás napja volt, telisded tele volt emberekkel, akik nagy tisztelettel félreálltak utunkból. Néhány asszony ujjal mutatott reám, ezt mondva: »Ez az a konstantinápolyi dervis, aki áldást fog mondani khánunkra. Az Isten hallgassa meg a szavait!«

A mehtert egy tornác alatt találtam környezve embereitől, akik minden szavára helyeslőleg mosolyogva bólintottak. Sötét arcszínén és melléig leérő nagy szakállán meglátszott, hogy perzsa származású. Amint feléje közeledtem, valamit szólott környezetéhez. Én bátran eléje léptem, komolyon üdvözöltem és a dervist megillető főhelyet foglaltam el. Elmondtam a szokásos imát, mire mindnyájan szakállukat símogatva hangos áment mondtak. A mehter erre elmondta, hogy a hazret - e szónál mindenki felállott ülő helyéből - engem látni akar s nagyon kíváncsi, ha nem hoztam-e a szultántól vagy teheráni követétől, egypár sort. De én azt feleltem, hogy az én utazásomnak nincsenek világi céljai, hogy senkitől nem kívánok semmit, csupán személyem biztosságaért hoztam magammal egy fermánt, mely el van látva a tugr-val (a szultán pecsétjével). Ezzel átadtam az útlevelet a mehternek, aki nagy tisztelettel megcsókolta és homlokához dörzsölte a pecsétet, azután felkelt, hogy leveletem átadja a khánnak. Nemsokára visszajött s jelentette, hogy a khán kész engem fogadni.

Előbb Sükrullah baj lépett be, nekem még néhány pillanatig várnom kellett, míg a szükséges előkészületeket megtették. Noha úgy mutattak be, mint dervist, Sükrullah baj mégis értésére adta a khánnak, hogy én Konstantinápolyban minden előkelő pasát ismerek. Nemsokára karon fogott két tiszt, a függönyt félrehúzták, s ott láttam magam előtt Szejd Mehemmed Khán Padisahi Kharezm-et, a khivai khánt, egy terrasz-féle emelvényen, egyik karjával gömbölyű bársony-párnára támaszkodva, a másikban rövid arany kormány-pálcát tartva. Az élem szabott udvari szertartáshoz híven, felemeltem kezemet, ugyanazt tették a jelenvoltak is, még a khán maga is, s én elmondtam egy rövid szúrát a Kóránból, két Alahumu szellát és egy szokásos imádságot. Mikor a khán megfogta a szakállát, hogy az imádság végén rámondja az áment, mindenki ezt kiáltotta: »Kabul bolgaj!« (Hallgattassék meg a te imádságod!) Erre az uralkodóhoz közeledtem, ez nekem kezet nyújtott s megtevén a muszaféhát, vagyis a Kórán rendelte amaz üdvözlést, mely szerint a köszönők egymásnak kitárt kezüket nyújtják, én néhány lépéssel hátra vonultam. Evvel véget ért a szertartás. Most a khán kérdezősködni kezdett utazásom célja iránt, s hogy milyen benyomást tettek rám a turkománok, a nagy sivatag és Khiva? Én aztán elmondtam, hogy sokat kellett szenvednem, de a felség áldott szépségének a látása busásan jutalmaz minden szenvedésemért. »Köszönöm Alláhnak - folytatám - hogy részesülnöm engedett ebben a rendkívüli szerencsében s azt hiszem, hogy a kiszmet (fatum) e kegyét jó előjelnek tekinthetem utam folytatására nézve.« Azt is kérdezte tőlem a khán, hogy mennyi ideig szándékozom Khivában maradni és el vagyok-e látva a szükséges útravalóval? Én azt feleltem, hogy előbb meg akarom látogatni a khánság áldott földjében nyugvó valamennyi szentnek a sírját s aztán fogom az utamat folytatni. Arra pedig, hogy van-e elég útiköltségem, azt feleltem, hogy mi dervisek efféle földi kicsiségekkel nem gondolunk. Az a nefesz (szent lehelet), amit pírem (a dervis-rend feje) útravalónak adott, képes engem négy-öt napig minden élelem nélkül életben megtartani. Nekem tehát más kívánságom nincsen, mint hogy az Isten éltesse ő felségét 120 esztendeig.

Úgy látszott, szavaim megtetszettek, mert ő királyi felsége meghagyta, hogy 20 aranyat és egy izmos szamarat adjanak nekem. Az aranyat nem fogadtam el, azt mondván okul, hogy bűn nekünk, derviseknek pénz birtokában lennünk. A szamarat pedig elfogadtam, a köszönetet azzal a kéréssel toldván meg, hogy, ha lehetséges, fehérét adjanak, mert a szent törvény ilyet rendel a zarándok-útra. Már távozni akartam, midőn a khán megkért, hogy legalább arra a rövid időre, amelyet a fővárosában töltök, legyek az ő vendége s mindennapi ételmezeiemre fogadjak el pénztárosától naponként két tenget (körülbelül 120 fillér). De én az ajánlatot szépen megköszöntem, végső áldást mondtam és elmentem. Haza menet a khán palotájának udvarán és a bazárokból hullámzó nép mindenütt nagy tisztelettel szélam-aléjkum-mal üdvözölt. Csak akkor vettem szabadon lélekzetet, midőn kis cellám négy fala közt egyedül voltam.

A khánnak minden arcvonása a kiélt, tompaelméjű, embertelen zsarnokot árulja el; szemei mélyen be vannak esve, ajkai duzzadtak, halványak; hangja rezgő. Nagy meglepetésemre szolgált, hogy a fejedelem kivételesen jó volt irántam, s most már, a míg időm engedte, háborítatlan járhattam-kelhettem a khánságban.

Magában a fővárosban nem igen volt mit néznem; ami kevés megtekintésre méltó dolog volt, arra elég lett volna egy-két nap. De annál több időt raboltak a khán, a hivatalnokok s az előkelő kereskedők meghívásai. Midőn t. i. elterjedt a híre, hogy a királyi kegy részese vagyok, mindenki vendégének óhajtott hadsi társaimmal együtt. Valóságos kín volt rám nézve napjában hat, sőt nyolc meghívást is elfogadni. Még most is borsódzik a hátam, ha rágondolok, hányszor kellett hajnalban 3-4 óra között juhzsírban úszó rizskásával telt tálhoz leülnöm.

Az a tösebaz (kolostor), ahol szállva voltam, egy mecsetet s egy nagy vízmedencét is foglalt magában. Nyilvános helynek tekintették és szüntelenül csak úgy hemzsegett a sok látogatótól. Módomban volt tehát az özbegek ruházatát, életük módját és minden szokásaikat észrevétel nélkül megfigyelni és többjével személyesen is megismerkedni. A férfiak fejükön kúpalakú prémes süveget, lábukon idomtalan nagy bagariacsizmát hordanak; nyáron ezen kívül hosszú ing teszi egész öltözetüket. Az asszonyok kegyetlen nagy turbánt viselnek, amely 15-20 orosz zsebkendőből van összetekergerve. A legtikasztóbb hőségben sokrétű ruházatokba burkolózva, lábukon szertelen nagy csizmával kénytelenek a nagy vizes-korsókat cipelni. Ajtóm előtt akárhányszor megálltak az asszonyok s egy kis khaki-sifát (egészség-port) kértek, melyet a zarándokok Medinából, a próféta házából hoznak és melyet mindenféle nyavalya ellen használnak orvossággul, vagy nefeszért (szent lehelet) rimázkodtak s elpanaszolták aprójára bajukat. A kérést természetesen teljesítenem kellett, megtapogattam a fájós helyet és erősen ráfújtam háromszor. Erre a beteg rendesen nagyot sóhajtott és sokan azt mondták, hogy nyomban javulást éreznek. Mind én, mind pedig hadsi társaim fényes sikerét láttuk a szent lehelet-osztás üzletének. Én magam ezért a mennyei árúcikkekért 15 aranyat szereztem.

Alkalmam volt meggyőződni, hogy a mehter, vagyis a khán minisztere ártalmamra törekedett, csak azért, mert gyűlölte Sükrullah bajt, az én pártfogómat. Török voltomat nem vonhatta ugyan kétségbe, de a khánnal azt iparkodott elhíttetni, hogy én csak színleg vagyok dervis s valószínűleg a szultánnak valami titkos megbízásában utazom Bokharába. Erről az ármánkodásról engem értesítettek, azért nem is csodálkoztam, midőn az audiencia után pár nappal másodszor is magához hivatott a khán. Épen nagy társaságban volt s engem azzal a kérdéssel fogadott, igaz-e az, hogy én a világi tudományokban is jártas vagyok, s hogy virágos stílusban tudok írni? Írjak neki egypár sort sztambuli modorban, nagyon szeretné azt látni. Jól tudtam, hogy ez a mehter fondorkodása folytán történik, aki ügyes szépíró hírében állott és hadsi társaimat kikérdezgette felőlem. Elővettem tehát az íróeszközt s a következőt írtam: »Felséges, hatalmas, rettenetes király és úr! Én, a te királyi kegyeidbe mártott legszegényebb, legalacsonyabb szolga, szem előtt tartván azt a közmondást, hogy minden szépíró bolond, e

mai napig nem igen foglalkoztam szépírási tanulmányokkal. Másfelől pedig meggondoltam azt a közmondást is, hogy: minden hiba erény, mihelyt a király tetszését megnyeri, azért bátorkodtam ím, e sorokat írni.«

Ezek a nagyszavú címezések fölötté megdöbbentettek a khánnak. A mehter pedig sokkal ostobább volt, semhogy a célzást megértette volna. Leültettek, s miután kenyérrel és teával megvendégeltek, a khán felszólított, hogy menjek hozzá beszélgetni. Társalgásunk tárgya ezúttal kizárólag a politika volt, de én dervis voltomhoz híven, nem mutattam valami különös érdeklődést ez iránt és minden szót ki kellett belőlem csikarni. A mehter pedig mohón leste minden kifejezésemet, hátha mondanék valamit, amivel gyanúsításait bebizonyíthatná ura előtt. De minden törekvése sikertelen volt. Ismét kegyelme biztosításával bocsátott el a khán és felszólított, hogy vegyem fel napi díjamat kincstartójától. Rendelt is mellém egy jaszault, aki hozzá elvezessen. Oda érvén, a kincstartót, aki rögtön kifizette a számomra utalványozott összeget, különös foglalkozásban találtam. Épen a khilatot (tisztelet-ruhát) rendezte, azokat a ruhákat t. i., melyeket a hősök jutalmazására a táborba küldenek. Négyféle selyemöltözet volt, mind rikító színű, arany hímzetű virágokkal. A kincstartó négy csoportra osztotta s elnevezte négyfejűeknek, tizenkétfejűeknek, húszfejűeknek és negyvenfejűeknek. Nekem ez az elnevezés nagyon feltűnt, annyival is inkább, mert a ruhákon a fejnek még nyoma sem volt. Kérdésemre a kincstartó felelet helyett meghítt másnapra a nagy térre. A kitűzött időben ott is voltam. Mintegy száz porlepett lovas érkezett a táborból, mindegyike vezetett néhány foglyot, köztük nőket és gyermekeket, kik vagy a ló farkához, vagy a nyeregkárához voltak kötözve. Ezen kívül minden lovasnak a nyergén egy zsák volt keresztbe téve. A nagy térre érkezvén, mindenik lovas átadta a khánnak vagy valamelyik országnagynak ajándékkul a hozott foglyokat. Azután leoldották a zsákot, megfogták a két csücskét s úgy rázták ki belőle a tartalmát, mint ahogy a burgonyát szokták. Pedig emberfejek voltak, a megölt ellenség fejei. A zsákokból kiszórt emberfejek az ott író tisztviselő lábaihoz gurultak. Ez megoldva, hogy minden lovas hány fejet hozott, s kinek-kinek utalványt adott róla, a szolga meg az összegyűlt fejeket egy halomra rugdosta. Az utalvánnyal aztán kiki elvágtatott és felvette jutalmát, a négy-, tizenkét-, húsz- vagy negyvenfejű díszköntöst.

Annak a jaszaulnak, aki engem a kincstartóhoz elvezetett volt, elébb még más parancsot is kellett teljesítenie, nekem tehát vele kellett tartanom. A harmadik udvarban ugyanis mintegy 30 csaudor hadifogoly volt. Ezekre nézve vitte a khán rendeletét. E szerencsétlenek teste rongyokkal volt fedve. A haláltól való félelem s a már napok óta szenvedett éhség olyanokká tette őket, mintha halottaikból támadtak volna fel. Már külön voltak választva két osztályra, olyanokra, akik még nem voltak túl a negyvenen, a kiket tehát rabszolgákkul lehetett eladni vagy elajándékozni, s olyanokra, akiket állásuknál vagy hajlott koruknál fogva akszakaloknak (őszszakáll vagy vezérszereplő) tekintettek, s a khán által rájuk mért büntetés alá estek. Az első osztálybeliket tíz-tizenötivel vas nyakló-karikákkal egymáshoz fűzve kísérték el. A másik osztálybeliek pedig türelmes megadással, mint a vágóhídra vitt bárányok, várták iszonyú sorsukat. Egy részét elvitték a verpadra vagy az akasztófára. Nyolc élemedett fogoly pedig a hóhér intésére hanyatt elterült a földön. Ebben a helyzetben megkötözték kezüket, lábukat. A hóhér a mellükre térdelt és sorra kiszúrta mindnyájának a szemét. Amint e kegyetlen munkáját bevégezte, véres kését egy szerencsétlen áldozat ősz szakállába törülte. Irtóztató jelenet volt, mikor a hóhérmunka befejeztével a megnyomorított emberek kezéről, lábáról leszedték a köteleket s ők tapogatózva törekedtek felállani. Némelyek összeütötték fejeiket, mások erővesztve földre rogytak, iszonyúan nyögtek s kínjukban rágták a földet. E jelenetre, amíg élek, mindig borzadályal fogok visszaemlékezni.

Sükrullah ipával két hétig tartó kirándulást tettem az ország belsejébe egész Kungrát-ig. Midőn visszatértem, barátaim már beleuntak a várakozásba s unszoltak, hogy induljunk másnap, mivel az egyre növekedő hőség nagy aggodalommal töltötte el őket. Elmentem tehát

Sükrullához, hogy tőle, aki velem Khivában tartózkodásom ideje alatt annyi jót tett, búcsút vegyek. Igazán meghatott, midőn e nemes férfiú kérve kért, hogy tegyek le a bokharai tervemről. Bokharai Serifnek (a nemes Bokhara) legborzasztóbb képét tárta fel előttem. Elmondta, hogy milyen gyanakodó természetű az emír (fejedelem), hogy minden idegenben ellenséget lát. Nagy titokkép még azt is elbeszélte, hogy néhány évvel azelőtt még egy oszmanlit is, akit Resid pasa katonai tanítóul küldött volt oda, orozva öletett meg az emir, mikor az két évvel azután vissza akart volna menni Sztambulba. Természetesen nem fogott rajtam jóakaró tanácsa s mikor végre csókra nyújtotta kezét, szemében könnyek fénylettek.

A khánra is ráadtam búcsúzásomkor az áldást. Fölszólított, hogy visszamenet is Khivának vegyem utamat, mert követet akar velem küldeni Konstantinápolyba, hogy az új szultánnál eszközölje ki számára a szokásos helybenhagyást. Én erre azt feleltem, hogy vétek a jövőre tervezgetni, majd meglátjuk, mit rendel a kiszmet (sors). Azután elbúcsúztam mindazoktól, akikkel egy hónapi ott időzésem alatt összebarátkoztam és megismerkedtem.

XXIII.

Khivától Bokharáig.

A tösebaz (kolostor) árnyas udvarában gyülekeztünk az elindulásra. Khiva lakosainak kegyességét és adakozó készséget a koldus karavánon nagyon észre lehetett venni. A molyos prémes süveg helyét, melyet a turkomának közt felkaptunk, elfoglalta a hófehér turbán. A rongyos cundrának nyoma sem volt többé. Még az úti gúnya is különb volt most az előbbi ünneplőnél. Minden tarisznya telisded tele s öröm volt tapasztalnunk, hogy még a legszegényebbnek is volt számárkája. Most már nem fekete lisztet vittem az útra, mint a sivatagban, hanem fehér pogácsát, sőt rizzsel, vajjal és cukorral is el voltam látva. Csak öltözetemet nem akartam megváltoztatni. Kaptam ugyan egy inget, de nem vettem magamra, mivel, gondoltam, ez a fényűzési cikk el találna kényeztetni, ez pedig még most korán lett volna.

Június 2-án már jó késő délután volt, mikor a sok áldás-osztogatástól és öleléstől megszabadulva Khivát oda hagytuk. A túlbuzgók közül sokan félóránkra utánunk loholtak és könnyhullatások között ily szavakkal vettek búcsút tőlünk: »Ki tudja, mikor lesz Khiva megint oly szerencsés, hogy annyi kegyes férfiút láthasson vendégül falai közt.«

Godsénak hívják azt a kis várost, hol első éjjel megháltunk. Itt szálltunk legelőször a kalenterkhánéba, azaz külön a dervisek számára berendezett szállóba, amelyet minden nagyobb helység szokott állítani. Innen Khankáig szakadatlanul mívelt földön vitt keresztül az utunk. Khankában a kalenterkhánében két félig meztelen dervist találtam, akik épen ópiumuk déli adagjának élvezetéhez akartak látni. Engem is megkínáltak jókora porcióval s nagyon csodálkoztak, hogy én nem fogadtam el. Készítettek hát teát számomra, s míg én a teát ittam, addig ők a mák-mérget nyelték. Fél óra múlva mindketten a boldogok országában voltak. Az egyik alvónak az arcvonásain a kéj s öröm kifejezését vettem észre, a másik pedig a halálos rettegés kínjait árulta el.

Khankából elindultunk s aznap este az Oxushoz értünk. A tavaszi esővizek nagyon megárasztották a folyót. Sárga vize magában a medrében nem oly jóízű, mint a belőle kivezetett csatornában vagy a mellékágakban, hol a lassúbb folyású víz meghígul. Ha megülededik az Oxus vizében a homok, édességre és jóságra nézve hozzá fogható víz nincs a föld kerekiségén.

Az Oxuson való átkelésért révpénzt kell fizetni, de meg petekkel (átkelési jegy) is el kell az embereknek látva lenni, különben át nem eresztenek egy lelket sem. A hadsíknak közös útlevelük volt, de én külön adattam magamnak egyet, amely így szólt: »A határőröknek és vámosoknak tudtára adatik, hogy hadsi Molla Abdur-Resid efendinek engedély adatott. Senki ne háborgassa.«

Az átszállítás délelőtt tíz órakor kezdődött s csak naplementekor értük el a túlsó partot. Magán a nagy folyamon egy fél óra alatt túl lehattunk volna, hanem a mellékágakon minden tíz lépésnyire megfeneklettünk a homokzátonyokon s ilyenkor mindig ki kellett embereknek és szamaraknak szállniok a dereglyéből, míg újra meg nem lendítettük. Ha aztán elegendő vízre kapott, legott beszálltunk megint. A szamarak ki- s beszállítása, kivált némely megátalkodott páráé, pokoli munka volt. Legnagyobb részét cipelni kellett ki és be. Még most is nevetnem kell, valahányszor eszembe jut, hogy vette a hórihorgos hadsi Jakub számárkáját a hátára, lábait a mellén összefogva, míg a jámbor állat reszketve helyezte el fejét gazdája nyakán. Akkamis mellé érkezvén, a karaván igen lassan haladhatott. Hanem a kervánbasi, én meg még két társunk, akik bízunk szamaraink gyorsaságában, kitértünk a közel fekvő Surakhánba, ahol hetivásár volt, hogy a fogytán lévő eleséget újjal pótoljuk.

Surakhán leginkább abból a 300 boltból áll, amelyeket hetenkint kétszer megnyitnak, s ahol a környék állandó lakosai és nomádjai veszik az életre szükséges holmikat. A bevásárlással útitársaimat bízta meg, én pedig kimentem a helység előtt lévő kalenterkhánéba, ahol megint találtam több dervist, akiket a beng (kenderből készített ópium) élvezete valóságos csontvázakká sorvasztott már. A beng Khivában a legkedveltebb bódító-szer. Élvezetének a bűnét igen sokan követik el, mivel a bor és más szeszes italok élvezetét tiltja a Kórán, és e tilalom áthágóját halállal bünteti a kormány. Azután a vásárra mentem társaimat felkeresni. Csak nagy fáradsággal tudtam a hemzseggő sokadalmon át utat törni magamnak. Minden ember lóháton volt, vevők úgy, mint eladók. Kirgiz asszonyok lovon ülve bőrtömlőkben kimiszt (kancatejből készített csípős ital) árultak. Mulatságos volt nézni, mily ügyesen tudták a szintén lovon ülő vevőnek a szájába illeszteni a tömlő csapját, úgy hogy ritkán vészett kárba csak egy csepp is.

A karavánnál már a legnagyobb nyugtalansággal vártak bennünket, és rögtön útra is keltünk, amint a nap leáldozott. Ezután csak éjszaka folytattuk utunkat. Varázsszerű látvány volt, amint fényes holdvilágnál előre haladt a karaván. Jobbra az Oxus hömpölygette habjait tompa morajjal, balra pedig Tatárország iszonyú sivatagja terült el. Másnap több nomád kirgiz családdal találkoztunk. Egy kirgiz asszonnyal szóba állottam s azt kérdeztem tőle, nem únja-e ezt a földönfutó életet? »Csak nem lehetünk olyan lusták - felelt az asszony - mint ti mollák, s nem tölthetünk egy egész álló napot egy helyen! Az embernek mozognia kell, mert íme, a nap, a hold, a csillagok, a víz, az állatok, a madarak, a halak mind, mind mozognak. Csupán-csak a halott meg a föld fekszik mozdulatlanul.«

Tovább haladtunk a füzes Oxus-parton. Nemsokára öt khivai kereskedő jött velünk szemben lóháton, akik négy nap alatt értek ide Bokharából és azt az öröndetes hírt hozták, hogy az utak egészen biztosak s holnapután az ő elhagyott karavánjukkal fogunk találkozni.

Július 4-én már hajnalodni kezdett, midőn egyszerre két meztelen emberre bukkantunk, akik nyöszörgő hangon csak annyit tudtak mondani: »Egy falat kenyeret! egy falat kenyeret!« s azután majdnem ájultan összerogytak. Rögtön kenyeret, juhzsírt és vizet adtunk nekik, mire egy kicsit felocsúdtek s elbeszéltek, hogy Hevaveszből való hajósok, hogy mintegy 150 tekke-turkománból álló rabló-csapat megtámadta őket, s elvették naszádjukat, ruháikat, kenyerüket, mindenüket. »Az Isten szerelméért - szóltak - fussatok, vagy rejtsetek el magatokat, mert néhány óra múlva okvetlenül találkoznotok kell velük, s noha kegyes zárándokok vagytok, mégis kifosztanak mindenből és meztelen hagynak itt benneteket a sivatagban, mert a fakir (hitetlen) tekke mindenre képes.«

Alig hallotta a kervánbasi a tekke nevet említeni, rögtön parancsot adott a visszavonulásra. Oly gyorsan kellett visszasietnünk, amint a teherrel megrakott szegény tevéktől csak tellett. Tevékkel turkomán lovak elöl menekülni természetesen képtelenség lett volna, ha ki nem számítjuk, hogy 150 lovas csak reggelig kelhet át a vízen, s míg ők vigyázva jönnek az úton, addig mi talán visszatérhetünk Tünüklübe. Ott aztán majd megtöltjük vizes tömlőinket és a Khalata sivatagba vonulunk, ahol talán a tekkék üldözésétől megmenekülhetünk. Roppant erőfeszítéssel, egészen kimerülve értek állataink Tünüklübe. Itt állatainkat meg kellett pihentetnünk és legeltetnünk, különben lehetetlen lett volna a sivatagban csak az első állomást is elérnünk. Nagy aggodalmak közt töltöttünk tehát három órát, míg a borzasztó útra az előkészületeket mind megtettük. Még nem szállt le a nap, midőn Tünüklü romjaitól oldalvást a Khalata felé vezető úton haladtunk.

Ismervén a sivatag rémségeit, elképzelhetni, mit éreztem ez új sivatagi út kezdetén én is, társaim is. Gömüstepéből Khivába májusban utaztunk, most meg júliusban voltunk. Akkor találtunk esővizet, most még sósvizet sem. Leírhatatlan vággyal csüggött szemünk a tőlünk jobboldalt mindinkább elmaradó Oxuson, melyen a lenyugvó nap végső sugarai oly gyönyö-

rűen tündököltek. Még az oktalan állatok is szüntelenül arra felé néztek. Mire a csillagok fel kezdtek tűnni az égen, elértük a homoksivatagot. A legnagyobb csendben haladtunk, hogy neszünket ne vegyék a turkománok, kik alkalmasint igen közel voltak hozzánk. Meglátni a sötétben meg nem láthattak, a hold pedig csak igen későn jött fel. A lágy talaj elfojtotta az állatok léptének neszt és csak attól féltünk, hogy a társaságbeli valamelyik számárnak kedve kerekedik bájos hangját hallatni. Szerencsénkre egyiket sem szállotta meg az éneklő kedv. Éjfél tájt oly helyre értünk, ahol mindnyájunknak le kellett szállnunk, mert az állatok térdig süppedeztek a finom homokba.

Július 5-én reggeli állomásunkat Ádámkirálgánnak, azaz embervesztőnek hítták és az embernek csak egy tekintetet kellett vetni köröskörül, hogy ez elnevezés helyességéről meggyőződjék. Ameddig a szem csak ellát, mindenütt homok, amely majd mint a vihardúlta tenger, magas hullámokat vet, majd mint a tónak csendes szellőtől ingatott tükre, aprózott hullámban terül el. A levegőben madarat, a földön még bogarat sem lehet látni. Csak itt-ott tűnnek az ember szemébe az enyészet szomorú nyomai, elveszett emberek és állatok csontjai, melyeket a sivatag utasa egy halomra hord össze, hogy útmutatóul szolgáljanak. Itt persze bátorságban voltunk a turkománoktól, mert nincs a világon az a ló, mely ebben a homokban csak egy állomásnyit is képes volna menni.

Kervánbasink állítása szerint az út Tünüklütől Bokharáig hat napig szokott tartani, háromig homokban, háromig pedig szilárd, néhol füvel benőtt talajon. Összesen tehát csak egy vagy másfél napig tartó vízhiánytól lehetett félnünk. De már első nap észrevettem, hogy az Oxus vize megghiúsítja számításunkat, mert a becses ital minden gazdálkodásunk mellett is ijesztő gyorsasággal fogyott, amit én az elgőzölgésnek tulajdonítottam. Természetesen, mindenki nagy gonddal őrzi a kulacsot, sőt éjjel alva kiki féltékenyen magához szorítja. Noha roppant meleg volt, mégis öt-hat órát kellett naponként mennünk, mert mennél előbb kiérünk a homokból, annál kevésbé kell ez öldöklő tebbad szélről félnünk, mely a szilárd síkságon lázrohamokat okoz, de a homokban pár pillanat alatt megölheti az egész karavánt. A szegény tevéket annyira elcsigázta ez az erőltetett út, hogy már július 6-án ketteje megdőglött.

Három napig tartott már a rettenetes út. A tikasztó hőség elvette minden erőnket. Szegényebb útitársaink közül kettő, kiknek gyengébb állatuk mellett gyalog kellett menniök s akik minden vizüket megitták, annyira megbetegedtek, hogy rá kellett őket tevéikre kötnünk, mert sem menni, sem ülni nem tudtak. E mellett még be is takartuk őket. Amíg csak szólni tudtak, mindig »vizet! vizet!« kiáltottak. Fájdalom, még legjobb barátjaik is megtagadták tőlük az életadó italt. Midőn Medemin Bulag elé értünk, egyikét megmentette a halál a szomjúság borzasztó kínjaitól. Jelen voltam, mikor a szerencsétlen a lelkét kiadta. Nyelve egészen fekete volt, torka szürkésfehér. Különben vonásai nem voltak nagyon eltorzulva, csak ajkai voltak összezsugorodva s azért szája nyitva állott. Nem tudom, használt volna-e szegénynek a víz, de nekem borzasztó volt az a gondolat, hogy senki kísérletet sem tett, hogy a haldoklót egy korty vízzel megmentse. Az atya fia elől, a testvér testvére elől rejti el a vizet. Ennek minden cseppje élet s a szomjúság kínjaival szemben hiába keresünk önfeláldozást és nemeslelkűséget, mint más veszedelemben.

Még mindig nem láttuk a Khalata-hegységet, mely az epedve várt szilárd talajú síkságnak kezdetét jelzi. Tevéink nem bírtak már járni s ennél fogva a negyedik napot is a sivatagban kellett töltenünk. Csak boros üvegemben volt még vagy hat pohárnyi víz, amelyből csak csöppenként mertem inni s így persze nagyon kellett a szomjúságtól szenvednem. Nagy ijedségemre nyelvem a közepén már egy kicsit feketedni kezdett. Rögtön megittam a vizemnek felét s már mentve véltem magam. De másnap reggel felé az égetés erős főfájás kíséretében mind érezhetőbbé vált, s mire délfelé a Khalata hegységet, mint a szemhatár szélén felemelkedő kéklő felhőt, megpillantottuk, enyészni éreztem erőmet. Mennél közelebb értünk

a hegységhez, annál inkább fogyott a homok. Minden szem valami nyáját vagy pásztor-kunyhot keresett. Egyszerre a kervánbasit valaki egy közeledő porfellegre figyelmeztette. »Ez a tebbád!« kiáltott a kervánbasi, ijedségtől sápadozva. Kiki nyomban leszállott a tevéről. A közlgő fullasztó szelet elébb megérezték az állatok s hangos ordítás közben letérdeltek, hosszú nyakukat a földre lapították s fejüket a homokba törekedtek elrejteni. Mi az állatokat védőfalként használtuk. Alig térdepeltünk mögjük, a szél tompa morajjal zúgott el fölöttünk, mintegy két ujjnyi vastag homokréteggel borítva el bennünket. A homokeső első szemei úgy égtek, akár a tűz. Ha csak 5-6 mérfölddel beljebb talál bennünket a sivatagban, mindnyájan menthetetlenül odavesztünk volna. A szélnek lázat és hányást okozó hatását nem igen vettem észre, csak a levegő lett utána nehezebb és nyomasztóbb.

Nemsokára feltápáskodtunk és nagy örömünkre vettük észre, hogy a homok is megszűnt. A homoksivatag széléről Bokharába vezető három út közül a legrövidebbet választottuk s este felé néhány kútra bukkantunk, melyeket ez évben még pásztorok sem látogattak. Vizük emberre nézve élvezhetetlen volt, de állataink jóllaktak belőle. Mi mindnyájan azonban egész odáig voltunk, csak még a remény tartotta bennünk az életet. Mikor az állomásra értünk, már nem bírtam a magam erejéből leszállani a tevéről, úgy fektettek a földre. Pokoli hőség égette a bensőmet s a főfájástól el voltam bódulva. Tollam gyöngé azokat a kínokat leírni, amelyekkel a szomjúság gyötört. Azt hiszem, nincs ennél fájdalmasabb halál s ámbár a veszély idején mindig meg tudtam magam emberelni, most megtörve éreztem erőmet s azt hittem, nem érek több hajnalt. Dél felé tovább indultunk. Én elaludtam, s mire július 10-én felébredtem, egy agyagkunyhóban találtam magam, néhány hosszú szakállú embertől körülvéve, akik azonnal irániaknak ismertem fel. Ezek először langyos meleg, azután savanyú vízzel és sóval kevert tejet adtak innom, amelyet ajránnak hínak s mely erőmet csakhamar visszaadta. Ekkor tudtam meg, hogy társaimmal együtt néhány perzsa rabszolga vendégei vagyunk, akik Bokharától tíz mérföldnyire a pusztában tanyáztak birkákat őrizve. Gazdájuk csak szűken látta el őket kenyérrel és vízzel, hogy meg ne szökhessenek. S e szegény rabszolgákban mégis volt annyi emberség, hogy halálos elleneiknek, a szunnita molláknak, vizet adjanak. Különösen szívesek voltak irántam, midőn perzsa nyelven szólítottam meg őket. Leginkább meghatott egy öt éves fiú látása, aki szintén rabszolga volt. Két évvel azelőtt fogták el atyjával együtt, s midőn erre vonatkozólag kérdést intéztem hozzá, így felelt: »Apám megvette (kiváltotta) magát; én is még csak két esztendeig leszek rabszolga. Addig megszerzi apám a megszabadításomra szükséges pénzt.« A szegény gyermekén alig volt néhány rongy s bőrének színe s keménysége olyan volt, mint a cserzett bőr.

Nemsokára tovább indultunk. A szerencsétlen perzsák még az útra is adtak egy kis vizet. Mikor július 11-én hajnalodni kezdett, egy édes vízzel telt tó partján találtuk magunkat. Itt vége volt a sivatagnak, vége a szomj-haláltól, széltől, rablóktól s más veszedelmektől való félelemnek. Itt léptük át a tulajdonképeni Bokhara határát, s midőn két óra múlva a kerván-basinak lakóhelyére, Khakemírbe értünk, már meglehetősen mívelt földön jártunk. Itt meg kellett hálunk, hogy az ország törvényei szerint a vámot és a jelentéstevőt jövetelünkről értesítsék. Ezeknek a megvizsgálást és kikérdezést meg kell ejteniök, még mielőtt Bokhara városába érünk. Még aznap elküldtek külön egy embert s másnap korán reggel az emírnek három tisztje jött hozzánk, hogy megvegyék rajtunk a vámot, de kivált azért, hogy híreket kapjanak rólunk és a szomszéd országokról. Mikor elvégezték dolgukat velünk, mi folytattuk utunkat. Vagy egy félórát mentünk kertek és szántóföldek között, midőn megpillantottuk Bokhara Serifét (a nemes Bokharát, amint a középázsiaik nevezik), otromba tornyaival, a melyeknek tetején golyák fészkelnek.

XXIV. Bokharában.

Július 12-én vonultunk be Bokharába s egyenesen a téres, szép fákkal benőtt tekkiébe tértünk, egy négyszögű épületbe, amely 48 földszintes cellából áll. Ez épület feje, egy szentnek az ivadéka, nagy tiszteletben álló férfiú s az emírnék udvari papja volt. Hadsi Szalih, az én meghitt barátom s útitársam, valamikor tanítványa volt ennek a szent házigazdának s engem, valamint a társaságunk előkelőbbjeit azonnal be is mutatott neki. A tekkie feje ez ajánlat folytán nagyon barátságosan üdvözölt, s midőn velem jó félóra hosszat beszélgetett, egészen magán kívül volt örömében, s csak azt sajnálta, hogy Baderlet (ő felsége az emír) nem volt Bokharában, különben rögtön bemutatott volna. Mindjárt külön cellát adatott nekem a legkiválóbb helyen, a mecset közelében, ahol egyik szomszédom egy tudós molla, a másik pedig hadsi Szalih volt. Ez a tekkie tele volt kitünőségekkel s én egyszerre a bokharai vallásos fanatizmus főfészkébe jutottam. A jelentéstevő fontos eseményként jelentette megérkezésemet. Az emír első tisztje Rahmet bi, aki a főparancsnokságot vitte Bokharában, míg az emír oda volt a khokandi hadjáratban, még az nap tudakozódott felőlem a hadsiknál. Minthogy azonban az emír hatalma a tekkiére ki nem terjed, fő emberének e kémkedő kérdezősködéseit semmibe sem vette senki, úgy hogy nekem nem is szóltak róla. Az embereknek azt mondták barátaim: »Hadsi Resid nemcsak jó müzümán, hanem tudós molla is és az ember vétket követ el, ha ellene gyanút táplál.«

Másnap reggel hadsi Szalih-val s más négy társammal elindultam a várost és a bazárt szemügyre venni. Noha a ronda, roskatag házak s a lábnyi mély homok a »nemes« Bokharát nem mutatták valami impozáns színben, mégis meg voltam lepve, mikor először léptem a bazárba, a nyüzsgő embertömeg közé. Nem a bazár szépsége és gazdagsága lepett meg, hanem az emberfajok, ruhák és szokások tarka különfélesége. Az emberek nagy részén észrevehető az iráni típus, feltünőbb azonban a tatár arckifejezés, mely az őzbegtől kezdve egész a vad kirgizig minden fokozatban feltalálható. Ez utóbbiakat, egyáltalán a turáni fajt, otromba járásáról is meg lehet különböztetni az iránitól. Látni ezenkívül még sok indust és zsidót is. Lopva egy-egy pillantást vetettem a bódékba, amelyekben nyugat-európai árucikket csak keveset, de annál több orosz gyártmányt láttam. A belföldi készítményeknek a bazárban külön osztálya van. Ide járnak a kirgizek, kipcsakok, kalmukok meg a khinai Tatárország lakói is ruhaneműeket vásárolni.

Majdnem három órai ögyelgésben annyira belefáradtam, hogy vezetőmet, hadsi Szaliht, arra kellett kérnem, pihenjünk már meg egy kicsit. A tea-bazáron keresztül a »Dívanbég Tópartja« nevű helyre vezetett. Ez meglehetősen szabályos négyszög, közepén kövekkel kirakott tóval, amelyet gyönyörű szilfák árnyékolnak be. Köröskörül teabódékban óriási szamovárok (teakatlanok) állanak, melyeket Oroszországban külön készítenek Bokhara számára. Ezen kívül számtalan bódében édességeket, kenyeret, gyümölcsöt árulnak, amelyeket a nyalánk és éhes emberek ezrei rajzanak körül. A tér egyik oldalán mecset áll. Ez előtt dervisek és maddah-ok (elbeszélők) különös arcjáték kíséretében beszélnek el a híres próféták és harcosok hőstetteit, mindig nagyszámú és tudni vágyó közönség előtt. Mikor e helyre értünk, tizenöt dervis a nakisbendi szerzetből vonult el előttünk. Sohasem fogom elfelejteni, amint e fanatikus lelkű emberek hosszú süvegekben, lobogó hajjal, nagy botokkal hadonázva eszeveszetten ugráltak ide-oda, karban ordítva el egy himnuszt, amelynek egyes versszakait őszzakállú pir-jük (fejük) énekelt elő.

Noha az nap tökéletesen bokharai ruhát öltöttem s noha utazásaimon már annyira eltorzított a nap, hogy tulajdon édesanyám is alig ismert volna reám, mégis kíváncsi csöcselék követett

minden lépten-nyomon, akiknek kézszorításait és öleléseit nagyon úntam már. Óriási turbánom, és a nyakamba akasztott nagy Kórán után ítélve, nyilván issának, vagy sejkhek néztek s így elkellett túrnóm a sok alkalmatlankodást. Bokharában tartózkodásom egész idején ez a különben ravasz és bizalmatlan nép sohasem gyanakodott reám. Eljártak hozzám áldásért, meghallgattak, mikor nyilvános helyeken felolvastam, de soha senkitől egy fillért sem kaptam.

A kormány nem bízott bennem olyan feltétlenül, mint a nép. Rahmet bi, az emírnek már említett fő embere, nyilvánosan ugyan meg nem támadhatott, de annál több kémeket küldött a nyakamra, kik beszélgetésükben mindúntalan emlegették Frengisztánt, abban a reményben, hogy valamely megjegyzéssel elárulom magam. Látván, hogy így nem boldogulnak, azon kezdtek, hogy mily nagy kedvük van a frengiknek a nemes Bokharára, hogy kémjeik közül már többen elvették érdemelt büntetésüket. Vagy a csak néhány nappal ezelőtt érkezett, és fogságba vetett frengikről kezdtek beszélni (néhány szerencsétlen olaszról, akik gyémántporral behintett teát hoztak, hogy a szent város valamennyi lakosát megmérgezzék). E kémek nagyobb részt hadsík voltak, akik évekig laktak volt Konstantinápolyban s az ottani nyelvről s viszonyokról való ismereteimet akarták próbára tenni. Végre a türelmetlent kezdtem játszani s arra kértem őket, kíméljenek meg a frengikről való beszélgetéstől. »Azért hagytam el Konstantinápolyi, szoltam, hogy elkerüljem ezeket a frengiket, kik elrabolták az ördög eszt. Most, hála Istennek, a nemes Bokharában vagyok s nem akarom időmet a rájuk való emlékezéssel elkeseríteni.«

Egyszer meg Rahmet bi szolgájával egy kicsiny, szikár embert küldött hozzám s arra kért, vizsgáljam meg, ha csakugyan arab-e és Damaskusba való, amint állítja. Amint belépett, mindjárt feltűntek arcvonásai, azonnal európainak tartottam. E hitemben megerősödtem, midőn beszédbe elegyedvén vele, kiejtését egy cseppet sem találtam arabnak. Azt mondta, hogy Khinába indul egy ottani szentnek a sírjára. Beszélgetésünk közben többször zavarba jött. Nagyon sajnálom, hogy másodszor nem találkoztam vele, mert aligha a magaméhoz hasonló szerepet nem játszott.

Midőn a fővezér látta, hogy kémjeivel nem megy semmire, magához hívatott pilavra (keleti étel), melynél a bokharai ulema-világ (törvénytudók) díszes koszorúban volt képviselve. Már beléptemkor láttam, hogy nehéz feladat vár reám, mert az egész összejövetel nem volt egyéb vizsgálatnál, mely alatt tettetésemmek a tűzpróbát kellett kiállnia. De én megelőztem őket s némely valláselvek iránt én intéztem hozzájuk kérdéseket. Buzgóságom tetszett s nemsokára némely szent könyvek több pontja iránt heves vitatkozás keletkezett, amelyben nagyon óvatosan vettem részt s fennen dicsértem a bokharai mollák szellemi felsőbbiségét a konstantinápolyi ulemák fölött. A tudós mollák végre jelekkel és szavakkal értésére adták Rahmet binek, hogy jelentéstevője nagy tévedésben van, hogy az én molla-voltomhoz semmi kétség nem fér.

A míg Bokharában tartózkodtam, mindig kegyetlen nagy volt a hőség s amellet folyvást meleg vizet kellett innom, hogy a ristét meg ne kapjam, melyben itt majdnem minden tizedik ember szenved. Mint nálunk a náthát, ép úgy semmibe sem veszi a bokharai ember, vagy a nyáron ott tartózkodó idegen, ha a lába vagy a testének más része viszketni kezd. Nemsokára kis vörös folt lesz látható s ennek közepéből fonalnyi vastag féreg búvik ki, amely néha rőfnyí hosszúra nyúlik s amelyet néhány napon át óvatosan ki kell gombolyítani. Ez a rendes lefolyása a betegségnek, mely semminemű fájdalommal nem jár. De ha a féreg gombolyítás közben elszakad, gyulladás keletkezik s egy helyett 6-10 féreg támad. Az ember folytonos roppant fájdalmak közt egy hétig kénytelen ágyban maradni. A bátor ember mindjárt eleinte kivágatja testéből a ristét. A bokharai borbélyoknak ebben az operációban meg lehetős

ügyességük van. Egy pillanat alatt felvágják azt a helyet, ahol az ember a viszketést érzi, kihúzzák a férget s a seb hamar beheged.

Bokhara az északkeletnek folyó Zerefsánból (aranyászóró) kapja csatornákon át a vizét. A csatorna elég mélyre van ugyan ásva, de nem tartják tisztán. Mivel a víz sokszor kiapad, mindig nagy ujjongással fogadják, valahányszor árja megint megindul. Először is a nép fiatalja, vénje beleugrik az árokba és medencékbe és megfürödnek, azután a lovakat, teheneket, szamarakat fürösztik meg, s mikor már a kutyák is felfrissültek benne, megtiltják a bele járást. A víz valamivel tisztább lesz, de mégis tele van mindenféle piszokkal és rondasággal.

Mindamellett van valami fővárosias Bokharában, különösen az olyan emberre nézve, aki, mint én, sokáig bolyongott Közép-Ázsia sivatagjain. Volt jó lágy kenyérem, kaptam teát, gyümölcsöt s főtt ételt, két inget is varrattam magamnak s a civilizált élet kényelmeit annyira megszerettem, hogy szinte nehezemre esett, midőn barátaim felszólítottak, tegyek készüléteket az útra, mert még a tél beállta előtt el akarnak érni távol keleti hazájukba. Szándékom az volt, hogy elkísérem őket egyelőre Szamarkandig, mert ott könnyen találkozhatom majd az emírrrel, s akkor hadsi társaim nagy hasznomra lehetnének. Szamarkandban kellene aztán választanom, ha társaim kíséretében tovább menjek-e Khokandba és Kasgárba, vagy pedig egyedül térjek-e vissza Heráton át Teheránba. Hadsi Bilál és hadsi Szalih erősen rábeszéltek ugyan, hogy maradjak velük. De segítségemre akartak lenni abban az esetben is, ha Szamarkandból vissza akarnék menni, s azért megismertettek egy herati kervánbasival, aki 150 tevével időzött Bokharában s innen három hét múlva akart hazamenni Heratba. Molla Zemánnak hitták a kervánbasit, aki barátaimat régóta ismerte már s ezek engem testvérként ajánlottak neki. Meg is állapodtunk Molla Zemánnal, hogy azon esetre, ha Szamarkandban a visszatérésre szánám el magam, három hét múlva Kerikben az Qxus túlsó partján találkozunk.

Mielőtt Bokharától búcsút vennék, meg kell még arról a helyről emlékezmem, ahol Molla Zemánnal először találkoztam. Egyike volt azoknak a karavánszerájoknak, amelyekben a szerencsétlen rabszolgákat áruba bocsátják. A turkomán karakcsi, ki a perzsákat fogdossa, nem várhat sokáig a pénzre, azért zsákmányát egy jobb módú turkománnak szokta eladni, ez pedig sok rabszolgát összevásárol és seregesen viszi eladni Bokharába. Amin a fővárosban tartózkodásának első napjaiban túl bír adni, azt eladja, a többi a dellal kezében hagyja. Ez űzi aztán a valódi nagykereskedést. Bokhara és Khiva piacain a három évestől egész a hatvan éves korúig adnak el embereket, ha csak különös testi hiba miatt nyomorékokká nem lesznek. A vallás szavai szerint ugyan csak hitetleneket szabad rabszolgául eladni. De a szenteskedő Bokhara túlteszi magát a törvényen és a síita perzsákon kívül, kiket hitetleneknek nyilvánított a szunnita törvény, akárhány igazhitű szunnitát is eladnak mint rabszolgát. Az igaz, hogy előbb különféle kínzásokkal kényszerítik őket, hogy síitáknak vallják magukat.

Az eladásra kiállított férfi rabszolgát nyilvánosan megvizsgálják s az eladónak kezeskednie kell, hogy árucikkének semminemű fogyatkozása nincsen. A rabszolgára nézve az az óra, amelyben a kereskedő kezei közül menekül, a megváltás órája, mert a rabszolgaságban nem várhat rá annyi kínszenvedés, mint amennyit a kereskedőnél a raktárakban ki kell állnia. A rabszolgák ára a szerint változik, amint a politikai körülmények több vagy kevesebb alkalmat adnak a turkománoknak, hogy alamánjaikat (rabló-csapatok) a szomszéd országokba küldhessék. Most egy izmos férfiúnak a legmagasabb ára 40-50 tilla (50-100 K); de mikor a perzsákat Mervnél megverték s közülök egyszerre 10,000 esett fogságba, 3-4 tilláért is lehetett egyet kapni.

Már tizenhét napig időztünk Bokharában. Ennél tovább nem tartóztathattam barátaimat; indulnunk kellett a szamarkandi útra. Minthogy Bokharában kézszerítésnél egyebet egyikünk sem kapott, erszényünk ugyancsak megcsappant. Amit Khivában megtakarítottunk volt, itt

mind elfogyott, sőt még a szamarat is el kellett adnom, mint sok társamnak, s fogadott kocsin kellett az utat folytatnunk. Hadsi társaim közül többen már itt váltak el tőlünk. Volt is érzékeny ölelkezés és búcsúzás.

Mielőtt útra keltünk volna, elmentem Rahmet bihez is búcsúzni, ki ajánló-levelet adott Szamarkandba. Én megígértem, hogy ott az emírnek bemutatom magam.

Első állomásunk Baneddin falu volt, a híres Bahaeddin Nakisbend nevű szentnek a temetkező helye. Ezt Turkesztánban Mohammed után leginkább tisztelik. A bokharai ember szentül hiszi, hogy ez a kiáltás: »Ó, Bahaeddin, bajhárító!« őt minden veszedelemtől megmentheti. A városból tömegesen szoktak e szentnek a sírjához kijárni és a közlekedést 300 bérszámár közvetíti. Ezek a szamarak arról nevezeteseek, hogy Baneddin felé szokatlan gyorsasággal rohannak, vissza Bokharába pedig ütleggel való biztatás nélkül még lépve is alig haladnak. A bokharaiak ezt annak a ragaszkodásnak tulajdonítják, amellyel még az állatok is viseltetnek Turkesztán nemzeti szentje iránt.

Az út Szamarkandig, amelyen ötször tartottunk pihenőt, jobbadán jól művelt földön, népes és csinosan épült falvakon visz keresztül. Most, hogy Szamarkand közelében voltunk, nagy kíváncsiság fogott el vágyaimnak ezen Mekkáját láthatni. Már előttünk volt a Csobanata hegye, amelynek aljában a város elterül, s nemsokára egy magaslatra érkezvén, ott láttuk magunk előtt pompázni Timúr városát színes kupoláival és tornyaival, melyek a reggeli nap rózsás fényében tündököltek.

XXV. Szamarkandban.

Szamarkandról, Közép-Ázsia e régi fővárosáról, még most is mondják a perzsák, hogy a föld középpontja. Ki is tűnik Közép-Ázsia minden városai közül régi emlékeivel épűgy, mint fényes mecsetjei, nagyszerű sírboltjai és más új épületeivel. Egy nagy karavánszerájba szálltunk, ahol a hadsik ingyen kapnak lakást. De még aznap este meghívtak vendégül egy magánházba, mely Timúr sírja közelében volt, s én a meghívást készségesen elfogadtam. Kellemesen lepett meg, hogy házigazdám az emír egyik tisztje volt, még pedig az, ki a szamarkandi palota felügyeletével volt megbízva. Minthogy az emír megérkezése Khokandból, ahol akkoriban győzelmes hadjáratot fejezett be, néhány nappal későbbre volt jelentve, útítársaim az én kedvemért elhatározták, hogy mindaddig Szamarkandban maradnak, míg az emírt meg nem látom s míg a visszatérésre alkalmas útítársakat nem találok. Az időt azon látnivalók megtekintésére fordítottam, amelyekben ez a város Közép-Ázsiában leggazdagabb. Mint hadsi természetesen a szenteken kezdtem. Itt néhány száz búcsújáró hely van, amelyeknek látogatásában az idegenek bizonyos meghatározott egymásutánt szoktak követni a helyek és személyek fontossága szerint. Én persze e szokástól nem akartam eltérni és ugyanabban a sorrendben néztem meg mindent aprójjára és szerepemhez illő ájtatossággal. A sok közül csak futólag említem meg Timúr mecsetjét, azt a várat, amelynek egyik csarnokában azt a híres zöld követ láthatni, amelyre a nagy emír trónját állíttatá, míg a csarnokban köröskörül a világ minden részéről hódolásra ide sietett vazallusok állottak. A színkör alakú terem közepén három lovas hírnök állt, hogy a világhódító szavát a birodalom legszélsőbb végén azonnal tudassák. Minthogy a kő 4 ½ lábnyi magas, mindig valamely előkelő fogolynak kellett zsámolyul szolgálnia. Említésre méltó még Timúr sírja és sok fényes medressze, melyeknek csak egy része szolgál már lakásul, sok közülök azonban már romlásnak indul. A hajdan nagyszerű medressze Hanim-ban, amely nagyobbára szintén romba dőlt már, hiába kerestem annak a híres görög és örmény könyvtárnak a nyomát, amelyet állítólag Timúr Szamarkandba hurcolt volt, hogy vele fővárosát díszítse.

Míg Szamarkandban időztem, mindig nagy volt a tolongás mind a bazárokbán, mind a nyilvános tereken s utakon, mert minden tele volt a hadjáratból visszatérő csapatokkal. A város lakosainak rendes száma aligha van több 15-20,000-nél, kiknek kétharmada özbeg s egyharmada tadsik. Az emír, akinek tulajdonképeni székhelye Bokhara, minden nyáron két-három hónapot itt szokott tölteni, mert Szamarkand magasabban fekszik és az éghajlata sokkal kellemesebb.

Nyolc napot töltöttem már Szamarkandban, végre elhatároztam, hogy a már említett úton, Herat felé visszatérek nyugatra. Hadsi Bilál magával akart ugyan vinni Akszúba s azt is megígérte, hogy vagy Jerkenden, Thibeten és Kasmiron át Mekkába, vagy ha a szerencse kedvez, Kamulon át Pekingbe küld. De hadsi Szalih lebeszélte, rámutatván a nagy távolságra és kis tőkémre. »Akszúig - úgymond - sőt Kumulig eljuthatnál, mert addig muzulmánok és testvérek laknak, akik téged, mint rumi dervist megbecsülnének. De azon túl csupa hitetlenek vannak, akik bántani ugyan nem fognak, de nem is adnak ám semmit. Azért jobb lesz, ha azokkal az emberekkel, akiket társakul találtunk számodra, Heráton át visszatérsz Teheránba.«

Egy darabig küzdöttem magammal Szárazföldön utazni Pekingbe, a tatárok, kirgízek, kalmukok, mongolok és khinaiak ősi fészkein keresztül, utazni oly úton, melyre Marco Polo sem mert volna lépni - ez valóban páratlan volna! Végre mégis a mérséklés hangja kerekedett felül bennem. Meggondoltam, hogy kár volna az eddig kivívott sikert, az eddig szerzett tapasztalatokat, bármily csekélyek is, bizonytalan és veszedelmes célnak feláldozni. Meggon-

doltam továbbá, hogy még csak 31 éves vagyok; amit ki nem vihetek most, azt kivihetem talán máskor. Visszatérek.

Már javában készültem az utazásra, midőn az emír diadalmas bevonulását tartotta Szamarkandba. Már néhány nappal előbb volt kihirdetve és a rigisztánra (a főtér) nagy néptömeg gyűlt össze, de valami különös pompát nem fejtettek ki. A menetet vagy 200 szerbaz nyitotta meg, kik az idomtalan bokharai öltözet fölött valami bőrhozmít viseltek s ezért rendes csapatoknak nevezték. Ezek után lovasok következtek zászlókkal, üstdobokkal, s egy kis távolban Mozaffar ed-din emír az ő magasabb tisztviselői s főemberei körében. Az emír 42 éves, középtermű, kissé kövér, de kellemes tekintetű ember, szép fekete szemmel s ritkás szakállal. Ő is, főemberei is hófehér turbánt és szivárványszínű bő selyemruhát viseltek. Az emír után kipcakok következtek, vad, marcona harciak, törzsökös mongol arcvonásokkal, nyíllal, ívvel és paizzsal felfegyverkezve.

A bevonulás napján az emír népnépet rendezett s ez alkalommal a rigisztánon több óriási üstöt állítottak fel, melyekben a fejedelmi pilau-t főzték. Egy-egy üstre egy zsák rizs, három felaprított birka, egy nagy serpenyő juhzsír, amiből legalább is öt font gyertyát lehetett volna csinálni, és egy kis zsák sárgarépa volt szánva. Volt is azután hetedhét országra szóló evés-ivás.

A következő napra arz, azaz nyilvános audiencia volt hirdetve. Felhasználtam az alkalmat, hogy barátaim kíséretében magamat az emírnek bemutassam. De mennyire meg voltam lepve, midőn, a belvárosba lépve, egy mehrem feltartóztatott. Ez tudunkra adta, hogy a Badevlet (felség) engem egyedül kíván látni társaim nélkül. Nemcsak én, hanem barátaim is rosszat sejtettek. Azonban mit volt mit tennem, követnem kellett a mehremet, s miután egy óra hosszat várakoztatott, bevezettek egy szobába, amelyben az emír veres szőnyegen könyvek és írárok közt feküdt. Én egy kis szurát mondtam el a szokásos imádsággal az uralkodó jólétéért s az ámen után, melyet az emír visszahangoztatott, az uralkodó közelében ültem le, anélkül hogy erre engedelmet nyertem volna. Merész viseletem, mely különben a dervis jellemnek egészen megfelelt, feltűnt az emírnek. Szigorúan a szemem közé nézett, mintha zavarba akart volna hozni, s így szólt:

- Hadsi! Te, amint hallom, Rumból jössz, hogy Bahaeddin s Turkesztán többi szentjeinek a sírjait meglátogassad.

- Igen, takszir (uram)! s azért is, hogy áldott szépségeden épülhessek!

- Különös, s más célod épen nem volna, midőn oly távol országból jössz?

- Nem, takszir! Hogy a nemes Bokharát s a bájos Szamarkandot lássam - melynek szent földjén, amint Dselal sejk megjegyzi, inkább fejfel kellene járni, semmint lábbal - már régtől fogva legbensőbb vágyam volt. Különben nincs más foglalkozásom s már hosszú idő óta mint dsihangeste (világjáró) kóborlok a föld hátán.

- Hogyan, te sánta létedre dsihangeste vagy? Ez valóban különös.

- Legyek áldozatod, takszir! (ez megfelel a mi »bocsáss meg«-ünknek). A te dicsőséges ősdnek, Timúrnak - nyugodjék békében - ugyanez a hibája volt s mégis dsihangir (világ-hódító) volt.

Most utazásom felől tudakozódott s azon benyomások felől, amelyeket Bokhara és Szamarkand reám tettek. Megjegyzéseim, amelyeket mindig perzsa versekkel és a Kóránból vett idézetekkel fűszereztem, úgy tetszett nekem, jó hatással voltak az emírré, aki maga is molla volt s meglehetősen jól beszélt arabul. De még mindig nem voltam biztos a siker iránt. Negyed órai kihallgatás után az emír egy szolgát szólított elő, valamit nagy titkosan a fülébe súgott s nekem intett, hogy kövessem.

Gyorsan felugrottam ülő helyemről. Az úton, melyen a szolga udvarokon és termeken át vezetett, sorsom bizonytalansága a legnagyobb rettegésbe ejtett, s mivel az elfogódott szív mindig csak rémképeket szül, azt hittem, hogy ez az út a kínpadhoz, ama szörnyű halálhoz vezet, amely annyiszor lebegett szemem előtt. Kalauzom hosszas ide-oda menés után egy sötét szobába vezetett, ahol jelt adott, hogy várjam visszatértét. Megálltam. Hogy milyen lelki állapotban, azt mindenki elképzelheti. Lázasan feszültséggel számláltam a percek, míg végre az ajtó ismét megnyílt. Még néhány pillanatig tartottak gyötrelmeim - végre megjelent a szolga. Rámeredtem s a benyomuló világosságnál láttam, hogy a rettegett hóhérszerszámok helyett gondosan összehajtogatott csomagot hozott a hóna alatt. Az emír ajándéka volt, egy rend díszes ruha s egy kis pénz útravalónak.

Amint az ajándékot átvettem, örömtől ittasan siettem barátaimhoz, akik szerencsémnek nem kevésbé örültek, mint jó magam. Utólagosan jutott értésemre, hogy Rahmet bi kétértelmű jelentést tett rólam. Az emír azért fogadott bizalmatlansággal s egyedül nyelvem ügyességének köszönhettem, hogy nagyobb baj nem lett belőle.

Hadsi társaim azt tanácsolták, hagyjam el nyomban Szamarkandot. Még Kasiban se időzzem, hanem a lehető leggyorsabban menjek az Oxus túlsó partjára s ott, a vendégszerető erszárturkománok között várjam meg a Heratba menő karaván érkezését. Meg is fogadtam tanácsukat. Ütött az elválás órája; búcsút kellett vennem útítársaimtól. Érzem, tollam gyöngé, hogy e jelenetnek hű képét adjam. Hat hónapon át megosztottunk minden veszedelemben, amelyeket a sivatag, a rablók, a bőszielt elemek, az éhség és szomjúság okoztak. Nem csoda, ha az állás, a kor, a nemzetiség különbsége közülünk eltűnt s hogy egyetlen családnak tekintettük magunkat. Képzelhetni, mily nehezűnkre esett mindnyájunknak az elválás. Szívem majd megszakadt, mikor elgondoltam, hogy álmítanom kellett a világon legjobb barátaimat, akiknek életemet köszönhetem. De aki az iszlamiták fanatizmusát ismeri; aki tudja, mily veszedelemnek tettem volna ki magam őszinte vallomásommal még elválásunk óráján is: az bizonyosan nem rosszalja eljárásomat.

Miután társaim átadtak engem néhány zarándoknak, akik Mekkába igyekeztek, és miután ajánlottak nekik úgy, ahogy a legdrágábbat, a testvért vagy a tulajdon gyermeket szokták ajánlani: kikisértek a város kapuján, hol már készen állottak az új útítársak által bérelt kocsik. Épen nyugvóra tért a nap, midőn az utolsó ölekezésből kibontakoztam s kocsira ültem. Mindnyájan úgy sírtunk, akár a gyermekek. Barátaim még sokáig állottak azon a helyen; kezüket az ég felé emelték s Allah áldását kérték le reám. Nemsokára eltűntek egy domb mögött s én csak Szamarkand kupoláit láttam a felkelő hold halvány világításában.

XXVI. Szamarkandtól Heratig.

A khokandi khánságból való új útitársaimmal nem maradtam sokáig együtt. Annál szorosabban csatlakoztam egy Iszhák nevű fiatal mollához Kungrátból, aki Mekkába akart velem menni. Jószívű fiatal ember volt; ép oly szegény, mint én. Urának tekintett s mindenféle módon szolgált nekem megható odaadással és ragaszkodással.

Szamarkandból az út a Bokharába vezető irányt követte, egészen azon halomig, amelyről legelőször láthatni a várost. Másnap a sivatagba értünk. Csakhogy ahhoz a sivataghoz képest, amelyen keresztül jöttem volt, ezt inkább téres mezőségnek lehetne mondani. Mindenütt juhászokra bukkan az ember, mivel sok itt a kút s a kutak körül a nomád őzbegek sátrai. A kutak többnyire nagyon mélyek s mellettük tartalék-medencét készítenek kőből vagy fából s ebből itatják a jószágot. Mivel a vedrek igen aprók s a gyakori merítés hamar elfárasztja a juhászokat, úgy segítenek magukon, hogy a teve nyeregéhez kötik a vízmerő vederkötelét, amely egy csigára van vetve, s azzal húztatják fel a vizet. Az ilyen kút a körülötte letelepedett juhnyájakkal s a komoly juhászokkal a csendes esti órákban gyönyörű idill. Engem meglepett, mennyire hasonlít ez a kép a mi alföldi pusztáinkhoz.

Utazásunk másodnapján egy kútnál egy Karsiból jövő karavánnal találkoztunk. Az utazók közt volt egy fiatal asszony, kit a férje 30 tilláért eladott volt egy öreg tadsiknak. A szegény asszony csak itt a sivatagban tudta meg a gyalázatos üzérkedést. Kiabált, sírt, haját tépte s őrzöngve futott felém e szavakkal: »Hadsim, te könyveket olvastál; mondd meg, hol van megírva, hogy a muzulmánoknak szabad a feleségét, gyermekeinek az anyját eladnia?« Hiába bizonyoztam én, hogy ez nagy bűn; a tadsik nyugodtan mosolygott. A karsi bíró nyilván másképp vélekedett s a vétel jogérvényessége felől - úgy látszott - egészen biztos volt a vevő.

A nagy hőség miatt csak lassan haladtunk előre s két nap és három éjjel kellett, míg Karsiba értünk. Karsit régen Naksebnek hívták. Mind nagyságát, mind kereskedelmi fontosságát tekintve a bokharai khánságnak második városa. Fölkerestem egy Isan Hasszan nevű őzbeget, akihez barátaim ajánló-levelet adtak volt. Ez nagyon barátságosan fogadott s azt tanácsolta, hogy mivel itt a barom igen olcsó, vegyek egy szamarat s a még megmaradt pénzemem vásároljak kést, tűt, cérnát, üveggyöngyöt, bokharai zsebkendőt, de különösen karneolköveket, miket Indiából hoznak oda, s e holmikkal aztán kereskedjem a nomád népek közt, amelyekkel útunkon majd találkozunk. Így tesz itt minden hadsi. Egy tűért vagy néhány üveggyöngyért kapni aztán egész napra való kenyeret meg dinnyét. Láttam, hogy a jó embernek igaza van, s még az nap elmentem a kungráti mollával az említett cikket bevásárolni. Míg khurdsinom egyik fele kézírataimmal volt tele, a másikat hamarosan berendeztem rövidárú-raktárnak. Így aztán antiquárius, divat-kereskedő, hadsi és molla voltam egy személyben s úgy mellékkeresetül még az áldás, nefesz, amulet s más csodás dolgok eladásával is foglalkoztam.

Három napi tartózkodás után molla Iszhák s más két hadsi társaságában tovább indultam Kerkibe, mely Karsitól 14 mérföldnyire van. Harmadnapra reggel az Oxushoz értünk, melynek innenső partján egy kis vár, túlhan pedig meredek magaslaton a határvár állott s körölte Kerki városka. A két magaslat közt elfolyó Oxus majdnem kétszer olyan széles, mint a Duna Budapesten. A víz sodra itt igen nagy, s minthogy kissé beljebb ragadott a víz, átkelésünk teljes három óra hosszát tartott. A révészek elég emberségesek voltak s nem fogadtak el tőlünk révpénzt. De alig hogy partra szállottunk, a kerki kormányzó derjabegije feltartóztatott s azzal vádolt, hogy megszökött rabszolgák vagyunk s Perzsiába akarunk visszatérni. Arra kényszerített, hogy mindenestül kövessük a várba a kormányzóhoz. Képzeltetni meglepetésemet s ijedségemet. Három társamat, akiknek arckifejezése és beszédje világosan elárulta

eredetüket, nemsokára szabadon bocsátották. Ellenem nagy volt a gyanú. De midőn láttam, hogy szamaramat erővel el akarják venni, dühbe jöttem s a tatár-török nyelvet a konstantinápolyi nyelvjárással felcserélve, erélyesen követeltem, hogy mutassák meg rögtön útlevelemet a bi-nek (kormányzó) vagy vezessenek el hozzá.

A zajra előjött a topcsubasi (a tüzéség parancsnoka), aki perzsa származásu ember volt s a derjabeginnek valamit a fülébe súgott. Azután engem félrevezetett s elbeszélte, hogy szülővárosából, Tebrizből többször járt volt Sztambulban s a rumi embereket igen jól ismeri. Legyek nyugodt, nem történik semmi bajom. Minden idegennek alá kell magát vetnie a vizsgálatnak, mert minden szabaddá lett s hazatérő rabszolgának itt a határon két aranyat kell vám fejében fizetnie. Hogy e vám alól magukat kihúzzák, sokan álruhában törekednek a határon átlopózni. Nemsokára megjött a szolga, aki útlevelemet elvitte volt a kormányzóhoz. Nemcsak az iratomat hozta vissza, hanem még öt tengét is adott, amit a bi küldött számomra ajándékképen.

Nagy sajnálatomra értesültem, hogy molla Zémán, a Bokharából Heratba menő karaván feje, csak 8-10 nap múlva érkezik majd ide. Elindultam hát molla Iszhákkal a vidéken lakó erszari turkománok közé. Itt egyszer egy Khalfa Nijaz nevű isan házába tértem, aki szentségét, tudományát és tekintélyét atyjától örökölte volt. Külön klastroma volt és Mekkából külön engedélyt nyert szent költemények felolvasására. Valahányszor olvasott, vízzel telt csészét tétetett maga elé, a melybe minden költemény végén belé köpött. A szavak szentségétől áthatott nyálat aztán mint csodahatású orvosságot adta el a legtöbbet ígérőnek.

Bőviben lévén az időnek, hű mollámmal a szomszédságban lakó lebab-turkománokhoz is ellátogattam. Egy elhagyott mecset udvarában adtak szállást. A turkománok dalgyűjteményeik vagy költői elbeszéléseik valamelyikét szokták magukkal hozni, amelyből az esti órákban felolvastam nekik. Nagy gyönyörűségemre szolgált látnom, mint hallgatták az éj csendjében, a csendesen folydogáló Oxus tompa mormogása közben valamely kedvelt hősük vitéz tetteit.

Egy este egész éjjelig eltartott az olvasás. Meglehetősen fáradt voltam s megfeledkeztem a sokszor hallott tanácsról, hogy el ne aludjam valamely omlatag épület közelében. Kinyújtózkodtam egy fal mellett s nemsokára el is aludtam. Alig mult el egy óra, kínos fájdalom ébresztett fel. Sikoltva ugrottam fel fekvő helyemről. Úgy tetszett, mintha száz meg száz mérgezett tű rohanna át lábszáramon. A fájdalom kiindulása pedig egy kis pont volt, a jobb lábam nagy ujjához közel. Kiáltozásomra felébredt a legöregebb turkomán, aki közelemben feküdt. Anélkül, hogy kérdezett volna, mi bajom, így szólt: »Szerencsétlen hadsi, téged egy skorpió mart meg s hozzá még a szaratan (kánikula) szerencsétlen idején! Isten irgalmazzon neked!« E szavakkal megragadta a lábamat, megkötözte a bokánál oly erővel, mintha ketté akarta volna vágni, aztán szájával gyorsan felkereste a sebhelyet s oly erővel szította, hogy egész testemen megéreztem. Őt aztán csakhamar más váltotta fel, s miután még kétszer bekötözték, magamra hagytak, azzal a vigasztalással, hogyha Allah úgy akarja, a reggeli imádságig majd megválnak, a fájdalomtól szabadulok-e meg, vagy a világ hiúságaitól.

Jóllehet egészen el voltam kábulva a hánykolódástól, szúrástól és égéstől, ami egyre növekedett, mégis eszembe jutottak a mérges voltukról már a régi korban elhíresedett belki skorpiók. A félelem még tűrhetetlenebbé tette a fájdalmat s hogy több órai szenvedésem alatt lemondtam minden reménységről, bizonyítja az a körülmény, hogy nem törődve inkognitómmal, oly panaszhangokra fakadtam, melyek, amint később megtudtam, a tatároknak igen furcsáknak tetszettek, mivel náluk ily esetben ujjongani szokás. A fájdalom néhány perc alatt a lábujjtól fejem tetejéig hatott, de csak a jobb oldalon s tüzes áradatként rohant fel s alá. Leírhatatlan az a gyötrelem, amelyet éjjél után egy óráig ki kellett állnom. Kínomban szét akartam zúzni a fejemet a kőfalon. Észrevették s erősen odakötöttek egy fához. Így feküdtem félájultan néhány óráig. Tekintetemet mereven a ragyogó csillagos égre tűztem. Éreztem, mint

gyöngyözött homlokomon a hideg halálverejték. A plejádok mindjobban a Nyugat, a drága Nyugat felé vették útjokat, amelyről azt hittem, hogy sohasem látom többé. Teljes öntudatomnál lévén, vártam a hajnali imádság egyhangú énekét, helyesebben a hajnal hasadását. Ez alatt enyhe álom szállott szememre, amelyből csakhamar felébresztett a megszokott: »La illah, il allah!«

Midőn felocsúdtam, a fájdalom némi enyhülését éreztem. A szúrás és égetés mindinkább enyészett. A nap alig állt egy lándzsányira, midőn gyengén és erőtlően ugyan, de mégis lábra állhattam. Társaim biztosítottak, hogy az ördögöt, mely a skorpió-marás útján hatott a testembe, csak a reggeli imádság űzte ki. Ezt persze nem volt szabad kétségbe vonnom. De az éj, az az irtózatossá éj örökké feledhetetlen lesz előttem.

Hosszas várakozás után végre értesültünk, hogy megérkezett a heráti karaván. Rögtön Kerki-be siettem abban a reményben, hogy most már azonnal indulunk. De csalatkoztam. Molla Zémán karavánjában vagy 40 szabaddá lett rabszolga volt részint Herátból, részint Perzsiából, akik most drágán megfizetett védelme alatt indultak haza felé. Ha magányosan mennek, kiteszik magukat annak a veszedelemnek, hogy az úton elfogják s másodízben is eladják őket. A visszatérő rabszolgáknak itt vámot kell fizetniük és emiatt támadt most sok huzavona, perpatvar, mert a kervánbasi lejjebb hazudta a rabszolgák számát, a vámtiszt meg többtől követelt vámot, mivel mindenkit, akit nem ismert, rabszolga számba vett és vámot követelt utána. Minthogy pedig ez ellen mindenki szabadkozott, a lármának, veszekedésnek nem volt se vége, se hossza. Egész egy álló napig tartott, míg az árucsomagokat, embereket, tevéket és szamarakat megvizsgálták. Végre útnak indultunk a vámtiszt kíséretében, aki szigorúan őrködött, hogy valamilyen mellékúton nem csatlakoznak-e a karavánhoz új utasok. Csak mikor már túl voltunk Bokhara határán, tért vissza a vámtiszt, mi meg folytattuk utunkat a sivatagon át.

Mindjárt az első állomáson észrevettem, hogy a karavánban kívülem még sokan vannak, akik vágyva tekintenek Közép-Ázsia legdélibb határára. A szabaddá lett rabszolgák voltak, akik szívesen csatlakoztak hozzánk, hadsíkhoz s elpanaszolták nyomorukat. Mellettem volt egy ősz öreg ember, aki 30 éves fiát váltotta ki Bokharában, s most vitte vissza fiatal feleségéhez és kiskorú gyermekeihez. 50 aranyat kellett érte fizetnie, a szegény öregnek összes vagyonát. »Inkább elviselem a szegénységet - szolt - semmint fiamat láncokon tudjam.« Hazája Khaf volt Perzsiában. Nem messze tőlünk egy erős, de a bánatban megöszült férfi feküdt, akitől a turkománok néhány évvel ezelőtt elrabolták nejét, hugát és hat gyermekét. Teljes egy eszten-deig kellett a szegénynek Khivában és Bokharában utaznia míg a rabszolgaságban sínylődő családjának nyomára akadhatott. Végre megtudta, hogy felesége, testvérhuga s a két legkisebb gyermeke a rabság súlya alatt elvesztek, a négy fennmaradt gyermek közül pedig csak kettőt válthatott ki, mert a másik kettőért, akik a közben szép hajadonokká növekedtek, igen nagy váltságdíjat követeltek. Ott ült egy fiatal ember Herátból, aki ötven éves anyját váltotta ki. Két évvel ezelőtt utazott volt férjével s legidősebb fiával. Ezeket az asszony szeme láttára felkoncolták, őt pedig eladták Bokharában tíz aranyért. Most, hogy fia elment őt kiváltani, kétszeres árt kellett érte fizetnie, mert megismerték benne a fiát s a gyermeki érzelmeket uzsorás módra kizsákmányolták. Még egy szerencsétlent kell felemlítenem, aki nyolc évvel ezelőtt jutott rabszolgaságba s két évvel előbb kiváltotta volt apja. Amint aztán együtt hazatértek, szülővárosuktól csak három órányira rájuk támadtak a turkománok, visszakísérték Bokharába s eladták őket. Most mindketten megszabadultak s visszatértek szülővárosukba.

Déli irányban haladtunk. Az egész vidék beláthatatlan sík sivatag, amelyen csak itt-ott terem a kórónak egy neme, a tevék kedves eledele. Meglepő, hogy ez állatok mint szakaszthatják le nyelvükkel s nyelhetik le ezt a növényt, mely a legdurvább kezet is megsebezhetné.

Másnap reggel Andkhuj város romjaihoz érkeztünk. A karaván az egykori város végén telepedett le s ott maradtak az utasok is mind, mivel a lakosok hírhedt rablók s nem volt tanácsos a karavántól csak egy percre is eltávozni. Andkhuj tevéi legkeresettebbek egész Turkesztánban, különösen az a fajta, melyet ner-nek neveznek. Ez a teve a nyakáról s melléről lefüggő gazdag szőrével, karcsú termetével és ritka erejével tűnik ki. Andkhujnak most vagy 2000 háza van, melyek a tulajdonképeni várost teszik, s mintegy 3000 sátra, melyek a környéken, a sivatag szélén és oázain vannak elszórva. Nem sok híja volt s karavánunk Andkhujban valóságos vámharcba bonyolódott volna. A khán távollétében a vezir hirtelen meg akarván gazdagodni, mód nélkül nagy vámokat követelt s már össze is tűzött a kervánbasival. A szóvita csakhamar vad verekedéssé fajult, s mivel a lakosok is a karavánnak fogták a pártját, mind a két fél komolyan fegyverkezni kezdett. Szerencsére a jó indulatú, szelid lelkű khán visszatért hadjáratából. Leszállította a vezir túlságos követelését s eligazította a vitás ügyet. Azzal a figyelmeztetéssel bocsátott el bennünket, hogy vigyázzunk az úton, mert a turkománok, a politikai zavargásokat felhasználva, nagyobb csapatokban folyvást nyugtalanítják az utakat. De mi ettől nem féltünk, mert karavánunk Andkhujban úgy megnőtt, hogy kétszer akkora volt, mint eddig.

Andkhuj után Majmene volt legközelebbi nagyobb állomásunk. Karavánunk itt is a városon kívül táborozott, én pedig egy bizonyos Isán Ejubnak a tekkiéjében szálltam meg, akihez hadsi Szalihtól kaptam volt ajánlólevelet. Másnap egy utca sarkán felállítottam a bódémat. A portékám azonban, mivel újat nem igen vásároltam hozzá, nagyon megfogyatkozott. »Hadsi Resid - mondá társaim egyike - késeid, tüid, üvegklárisaid felét már megetted; a másik felét és szamaradat is megeszed rövid idő múlva. Mi lesz aztán belőled?« Igaza volt, de mit tehettem? Jövöm, különösen a közeledő tél miatt aggasztani kezdett, mert messze voltam még a perzsa határtól. Különben csakhamar megvigasztalt az a tapasztalás, hogy az őzbek sohasem ereszti el ajtajától üres kézzel a dervist, hadsit vagy koldust. Kenyeret, gyümölcsöt, sőt helyel-közzel egy-egy darab ruhát is remélhettem s ez utam folytatására untig elég volt.

Majmene városában nem vám-nehézségek, hanem magánügyek tartóztatták a kervánbasit és karavánunk első kereskedőit. Legalább két vagy három lóvásárt akartak megvárni, mert itt olcsó pénzen szép lovat lehet venni. A lovakat a vidék őzbekjei s turkománjai hozzák a vásárra s innét viszik Heratba, Kandahárba, Kabulba, sőt gyakran Indiába is. Olyan lovakat, melyeket Perzsiában 30-40 aranyon láttam eladni, itt 100-160 tengén (egy tenge 70 fillér) lehet kapni.

Utunk ismét folyvást hegyes vidéken vezetett. Majmene határához érvén, egy jüzbsai állotta utunkat, aki mint határőr szerepelt és ostorpénz címén ismét vámot vett rajtunk, ezúttal harmadszor a majmenei khánságban. Egy herati kereskedő, akinek az igazságtalan eljárást elpanaszoltam, ezt felelte: »Hála Istennek, hogy csak vámot kell fizetnünk. Azelőtt az utazás itt nagy veszedelemmel járt, mert maga a khán fosztotta ki a karavánokat.«

A határon oltalmába fogadta a karavánt egy csapat dsemsidi. Ezt Bala Murgábból a khán küldötte elénk, mert az út innen rabló törzsek közt vezet el. Amint hallottam, az egész úton, Bokharától idáig, nem volt a karaván akkora veszedelemnek kitéve, mint itt. Jobbra, balra minden dombra őrszemeket küldöttünk, s mindenki a legnagyobb feszültségben volt. De a karaván nagysága, különösen ébersége szerencsésen megóvta minden támadástól. Másodnapra egy bérccsorosba értünk, mely a Murgab folyóhoz vezet. Az út helyenként igen meredek s e mellett oly szűk, hogy egy megterhelt teve csak nehezen bujhat át rajta. Midőn másnap reggel felébredtem, magas hegyektől körülvett völgyben találtam magam, amelynek közepét a Murgab folyó tiszta zöld habjai metszik. Félóráig tartott, míg megtaláltuk az átkelésre legalkalmasabb gázlót. Előbb a lovakat indították meg, azután következtek a tevék, végre a szamarak. Tudvalevőleg a szamar jobban fél a víztől s iszaptól, mint a tűztől s a

haláltól. Célszerűnek tartottam tehát tarisznyámat, amelyben kézirataim voltak, előbb egy tevére tenni. Aztán az üres nyeregbe ültem s neki buzdítottam szamaramat a víznek. Mindjárt az első lépteknél, amiket az állat a ragadó folyam köves medrében tett, észrevettem, hogy baj lesz. Le is akartam szállni, de a szamár abban a pillanatban elesett. A parton álló társaim hangos hahotájától felriadva, hamar feltápászkodott s egypár ugrással a partra szökött. Ez az önkénytelen fürdő rám nézve csak azért volt kellemetlen, mert váltani való ruhám nem volt. Míg a gunyám megszáradt, addig szőnyegekkel és zsákokkal kellett betakaróznom.

Murgábban is, mint mindenütt, a karaván vámügyei okozták az első és egyetlen nehézséget. Az egész úton azt hallottam, hogy a Murgab folyó bal partján kezdődik Afganisztán, hol legalább rabszolgavámost nem szednek. De nagyon csalódtunk. A dsemsidiek khánja, ki a kervánbasival maga alkudozott a díjak iránt, a portékákért, állatokért és rabszolgákért még sokkal többet követelt, mint bárki más. Még a hadsíknek is kellett minden szamár után majdnem két-két koronát fizetniök. Azok a tömérdek vámok, amiket Közép-Ázsiában a szegény emberektől minden lépten-nyomon szednek, a kereskedelmet majdnem lehetetlenné teszik. Azért e vidékeknek vadon termő kincsei használatlan elromlanak.

Bala Murgatból, ahol négy napig kellett vesztegelnünk, Heratig lovas ember négy nap alatt elmegy. Tevén e bérces vidéken két annyi ideig tart az út; nekünk pedig, kiknek tevéi nagyon meg voltak terhelve, még többet kellett számítanunk. Átkelvén a magas Telkguzár hegyen, nemsokára elértünk Kale No helységbe, ahol megint egy kis vámügyi veszekedés szakította félbe az utazás egyhangúságát. Innen az út egész Heratig magas hegyeken visz keresztül. Az örök hóval borított Szerabend hegycsúcson majd megvett bennünket az Isten hidege, pedig egyre raktuk a nagy tüzeket. Harmadnap az út lefelé hajlott. Szerencsésen leértünk a völgybe s egy napi vándorlás után eljutottunk Kerrukba, Herat egyik határszéli falujába.

Mikor a karaván tavaszkor Bokharába indult volt, Heratot még az afgánok ostromolták Doszt Mohammed khán vezetése alatt. Hat hónap telt el azóta. A város bevételéről, kirablásáról s elpusztításáról szóló híreket már rég hallottuk. Képzeltetni, mint vágytak a karavánunkban levő heratiak viszontlátni családjukat, barátjaikat és házaikat. Mindamellet egy napot kellett Kerrukban várunk, míg a vámos, aki már korán reggel meglepett volt bennünket, minden megérkezett emberről, állatról és minden darab portékáról elkészítette a lajstromot. Én Afganisztánt félig-meddig organizált országnak képzeltem, sőt azt hittem, hogy nemsokára vége lesz szenvedésemnek és felvett dervis-szerepemnek. Fájdalom, csalódtam. Olyan brutális módon sehol sem bántak velünk, mint Heratban az afgán vámszedők. Az ingen kívül minden rajtunk lévő ruhadarabot is megvámoltak. Szamaramért hat kránt kellett fizetnem. Aki a vámot meg nem fizethette, annak egyszerűen elszedték a holmiját.

Este felé, mikor a fosztogatásnak vége volt, megjelent a kerruki kormányzó, aki őrnagyi ranggal volt felruházva, hogy bennünket szemügyre vegyen. Engem hosszabb ideig nézett, nyilván feltűntek neki idegen arcvonásaim, azután a kervánbasitól kérdezett egyet-mást felőlem. Magához hívott, leültetett s különös kitüntetéssel bánt velem. Beszélgetés közben, melyet mindig Bokharára terelt, többször titkon nevetett felém. De én állhatatosan hű maradtam szerepemhez. Búcsúzáskor kezét nyújtotta, hogy angol módra megrázza az enyémet. De én megelőztem; felemeltem kezemet s fatihát akartam rá adni, mire nevetve eltávozott. Végre elindultunk Kerrukból és hat heti kínos utazás után másnap reggel bevonultunk Herát városába.

XXVII. Herátban és azon túl.

Dsölgei-Herátnak nevezik azt a tágas, csatornáktól átszeldelt viruló völgyet, amelynek közepén Herát városa elterül. Csodálkozva szemléltem, mily gyorsan hegednek be itt a háború okozta mély sebek. Még két hónappal azelőtt vad afgán csordák tanyáztak ezen a vidéken, mindent széttiporva, mindent elpusztítva, s íme a szántóföldek és szőlők már megint a legszebb zöld színben pompáznak, a réteket virágokkal hímezett sűrű gyepszőnyeg borítja.

A Dervaze Arak kapun vonultunk be. Maga a kapu és a mellette lévő házak romokban hevertek. Közel a kapuhoz a város belsejében van egy magas erődítés; ez magasságánál fogva az ellenség ágyúinak leginkább ki volt téve. Egy nagy kőhalmaz az egész ajtókról és ablakokról hiányzik a fa. Feltűzelték, mert az ostrom alatt nagy szükségét szenvedett a város tüzelőszerben. A pusztá falnyílásokban meztelen afgánok vagy hinduk guggoltak, az elpusztult város méltó őreiként. Lépésről-lépésre mind nagyobbaknak találtuk a pusztulást. Egész városrészek álltak üresen, elhagyottan. Csak a bazár, vagyis annak kupolával fedett része, mely már sok ostromot kiállott, nyújtotta érdekes képét annak az életnek, mely itt Perzsia, India és Közép-Ázsia összefolyásából keletkezik. Afgánok, hinduk, turkománok, perzsák és zsidók különböző arcmetszete, színe és különböző öltözete meglepő látványt nyújt. Az afgán, kinek nemzeti öltözete ingből, gatyából s egy szennyes lepedőből áll, néha veres angol kabátot ölt, fején pedig mindig a festői indó-afgán turbán. Akik már egy kicsit civilizáltabbak, félig perzsa ruhában járnak. A fegyver általánosan divatban van; polgár vagy katona ritkán megy kard és paizs nélkül a bazárba, sőt aki előkelőnek akar látszani, egy egész arzenált cipel magával. Legnyersebb, legvadabb tekintetű az afgán. Mindenki alázatosan halad el mellette; soha hódítót nép annyira nem gyűlölt, mint a heráti az afgánt.

A tarka tömeg kellemes benyomást tett reám. Látván az afgán katonákat angol egyenruhában és csáköval a fejükben, szinte azt hittem, oly országban vagyok, ahol már nincs mért félnem az iszlami fanatizmustól s a terhes álarcot végre elvethetem. De csakhamar eszembe jutott, hogy a Kelet sohasem az, aminek látszik.

Amint már említettem, erszényem teljesen kimerült volt, amint tehát Herátba érkeztem, kénytelen voltam szamaramat eladni. A szegény állat az úton egészen elsoványodott; mindössze 26 kránt kaptam érte. Ebből ötöt rögtön adóra s néhány apró tartozásom törlesztésére kellett fordítanom. Helyzetem a lehető legkellemetlenebb volt. Hogy kenyerem nem volt, azon még csak lehetett volna valahogy segítenem. De az éjtszakák nagyon hűvösek voltak s minden testi edzettségem mellett is sokat kellett szenvednem, midőn valamely nyílt, fedetlen rom alatt, vékonyan öltözve, a pusztá földön voltam kénytelen aludni. Az a gondolat, hogy csak tíznapi járásra vagyok Perzsiától, új reményt öntött belém. Ámde az odajutás roppant nehézséggel járt. Egyedül lehetetlen volt mennem s a Mesedbe induló karaván még csak most volt alakulófélben. Szaporodásra s alkalmasabb időre várt, mert most a tekke-turkománok nemcsak az utakat tették veszedelmesekké, hanem még Herát kapui előtt is fogdosták az embereket és fosztogatták a falvakat és karavánokat. Társaim is, akik Szamarkandból és Kergiből együtt jöttek volt velem, mind elszéledtek, csak molla Iszhák, derék kungráti úti-társam, maradt velem. Ez nappal ennivalót és tüzelőszert koldulgatott, este pedig elkészítette vacsoránkat, melyet csak nagy biztatásomra evett meg velem együtt egy tálból.

Hogy további utazásomra a szükséges költséget előteremtsem, minden lehetőt megpróbáltam. Elmentem az uralkodó fejedelemhez is, Szerdár Mehemmed Jakub khánhoz, Afganisztán akkori királyának tizenhat éves fiához. Erre bízta volt az atyja a meghódított tartomány kormányzását. Neki gyorsan Kabulba kellett sietnie, mivel saját testvérei azon fondorkodtak,

hogy őt a tróntól megfosszák. A fiatal fejedelem az ostromtól nagyon megrongált palotában lakott. Mindig egyenruhában járt-kelt, magas álló gallérral s többnyire az ablaknál ült egy karosszékből. Ha már nagyon megúnta a sok kérelmezőt, akiket hivatalosan kellett fogadnia, hadi gyakorlatokat tartatott katonáival az ablak előtt.

Amint molla Iszhák kíséretében a palota udvarába léptem, épen legjavában folytak a hadi gyakorlatok. Az elfogadó terem ajtajánál egy sereg szolgál, katona és kérelmező ácsorgott. Nagy turbánomnak és zarándok külsőmnek köszönhettem, hogy mindenki kitért utamból s zavartalanul léphettem a terembe. A fejedelem most is a karosszékből ült; jobbán vezírje s ez után sorban a fal mellett más tisztek, mollák és herátiak állottak. A fejedelem előtt a pecsétőr s négy-öt más szolgál. Dervis állásomhoz illően a szokásos üdvözléssel léptem be. Azután anélkül, hogy evvel feltűnést okoztam volna, egyenesen a fejedelemhez mentem s leültem közte s a vezír közt, miután ez utóbbit, egy testes afgánt, kézzelfoghatólag figyelmeztettem, hogy adjon helyet. A jelen voltak kacagtak, de én nem engedtem, hogy kihozzanak a sodromból. Rögtön felemeltem a kezem, hogy a szokásos imádságot elmondjam. Ezalatt erősen szemügyre vett a fejedelem. Láttam, hogy meg van lepve, s midőn áment mondtam, s az egész társaság velem együtt megsimogatta szakálát, a fiatal fejedelem felemelkedett székeből s ujjal rám mutatva, félig nevetve, félig csodálkozva felkiáltott: »Istenemre esküszöm, te angol vagy!«

Hangos nevetés követte a királyfi e sajátságos ötletét, de ő nem engedte magát zavarba hozni, leugrott székeről, elémbé állt s mint a gyermek, tapsolt s így kiáltott: »Legyek áldozatod! Valld meg, nemde ingiliz vagy álarc alatt?« De én úgy tettem, mintha a tréfát sokallanám, s így szóltam: »Szahib mekun (hagyd el)! Ismered ezt a mondást? Aki igazhívőt, ha csak tréfából is, hitetlennek tart, maga lesz azzá. Adj inkább valamit fatihámért, hogy tovább utazhassam.« Komoly tekintetem s az elmondott idézet kivették az ifjút sodrából. Félig-meddig szégyenkezve ismét leült s avval mentegetőzött, hogy soha bokharai dervist ilyen arcvonásokkal még nem látott. Azt feleltem neki, hogy én nem is vagyok Bokharából, hanem Konstantinápolyból való, s midőn bizonyosságul megmutattam neki útleveletem és beszéltem neki unokatestvéréről, Dsilaleddin khánról, a ki 1860-ban Mekkában és Konstantinápolyban járt és a szultánnál kitűnő fogadásban részesült, egészen megnyugodott. Útvelelem kézről-kézre járt a társaságban s mindenki kifejezte helyeslését. A fejedelem néhány kránt adott s felszólított, hogy míg Herátban leszek, látogassam meg még többször is. Ezt meg is tettem.

Nagyon megnyúlt az idő, amelyet Herátban kellett töltenem, míg egy karaván érkezett. Mód nélkül meguntam a várakozást. A városnak komor, szomorú színe volt. Minden arcra le lehetett olvasni a vad hódítóktól való félelmet s a beszélgetésnek még mindig az utolsó ostrom és a pusztítás volt a tárgya. Végre 1863. évi november 10-én hagytam el Közép-Ázsia e kapuját, hogy egy Mesedbe menő nagy karavánnal megtegyem utazásom utolsó részét. Ez a karaván 2000 emberből állott; ezeknek fele kabuli hezare volt, kik nagy szegénységben és nyomorban ijastul-fiastul zarándokoltak a síita szentekhez. Noha a karaván egy nagy testület volt, mégis mindenkit bizonyos osztályba soroztak. Én egy csapat kandahari afgánhoz jutottam, akik indigóval és prémárukkal kereskedtek s ilyenmő portékát szállítottak most is Perzsiába.

Utunk több kisebb helységen vezetett keresztül. Sebas falunál kezdődik egy nagy erdőség, mely a Heri partján terül el s a leskelődő turkománoknak szolgál búvóhelyül. Kuszunban ér véget a heráti terület; ott két napig kellett vesztegelniünk, hogy a legutolsó afgán vámot megfizessük. A következő nap a karavánszeráj tornyáról nagy porfelleget vettünk észre, mely a faluhoz mind közelebb jött. Turkománok! turkománok! hangzott fel minden felől. Leírhatatlan volt a félelem a karavánszerájban s a faluban. Mikor végre egészen közel volt a porfelleget, egy nagy csapat vadszamarat láttunk, mely egészen közel jött a faluhoz, azután megfordult s eltűnt a sivatagban. Kuszuntól egész a perzsa határig terjed az a gazdátlan országrész, amelyen át küldik északról alamanjaikat (rabló csapatok) a tekke, szalor és szárik törzsek

egészen le a délszaki Káfig, sőt Birsánig. Ezek a néhány száz lovasból álló csapatok a falvakat megtámadják s a lakosokat és nyájakat magukkal hurcolják.

Mindamellet, hogy a karaván olyan népes volt, mégis magával vitte kíséretül Kuszunnak minden fegyverfogható férfiát. Noha Közép-Ázsiában a legkülönbébb szenvedések poharát fenékgig kellett ürítenem, mégis a legutolsó út Heráttól Mesedig az eddigieket mind felülmúlta bajban, vesződségben. Még most is csodálkozom, hogy dacolhatott az európai élethez szokott testem azokkal a fáradalmakkal. Egy árva fillér nem volt a zsebemben s a napi szükségletet a karavánbeli afgánoktól és tandiktól kellett összekoldulgatnom. A tandik szegény zarándokok voltak s maguk is nagyon szűkiben voltak az ennivalónak. Az afgánok kapzsisága és rosszlelkűsége pedig sokkal ismeretesebb, semhogy el kellene beszélnem, mily nehéz volt szánalmukat felgerjeszteni. Még legjobb dolgom volt, ha valamely emberlakta falu határában sátoroztunk. Ilyenkor két részre osztottam tatárommal a falut. Míg én az egyik irányban fát és tüzelő-anyagot koldultam, addig ő bejárta a másik részét, hogy kenyeret vagy lisztet kéregeszen. Ha találkoztunk, szerepet cseréltünk.

Noha e vidék lakossága nagyon szegény, még sem zárkózhatott el nyomorúságunk és szenvedésünk elől. Táplálékban tehát, jóllehet szegényes volt, nem igen szenvedtünk hiányt; de a legborzasztóbb kínokat okozta az ősz felé itt uralkodó zord időjárás s kivált az a metsző, hideg szél, mely az északkeleti sivatagok felől egyre fúj s mely a legmelegebb gúnyába burkolt embert is átjárja. Még az állat is majd megdermed tőle. Sebestől fogva két állomásonyira egész Mesedig szabadban kellett az éjet töltenem, kökemény, fagyos földön. Rongyos dervis-ruhám, amelyet viseltem, volt derekaljam is, takaróm is. Sokszor a megfagyástól féltemben nem mertem elaludni. Kértem a köszívű afgánokat, adjanak a fölösleges lópokrócokból vagy egyet. Vacogó fogakkal, rimánkodó hangon könyörögve, órákhosszat álltam a bundákba burkolózott barbárok előtt. Kinevettek s azt mondták: »Táncolj, hadsi, megmelegszel!« Amilyen felejthetetlen marad előttem a középázsiai sivatagok homokja, ép oly felejthetetlenek keleti Perzsia fennsíkjai.

Kafir-Kalénál találkoztunk egy Mesedből jövő karavánnal. Egy utastól megtudtam, hogy Dolmage ezredes, egy angol tiszt perzsa szolgálatban, aki régi ismerősöm volt, még mindig Mesedben tartózkodik. E hírnek nagyon megörültem. Ferimon volt az első falu, melyben perzsák laknak. Itt egy meleg istálló elfeledtette velem több napi szenvedésemet. Végre Herátból való elindulásunk után tizenkettedik napon tűnt legelőször szemünkbe imám Riza aranyozott kupolájának ragyogása. Elértük Mesed városát, mely után oly sokáig epedtem. Mesed volt az a hely, ahol kellemetlen inkognitóm álarcával együtt ellökhettem magamtól elrongyollott ruhámat, a nyomasztó szegénységet s a több hónapig tartó veszedelmes kalandnak ezernyi ezer gyötrelmét. A mesedi kormányzó felvilágosodott herceg volt, Perzsia királyának a nagybátyja. S mi több, reményem volt, hogy e távol keleten tartózkodó egyetlen európaít, régi ismerősömet ölelhetem. Csoda-e hát, ha az arany kupola tündöklése, mely alatt imám Riza pihen, kimondhatatlan örömmézzel töltött el? Csoda-e tehát, ha én is osztottam a búcsújárók boldogságában, akik ezrivel zarándokolnak Turkesztánból, Afganisztánból és Indiából szentjük sírjához, hol a fáradságos, küzdelmes utazás végeztével forró vágyaik végcélját elérik?

A kegyes síták, ha Mesedet először megpillantják, apró kőhalmokat raknak, a bokrokra tarka rongyokat aggatnak és himnuszokban és dalokban adnak kifejezést szívük érzelmeinek. Imám Riza különös kegyelet tárgya a sítáknál. Mivel maga is számkivetésben halt meg, könnyű volt megértenem az ő híveinek ájtatosságát, amelyre gerjednek, midőn a turkománok rablócsapatjaitól szerencsésen menekülve az ő városának közelébe érnek.

XXVIII. Mesedtől Teheránig.

Gyönyörű őszi reggel volt, midőn karavánunk a Dervaze Harat-on (heráti kapu) bevonult Mesedbe, Khoraszán tartomány fővárosába. Egy kervánszerájba szállottam, megmosdottam, rendbe hoztam, úgy ahogy rongyos ruhámat és elindultam említett európai barátom, Dolmage ezredes felkeresésére. Sok járás-kelés után végre ráakadtam a házára. Kopogtattam a kapun. Egy szolga jelent meg, aki alig vetett rám egy tekintetet, káromkodni kezdett, bevágta előttem a kaput s eltávozott. Megint kopogtattam. Midőn a szolga ismét megjelent, erőszakosan beharagvott az udvarba. »Ki vagy? Mit keresel itt?« dörgött felém a megijedt szolga. De én nyugodtan kértem, hívja elő urát, mert vendége érkezett Bokharából.

A szolga távozott. E közben én egy szobába léptem, és nagy volt örömöm, mikor megint széket és asztalt, európai életmódra mutató tárgyakat láttam. Épen a »Levant Herald« nevű konstantinápolyi újságban olvastam, midőn az ifjú brit a szobába lépett. Bámulva nézett rám, de nem ismert meg. »Hogyan, ön nem ismer rám?« kérdeztem. Hangom végre felelevenítette emlékezetében személyemet és kalandjaimat, amelyeket némileg ismert. Minden felelet nélkül felém rohant átölelt, s úgy sirt, mint a gyermek, midőn nyomorult külsőre tekintett.

Dolmage ezredes közbenjárására könnyű volt kieszközölnöm, hogy a kormányzó is fogadott, sőt gazdag ajándéka abba a kellemes helyzetbe juttatott, hogy utamat Teheránba kényelemben folytathassam. Noha Perzsia fővárosa harminc napi járásra van Mesedtől; noha a lovaglás télnek idején e hosszú úton korántsem kellemes: mégis egészen boldog voltam abban a pillanatban, mikor a város kapuján kilovagoltam.

Mielőtt a szent várostól elbúcsúztam volna, kirándultam Firdúszinak, a legnagyobb iráni költőnek a sírjához, amelynek helyét a várostól nyugatra fekvő Tusz helység romjai közt mutogatják. A sír igénytelen, pedig alatta a világ legnagyobb költőinek egyike nyugszik, aki népének történetét hatvanezer versben énekelte meg. Szultán Mahmud a Ghaznevitá »a királyok könyveért« (Sáh Náme), melyen a költő hosszú élete felén át dolgozott, hatvanezer arany tománt ígért, de midőn elkészült, csak hatvanezer ezüst tománt küldött. Firdúsi épen a fürdőben ült, midőn a jutalom megérkezett. Két rabszolga görnyedt a pénzes-zsákok terhe alatt. Az agg költő mérgében, hogy a szultán rászedte, három részre osztotta a tömeg ezüstöt; a két szolgának egy-egy részt adott belőle borraivalónak; a harmadik részért egy pohár sört ivott a fürdőben. Szultánján egy szatirával bosszulta meg magát. »Életem megérdemelt jutalmát megadni - így végezte - kincstárába nyult s egy pohár fukaa-val (sör) fizetett ki.« De volt esze, hogy mikorra a szatira, melyet barátjánál tett le, a szultán kezébe kerül, ő már túl legyen a birodalom határán. Sok évvel azután, mikor a szultán e dolgot már elfeledte, ismét visszatért Firdúsi Perzsiába és Tuszban visszavonultan élt leánya és egy agg nővére társaságában. Mahmud egy napon unatkozott; agg és beteges volt már. Daloltatott magának valamit. Az ének szépsége megragadta szívét. »Ki írta ezt?« kérdezte. »Az - felelt az énekes fiú - akit te egykor »a paradicsominak« nevezél.« E névre rég elhomályosult emlékek egész raja éledt fel a szultán lelkében. »S él-e még Firdúsi?« kérdezte. S alig értette meg, hogy a több mint nyolcvan éves aggastyán Tuszban él, hogy a »királyok« énekese koldusok sorsának a részese, megparancsolta, hogy rakjanak meg egy egész nyáj tevét és lovat mindenféle kincessel és vigyék el a költőnek a régi adósság és kamatai fejében. De midőn a kincshozó nyáj hosszú sora Tusz egyik kapuján bevonult, ugyanakkor egy másik kapun Firdúsi holttestét vitték ki temetni.

Abban az időben, mikor én az utat Mesedtől Teheránba megtettem, Murad Mirza parancsnokoskodott Khoraszánban. Az ország kardjának nevezték, mivel valamivel biztosabbá tette ezt az utat, melyet különben turkománok és kurdok nyugtalanítottak. Keleti túlzással azt állították, hogy immár egy kis gyermek is nyugodtan járhatna az úton arannyal telt tányérral a fején. Jókedvűen keltem útra tatárom társaságában. Jó paripán haladtam, molla Iszhák lova pedig úti készletekkel gazdagon volt megrakva. A szerencsés visszatérés öröme dagasztotta keblemet s gerjesztett ritka vidámságra.

Néhány napi szerencsés utazás után elértük Nisapur városát, amelynek a türkis-köszörülők teszik legfőbb nevezetességét. Természetes állapotában ez a drágakő szürkés színű s annyira magasztalt égszínkék színét csakis gyakori köszörüléssel nyeri. Sáhrudba érkezvén, az igen hosszú lovaglástól mind magunk, mind állataink nagyon ki voltak merülve. Amint a karaván-szeráj négyszögében bágyadt tekintettel körülnéztem, legnagyobb bámulatomra Britannia egyik fiát pillantottam meg, aki angol egykedvűséggel nézett ki cellájából. Én, minden kimerültségem mellett is nem tudtam ellentállani, hogy angol nyelven meg ne szólítsam. Eleinte - úgy látszott - nem hitt saját fülének, s midőn másodszor is megszólítottam anyanyelvén, arca mindenféle színt váltott és hebegve kérdezte: »Hol tanult ön angolul? tán csak nem Indiában?« Megmondtam neki, ki vagyok. Öröme kimondhatatlan volt. Tatárom nagy bámulatára, ki engem még mindig igazhivőnek tartott, az angol megölelt és hajlékába vezetett. Kedves estét töltöttünk együtt. A következő napot az ő kedvéért pihenő nappá tettem. *Longfield*-nek hítták. Szegényt találkozásunk után néhány nappal kirabolták és megölték. Egy birminghami nagy kereskedő-ház ügyében utazott, sok pénzt vitt magával s nem tudta, hogy Perzsiában sem az útlevelekben, sem a király ajánló irataiban nem szabad bízni.

Innen Teherán még tizenegy napi járás. Az egész út biztos. Az állomások igen közel vannak egymáshoz s alig akad valami figyelemre méltó. Mennél közelebb jutottam Teheránhoz, az évszak - december vége felé jártunk - annál zordonabbá változott. Ahuánba nagy hózivatarban érkeztem. Födél és tüzelőfa, ezek voltak leghőbb vágyam tárgyai. A csaparkhanéba (postaház) tértünk. A postamester igen udvarias ember volt; adott ugyan helyet, de kijelentette, hogy minden percben várja Szipeh-Szalárnak a perzsa hadügyminiszternek a hitvesét, aki nagy kísérettel jön Mesedből. Én evvel keveset törődtem. Tüzet raktunk, teát főztünk, melengettük a hidegtől majdnem megdermedt tagjainkat s aztán édes pihenőre tértünk. Egyszerre csak erős zörgés zavart fel álmomból. »Fel szaporán! ki innen! Szipeh-Szalár neje, a fejedelmi vérből származó hercegasszony érkezett meg! Rögtön távozzék mindenki!« hangzott több torokból. Én persze az ajtót, amely erősen be volt reteszelve, nem nyitottam ki. A lovasok kérdezik a postamestert, ki van odabenn? S midőn megtudják, hogy egy hadsi, még hozzá szunnita, valamennyien botokkal és puskatusával az ajtónak esnek, döngetik s azt kiabálják: »Hej, hadsi, elhordd magad, ha azt nem akarod, hogy lisztté örljük csontjaidat!«

Nagyon kritikus pillanat volt. Vakmerő gondolatom támadt: nem engedek, viadalra kelek. Tatárom, aki együtt volt velem a szobában, elhalaványodott. Puskát és kardot ragadtam, tatáromnak pisztolyt nyomtam a kezébe, azzal a meghagyással, hogy az első jelre tüzet adjon. Így közeledtem az ajtóhoz avval az erős elhatározással, hogy a legelsőt, aki be talál törni, lelövöm. Odakint, úgy látszott, megsejtették szándékomat. Alkudozni kezdtek, sőt észrevettem azt is, hogy az ostromlókat elegáns perzsa beszédem meggyőzte arról, hogy tévedtek, midőn engem bokharainak tartottak. »De hát ki vagy te? szólj! Úgy látszik, te nem vagy hadsi!« hangzott kívülről. »Ki a hadsi?! - kiáltottam, - én nem vagyok sem bokharai, sem perzsa, én európai vagyok! Nevem Vámbéry Szahib!« E szavakra odakint csend állott be egy pillanatra. Ez a beszédem meglepte amazokat, de még jobban az én tatáromat. Halálsápadtan, kerekre nyílt szemmel nézett rám. Két tűz közé jutottam. Egy jelentős kacsintás azonban megnyugtatta útítársamat s a perzsák is alantabb hangon kezdték aztán. Az európai név említése megtette a kellő hatást. Végre könyörögve kértek, hogy legalább a vezérek kettejét fogadjam a

szobámba, a többiek szívesen megelégszenek az istállóval. Ezt a kérést teljesítettem. Barátságosan beszélgettem velük s egy félóra múlva perzsáim, araktól ittasan, erősen horkolva aludtak.

Végre Teherán kapujához értem. Már későre járt az idő, a kapu már zárva volt. Az éjjelt egy újabb karavánszerájban töltöttem s midőn másnap a rendesen eltorlaszolt bazáron átlovagoltam, néhány európai emberrel találkoztam, akik álöltözetemben nem ismertek rám, de aztán nagy örömmel, öleléssel köszöntöttek. Nemsokára elmentem a török követség palotájába. Ki írhatná le örömeimet, mikor újra megláttam barátaimat, akiktől tíz hónappal azelőtt vérmes reményekkel és kalandos tervekkel távoztam. Ők akkor oly embert láttak bennem, aki ábrándjaitól elvakítva a biztos veszedelembé rohan s aki azóta rég áldozatul esett e hóbotjának. Annál nagyobb volt meglepetésük és örömük, midőn most váratlanul betoppantam hozzájuk.

XXIX. Vissza Európába.

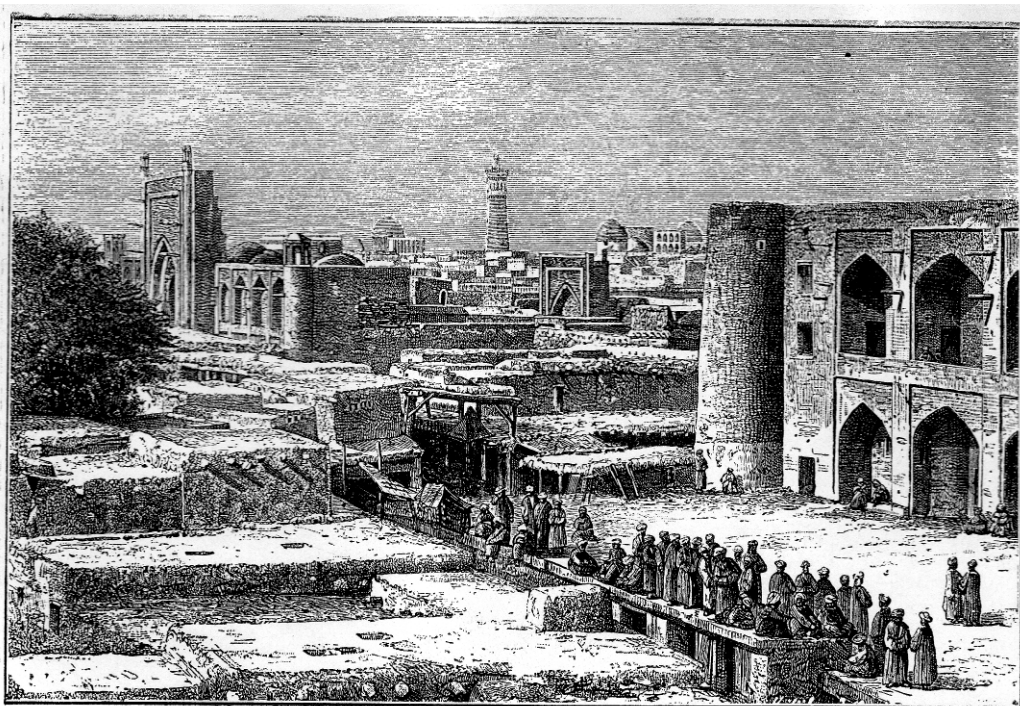
Egészen más szemekkel néztem most, hogy Bokharából jöttem vissza, Perzsia fővárosát, mint mikor Európából jövet először megpillantottam. Bokhara ugyan csak hatvan napi járásra van Teherántól, de e két város társadalmi és műveltségi viszonyai oly igen különböznek egymástól, mintha több évszázad választaná el őket. Hogy a közeledő tavaszt bevárjam, Teheránban két hónapot kellett töltenem. A fél világ látogatott el hozzám, hogy tudomást szerezzen Közép-Ázsia állapotairól. Több miniszterhez meghívtak, sőt még abban a szerencsében is részesültem, hogy ő felségének a királynak, »a világ forduló-pontjának, az egész világegyetem legmagasságosabb uralkodójának« is bemutatottak. Az ifjú Naszer-eddin sah felszólított, vázoljam előtte utazásom élményeit, amit meg is tettem. A királynak megtetszett előadásom s egy rendjellel s egy perzsa sállal ajándékozott meg. A rendjelt megkaptam, de a sált, amelynek legalább is 30 arany az értéke, úgy látszik a miniszter magának tartotta meg. Az európai követségek közül többen még kormányukat is értesítették sajátos kalandjaimról és mindannyian szinte elhalmoztak a legkülönbébb megtisztelésekkel. Távozásomkor el voltam látva Francia- és Angolország legtekintélyesebb kormányférfiainak szóló ajánló-levelekkel. Kiváltképen pedig egy magyarországi földimnek, Szántó úrnak a részvétele hatott meg, ki a perzsa fővárosban a szabómesterséget űzte. Ez a sajátos ember, aki egy tiszamenti faluban született, már rég elhagyta szülőföldjét s elébb Konstantinápolyba, innét Kis-Ázsián át Arábiába, és tovább Dél-Perzsián keresztül Indiába ment, többnyire gyalog. Már Khína fővárosába akart menni, midőn a magyar szabadságharcnak hírére vette. Kapta magát és visszaindult, hogy hazafiúi kötelességének ő is eleget tegyen. Ámde Indiából sokáig meggy Európába az ember, kivált a szegény ember, kinek vitorlás hajón kell utaznia, s így mikor az én szabómesterem Sztambulba ért, már a világosi katasztrófának a hírére kellett hallania. Reményeiben csalatkozva, ismét kelet felé fordult és Teheránban telepedett le. Becsületes szíve túláradt a boldogságtól, mikor szerencsés visszatértemről értesült. Noha szegény ember volt, mégis erőnek erejével egy nadrággal akart megajándékozni. S minthogy én ezt semmi áron nem akartam elfogadni, rábeszélte tatáromat, hogy legalább ő fogadja el ajándékát. Mikor hű mollám csupa kíváncsiságból magára vette a nadrágot, a jó Szántó egészen magán kívül volt örömeiben és büszkeségében, hogy ő a világon a legelső ember, aki egy tatárt nadrágba bujtatott.

Mikor a tavasznak első lehelete kilebbent, búcsút vettem Perzsia fővárosától s a szokott postaúton, Tebrizen, Erzerumon és Trebizondon át a Fekete-tenger felé haladtam. Ha Mesedtől Teheránig elég jól fel voltam szerelve mindennel a *keleti* utas igényeihez képest, ezen az utamon már az *európai* turista minden kényelmével rendelkeztem. Úgyszólván mulatva és játszva értem Perzsia határához. Azerbajdsán, keleti határánál átléptem azt a halmos tájat, ahol a török Kurdisztán kezdődik. Itt végbúcsúra visszafordultam és hosszabb ideig függött tekintetem Irán határszéli földjén. És mikor Trebizondhoz közel az Erzerumba vezető úton a pontusi hegység azon meredek lejtőjére értem, ahonnan a Fekete-tenger már látható, arra a helyre, amelyről Xenophon a 10.000-nek visszavonulásáról szóló leírásában is megemlékszik, ott, az Euxinus sötétkéék árjával szemben, vettem hallgatag búcsút Ázsiától, azon földtől, ahova ifjúkorom óta táplált világlátó vágyam vonzott. Már ott láttam a Lloyd-társaság hajóját, amint lobogója oly hivogatólag lebegett felém.

Mithridates ősi székvárosában, Trapecuntban csak két napot töltöttem, s miután fölösleges úti podgyászat eladtam, május közepe táján az »Il Progresso« gőzösre szálltam. Ezen a gyorsjárású hajón nemsokára a Boszporuszhoz értem. Konstantinápolyban, keleti utazásom

kiinduló pontján, ez alkalommal csak három órát tölthettem. Innen Küsztendsén át Budapestre mentem. Velem volt még mindig az én dervis-társam, a kungráti molla, aki Szamarkandból abban a hiszemben jött velem, hogy elviszem őt Mekkába. Konstantinápolyban meg akartam tőle válni. Jegyet váltottam volna neki Alexandriába és elláttam volna költséggel, hogy onnét Mekkába mehessen. De a hosszú együttlét alatt annyira hozzám szokott, annyira megszeretett, hogy abban hagyta mekkai tervét és eljött velem Frengisztánba (Európa). A dunai gőzösön, mely a magyar főváros felé vitt, gyakran láttam gondolatokba elmerülve. A világért sem mert európai ételhez nyúlni. Környezetére mindig félelemmel tekintett. De lassanként csak hozzá szokott az európai élethez. Néhány nappal azután Budapest utcáin sétálgatott bokharai öltözetében. Az első napokban alig tudott szóhoz jutni bámulatában. Minden varázsszerűnek tünt föl előtte. Képzeltetni, milyen különös megjegyzéseket tett a sivatag e gyermeke a legelső európai városban. Az emberek gyors járása az utcákon, a kocsik dübörgése különösen meglepte. Nappal gyakran láttam, amint a telegráf-drótoknál órákig leskelődött; hallani akarta a hangokat, amelyek azokon végig futnak. Éjjel a gázlámpákat bámulta; csak nézte, nézte, hogy csakugyan a vas ég-e? Minthogy az embereket csak az öltözetük után ítélte meg, mindenkit nagy úrnak tartott s gyakran mondta: »Ó, ez az igazi boldog ország, hiszen itt nem is lát az ember szegényeket.« Egészen eltűnt egykori félelme a frengiktől, akikről saját földjei eljárása után ítélve, azt hitte, hogy őt, a más vallásút, agyonütik. Nem győzte jószívűségüket dicsérni. Nagyon rövid idő alatt magáévá tette a magyar nyelvet. Mindenfelé szerették és szívesen látták, s mivel a nyelvvel együtt az írást és olvasást is elsajátította, barátaim nem-sokára állomást szereztek neki a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Itt teljes huszonöt esztendeig szolgált lelkiismeretesen és nagy ügyességgel. Új hazája földje, amelyet ő romlatlan szívével annyira megszeretett, nemcsak a megélhetésre módot, hanem sírt is adott az én szegény mollámnak. Fehérmegyei Velencén temettük el Közép-Ázsiának hozzánk vetődött szülöttjét. Az Isten nyugosztalja békében!

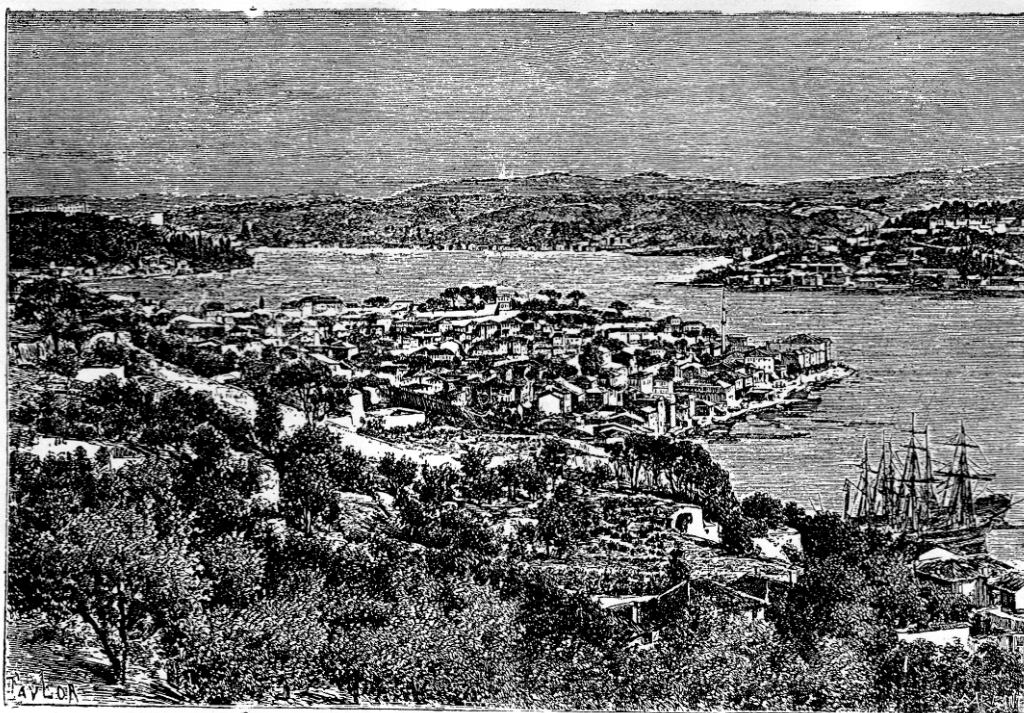
Vége.

Khiva.

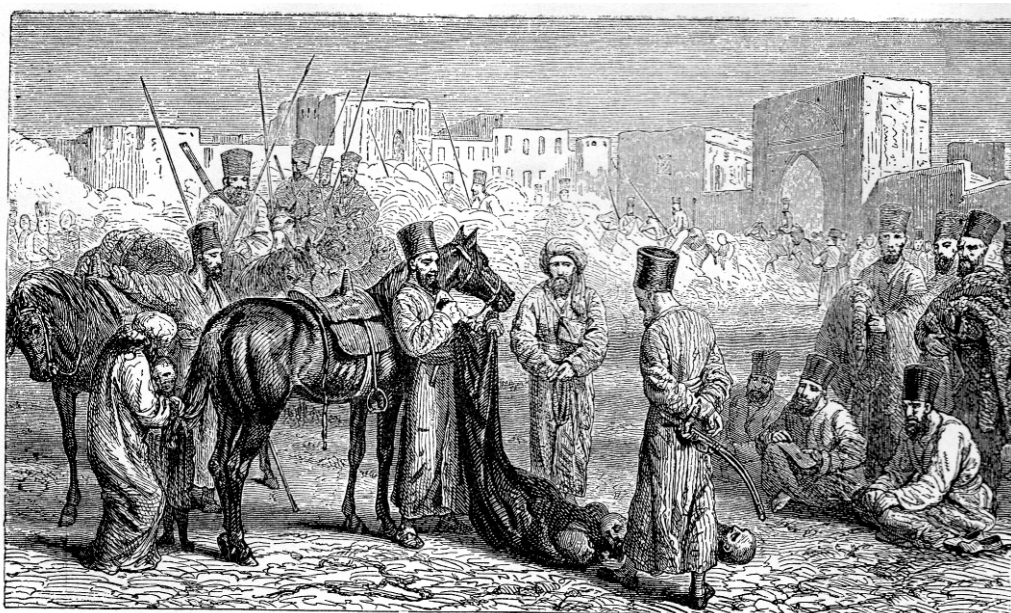
Perzsa ember turkoman fogságban.

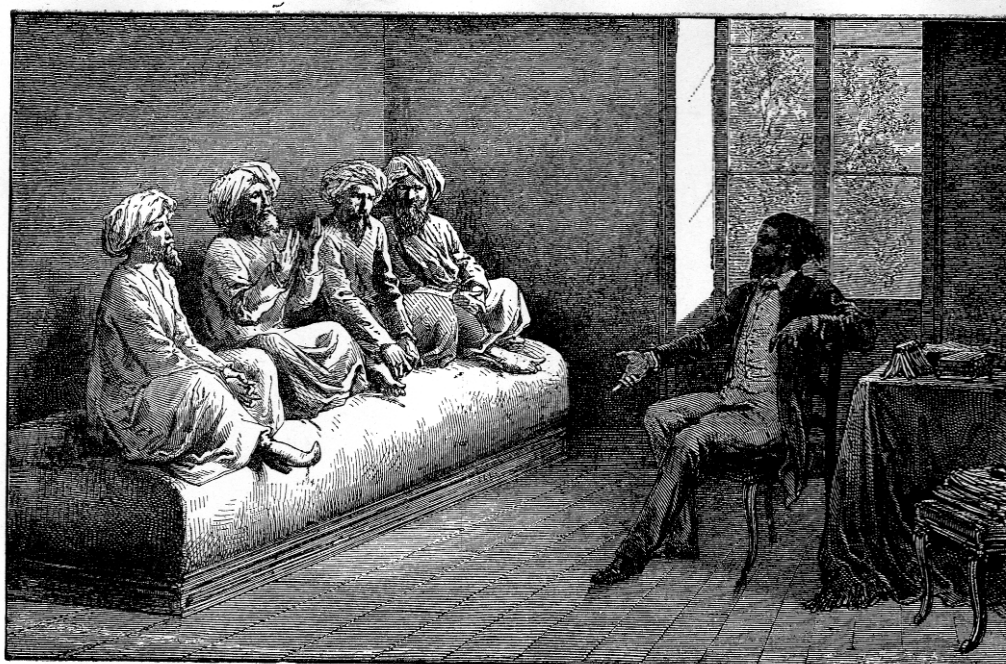
A Boszporusz.

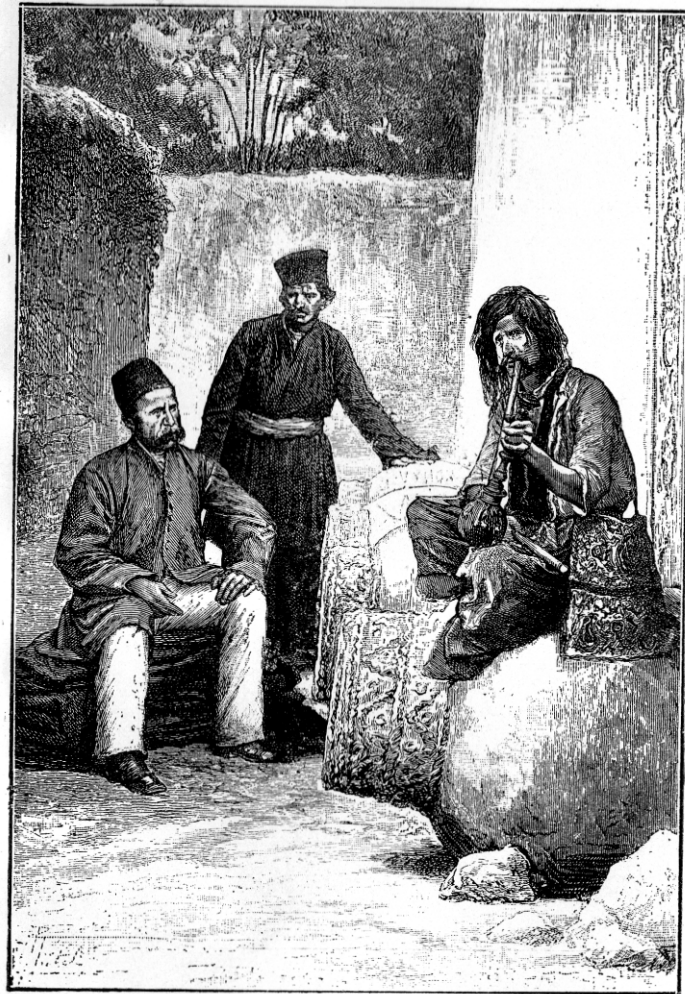
„Ez a tebbád!” kiáltott a kervánbasi.

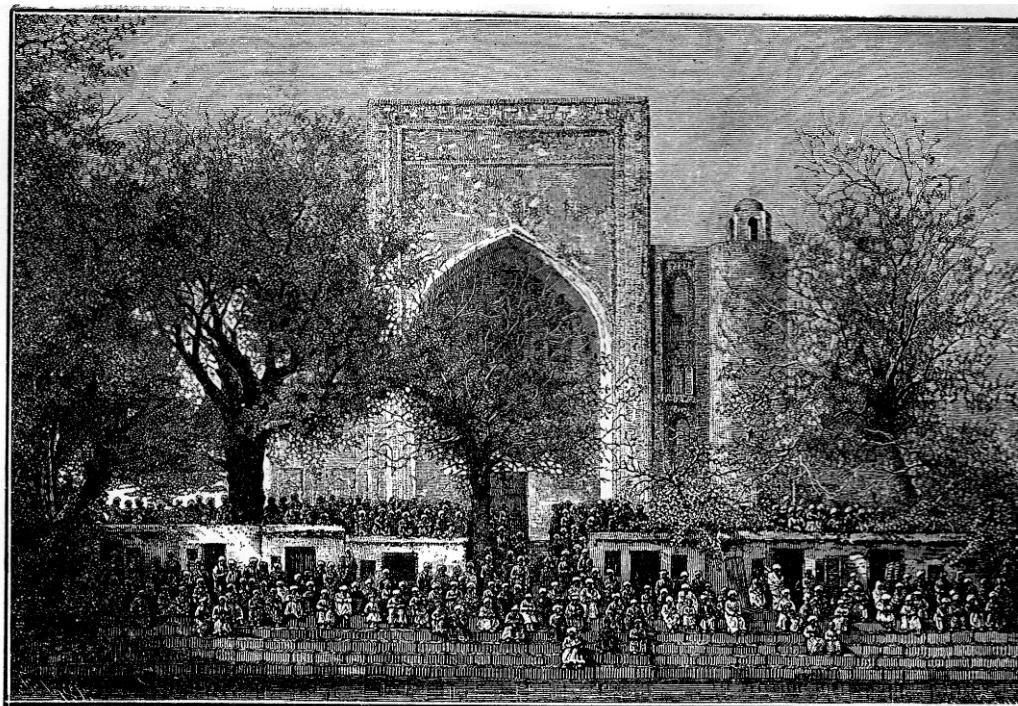
A khilat (tisztelet-ruha) kiosztása.

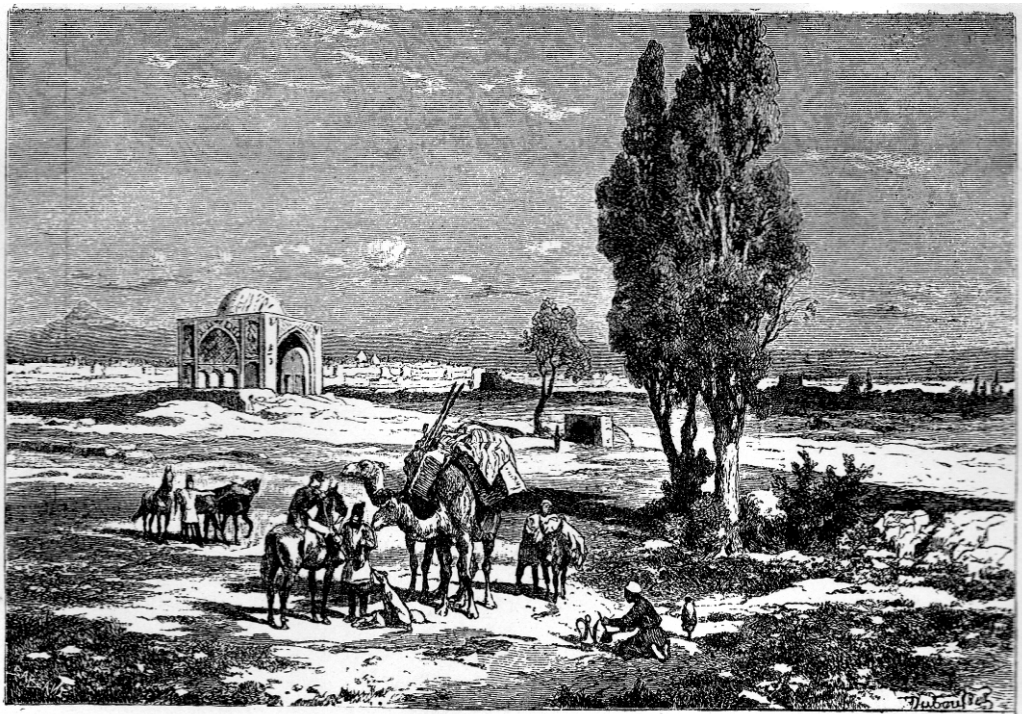
A tatárországi hadsík Vámbérynél.

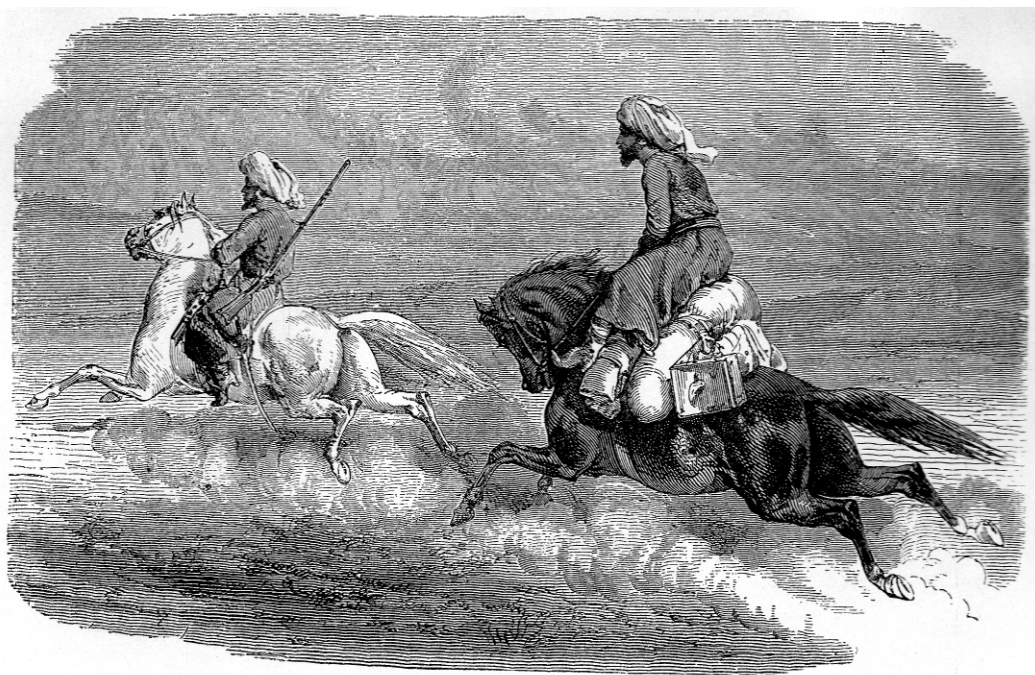
Perzsák.

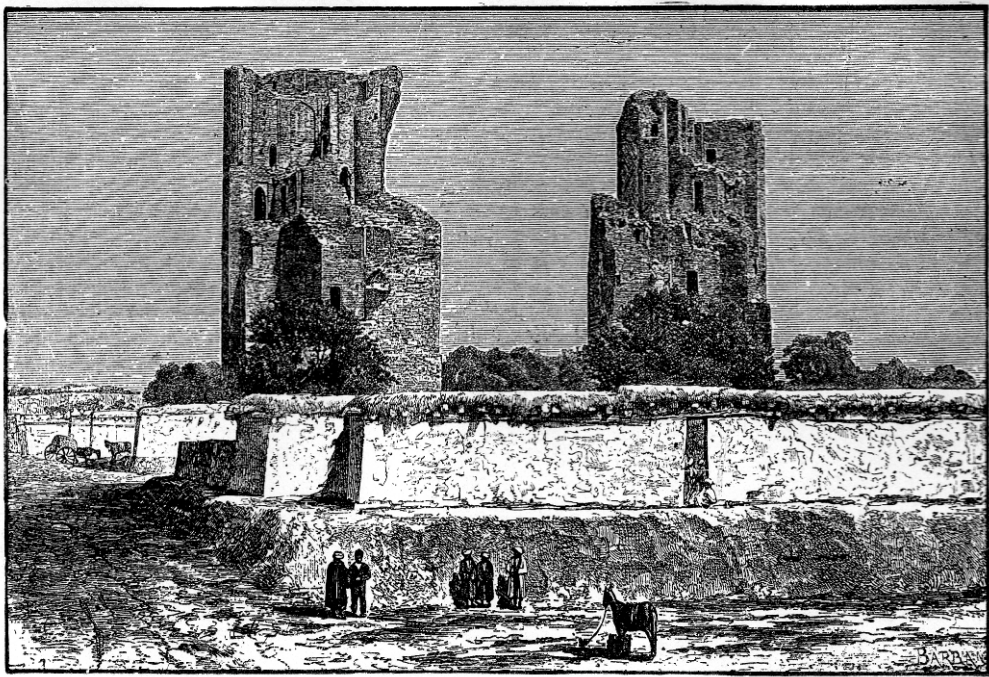
Bokhara.

Teherán.

Vissza Európába!

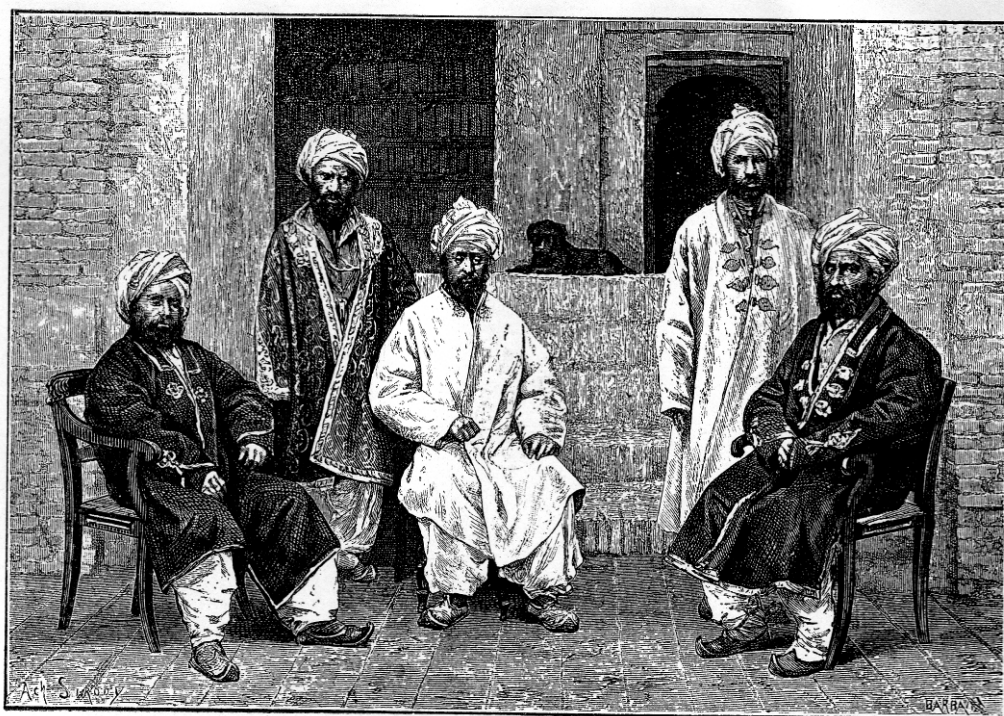
Bokharai romok.

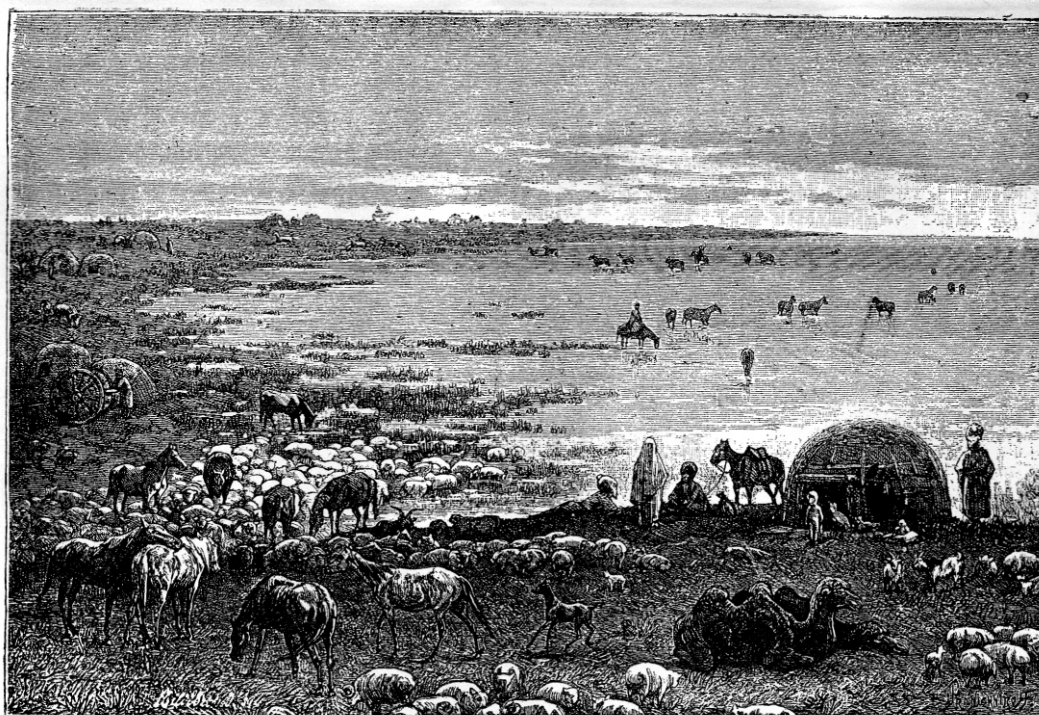
Turkománok.

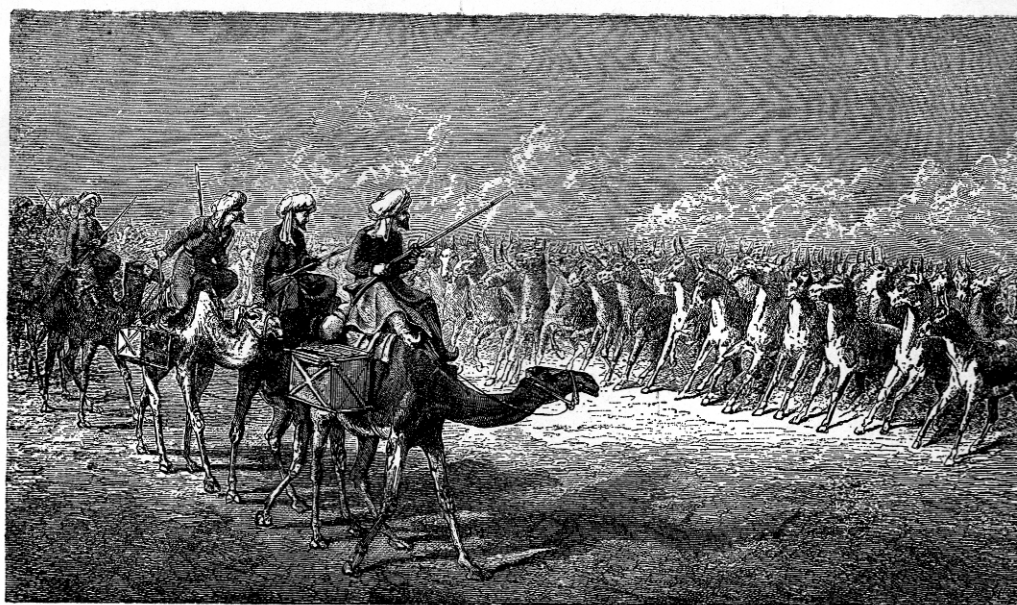
Khandsán fogadja a hadsikat.

Afgánok.

A Kaspi-tó partján.

Vadszamarak a Kaflankir fensíkon.